

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҮЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҮДАКӢ

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД 809.155.0+802.0 (81+81.2)

ИБОДОВА САӢӢҲАТ МАҲМАДУЛЛОЕВНА

ШАКЛҶОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕӢЛ ДАР ЗАБОНҶОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ АСАРҶОИ ИЛМӢ ВА БАДЕӢ)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи
ихтисоси 6D021300 – ЗабоншиносӢ (6D021310 - Забоншиносии типологӢ
ва муқобилавӢ)

Роҳбари илмӢ:

доктори илмҶои филологӢ,
профессор Ҷамшедов Парвонахон

Душанбе – 2026

НОМГЎЙИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТӢ

автореф. – автореферат

ғ. – ғайра

дисс. – диссертатсия

док. – докторӢ

канд. – кандидат

КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Комиссияи оли
аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

тоҷ. – тоҷикӢ

филол. – филологӢ

Ҷ. – ҷилд

МУНДАРИЧА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ѐ) АЛОМАТҲОИ ШАРТЀ.....	2
МУҚАДДИМА	5
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ШАКЛҲОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ	
ТОЧИКЀ ВА АНГЛИСЀ.....	16
1.1. Баррасии мавқеи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар.....	16
1.2. Таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва вижагиҳои хоси онҳо дар забоншиносии муосир	28
1.3. Баррасии адабиёти илмӣ роҷеъ ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	44
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ХУСУСИЯТҲОИ МАСДАР ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАШАВАНДА	51
2.1. Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои.....	51
тоҷикӣ ва англисӣ	51
2.2. Категорияи дастурии масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	64
2.2.1. Категорияи замон ва намуд.....	65
2.2.2. Категорияи тарз.....	70
2.3. Таҳлили вазифаҳои наҳвии масдар дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ ..	74
2.4. Нақши масдар дар ташаккули ибораҳо	88
БОБИ 3. ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРӀ-СЕМАНТИКИИ СИФАТИ ФЕЪЛӀ, ГЕРУНДИЙ ВА ФЕЪЛИ ҲОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ.....	101
ТОЧИКӀ ВА АНГЛИСӀ.....	101
3.1. Баррасии категорияҳои сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда.....	101
3.1.1. Таҳлили муқоисавии категорияи замон ва намуди сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	105
3.1.2. Роҳҳои ифодаи категорияи тарзи сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар.....	121

3.2. Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои.....	130
тоҷикӣ ва англисӣ	130
3.3. Герундий дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи он дар	149
забони тоҷикӣ	149
3.4. Хусусиятҳои семантикию дастурии феъли ҳол дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони англисӣ	152
ХУЛОСА	160
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	163
РҶҲАТИ АДАБИЁТ	165
ИНТИШОРОТ АЗ РҶҲИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	178

МУҚАДДИМА

Диссертатсияи мазкур ба пажӯҳиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ бахшида шудааст.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Забоншиносии муқоисавӣ, ки ба таҳқиқи муназзами забонҳо бо мақсади ошкор намудани хусусиятҳои хос ва умумии онҳо машғул аст, таърихи дерин дорад. Мутафаккирони барҷастаи тоҷик ҳанӯз дар ибтидои асрҳои миёна зимни нишон додани хусусиятҳои хоси забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) умумият ва тафовути онро бо забони арабӣ ба тариқи муқоиса муайян кардаанд.

Тибқи сарчашмаҳои илмӣ маълум аст, ки А. Сино аз овони хурдсолӣ забони арабиро хеле хуб медонист. Маҳз натиҷаи ҳамин кӯшишу ғайратҳои забондонии ӯ буд, ки тавонист бе ҳеҷ монеа дар асари илмӣ худ “Маҳоричул-хуруф” низоми садонокҳои забони арабию форсиро муқоиса намояд. Дар ҳамон давра аллақай муқоисаи забонҳо дар байни аҳли илм, хусусан, муқоисаи забони форсӣ-тоҷикӣ бо забони арабӣ ба роҳ монда шуда буд. Ин анъана то ҳанӯз дар байни донишмандон қиммати худро гум накардааст.

Бо пешрафти ҷомеа ва тараққиёти илму техника ба забондонӣ эҳтиёҷи одамон низ зиёд мешавад. Акнун грамматикаи забони тоҷикиро на танҳо бо забони арабӣ, балки бо забонҳои русӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, хитойӣ, итолявӣ ва дигар забонҳо муқоиса менамоянд. Инчунин, бо қабул ва татбиқи “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.08.2019, №438)” ба таври ҳамаҷониба ва густурда барои омӯхтани забонҳои мазкур пешбинӣ шудааст, ки тавсияи таҳқиқи муқоисавии забони тоҷикиро бо забонҳои русӣ ва англисӣ дар мадди назар гузоштааст. Ҳамчунин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронӣ дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (28.12.2024) таъкид намуданд, ки: “Дар шароити рушди босуботи ҳамкорихоӣ байналмилалӣ ва вусъат ёфтани ҳамгирии Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ

талабот ба мутахассисоне, ки сатҳи касбияти баланд дошта, забонҳои хориҷӣ, махсусан, русӣ ва англисиро хуб медонанд, рӯз ба рӯз меафзояд” [144]. Ин нукта бори дигар моро водор месозад, ки ба масъалаи омода намудани мутахассисони касбии забонҳои хориҷӣ аҳаммияти махсус зоҳир намоем.

Яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии муқоисавӣ таҳқиқи муқоисавии низоми сарфии забонҳо ба шумор меравад. Феълҳо, хусусиятҳои маъноӣ ва категорияҳои онҳо дар низоми сарфии забон ҷойгоҳи хосса доранд, бинобар ин, таҳқиқи онҳо аз қадим то кунун мавриди тавачҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар забоншиносии тоҷик асарҳои илмӣ зиёде оид ба муқоисаи феъл бо дигар забонҳо ба ҷашм мерасанд. Қори диссертатсионии мазкур ба таҳқиқи мушаххаси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: масдар ва сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ бахшида шудааст. Ҷамҷунин, дар диссертатсияи мазкур хусусиятҳои семантикӣ-дастурии герундий дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ нишон дода шудаанд. Ҷамҷамон, феъли ҳол дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, роҳҳои ифодаи он дар забони англисӣ дар асоси асарҳои тарҷумашуда таҳлил гардидааст. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавзуи доманадорест. Ин мавзӯ аз мавзӯҳои мубрами таҳқиқоти забоншиносӣ эътироф гардидааст.

Аҳаммияти омӯзиши мавзуи таҳқиқ, ҷамҷамон, дар он зоҳир мегардад, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар низоми феълии ҳар як забон нақши хосса дошта, бо бисёр хусусиятҳои худ, аз ҷумла, қорбурди онҳо дар сохтори наҳвии забон аз шаклҳои тасрифии феълҳо тафовут пайдо карда, баъзе хусусиятҳои ҳиссаҳои номии нутқро соҳиб мегарданд. Дар айни ҳол шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар таркиби воҳидҳои дастурӣ дар ҳар як забон дорои вижагиҳои хоссе мебошанд, ки зимни тарҷума мушқилоти зиёдеро ба миён меоранд.

Бинобар ин, муайян кардани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи корбурди феълҳои тасрифнашаванда дар забонҳои гуногун яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавии муосир маҳсуб меёбад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Аз таърихи омӯзиши феъл ва шаклҳои он дар забони тоҷикӣ маълумоти зиёде вуҷуд дорад. Илми сарф, ки бо истилоҳи дигар морфология ном дорад, дар забоншиносии тоҷик таърихи хеле куҳан дорад. Нахустин бор оид ба таснифи калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ дар рисолаи “Мантиқ” ва “Донишнома”-и донишманди маъруф Абуалӣ ибни Сино маълумот дода шудааст. Абуалӣ ибни Сино ҳамаи калимаҳоро ба се ҳиссаи нутқ **ном**, **куниш** ва **зарф** ҷудо намуда, чунин мегӯяд: “Ҳар лафзе муфрад ё ном бувад, ё куниш, ё ҳарф. Ва ба тоӣ номро исм хонанд ва мар “**куниш**”-ро нахвиён **феъл** хонанд ва мантиқиён калима хонанд. Ва исм ва калима ҳар ду ро маънии тамом бувад”. Чунон ки агар касе пурсад, ки киро дидӣ? Гӯйӣ Зайдро. Ҷавоб тамом бувад. Ва агар касе пурсад, ки Зайд **чӣ кард**? Гӯйӣ: **Бирафт**. Ҷавоб тамом бувад [110, с. 34]. Абуалӣ ибни Сино тавонистааст категорияҳои феълро, хусусан, категорияи замонро моҳирона нишон диҳад.

Яъне, мо бо боварии комил гуфта метавонем, ки Ибни Сино ба масъалаи забоншиносӣ диққати ҷиддӣ дода, ҳанӯз дар асри X дар бораи **феъл (куниш)** маълумоти муфассал додааст.

Донишманди дигаре, ки ба таҳқиқи феълҳои забони тоҷикӣ дахл кардааст, ин Хоҷа Ҳасани Нисорӣ буда, дар “Чаҳор гулзор” оид ба бисёр масъалаҳои илми забоншиносӣ маълумот додааст. Ба ақидаи Хоҷа Ҳасани Нисорӣ низ тамоми калимаҳо ба се қисм тақсим мешаванд, ки онҳо **феъл**, исм, ҳарф мебошанд. Нисорӣ феълро чунин таъриф додаст: “**Феъл** калима аст, ки аз минҳаи салоса, яъне мозӣ, ҳол ва истиқбол фаҳмида мешавад, чун: кард, мекунад, ва хоҳад кард ва кардан ва гуфт, мегӯяд ва хоҳад гуфт аз гуфтан” [84].

Боиси зикр аст, ки феъли забони тоҷикӣ яке аз ҳиссаҳои нутқи мураккаб ба шумор меравад. Омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷаҳаби он аз муҳаққиқ машаққати зиёдеро талаб менамояд. Бояд гуфт, ки низоми феълҳои забони тоҷикӣ то андозае мураккабу ҷолиб буда, ба ин мавзӯ бевосита забоншиносони

русзабон низ даст зада, ин масъаларо мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Чунончӣ забоншиносон В.С. Расторгуева, А.А. Керимова [1964], А.З. Розенфелд [1954] ва амсоли инҳо таҳқиқоти арзишманди худро пешкаши аҳли илм намудаанд.

Инчунин, оид ба феълҳои забони тоҷикӣ дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” [1985] дар бораи феъл маълумоти хеле амиқ дода шудааст.

Профессор П. Чамшедов [1973; 1989] феъли забони тоҷикиро бо забони англисӣ низ мавриди муқоиса қарор додааст.

Ҳамчунин, муҳаққиқ И.Б. Мошеев феълҳои забони русиро бо забони тоҷикӣ муқоиса карда, таъкид намудааст, ки: “Муҳаққиқоне, ки феъли забони тоҷикиро таҳқиқ кардаанд, қайд намудаанд, ки шаклу сохти феъл дар забони тоҷикӣ хеле бою ғанӣ аст” [81, с. 3]. Дар диссертатсияи худ И.Б. Мошев феълро ҳамчун ҳиссаи нутқ баррасӣ намуда, масоили гуногуни марбут ба феълро, аз қабилӣ, сохтори феъл, тарзи фоил ва мафъули он, феълҳои нафсӣ, сиғаҳои феъл ва амсоли инҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

Муқоисаи феъли забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар (англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, чинӣ ва дигар забонҳо) аз солҳои 60-70-ум асри гузашта оғоз шудааст. Олимони ба мисли П. Чамшедов [1973; 1974; 1984; 1989; 1998], Н. Ҳамроалиев [1979], В.Д. Гогошидзе [1985], А. Мамадназаров [2001; 2011; 2015], К. Усмонов [2010; 2015], Г.Т. Кулматова [2022], С. Чаматов [2013; 2016], А. Холиқзода (А.Ю. Тошов) [2013] ва дигарон ҷанбаҳои гуногуни феъли забони тоҷикиро дар муқоиса бо забони англисӣ баррасӣ намудаанд.

Гарчанде шумораи забоншиносони тоҷик, ки ба омӯзиши сифати феълию феъли ҳол, масдар ва муқоисаи онҳо дар забони англисӣ кам набошанд ҳам, аммо то ба имрӯз муқоисаи шаклҳои тасрифташавандаи феъл дар забонҳои тоҷикию англисӣ дар илми забоншиносӣ то ба ҳол сурат нагирифтааст, ки ин масъала яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ маҳсуб меёбад

Ҳамзамон, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ мавриди таҳқиқи амиқу ҳамаҷониба қарор нагирифтааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқоти мазкур бо барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олий ва мавзӯҳои илмӣ робитаи зич доранд.

Хулосаҳои дар натиҷаи таҳқиқ бадастомада метавонанд барои рушди минбаъдаи барномаҳои таълимии самти забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ саҳм дошта бошанд.

Диссертатсия дар доираи мавзӯи илмӣ кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва татбиқи “Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва, ҳамчунин, “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ барои давраи то соли 2030” таҳия гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот аз муайян кардани хусусиятҳои маъноӣ ва дастурии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ ва дар асоси муқоиса иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар заминаи мақсади гузошташуда **вазифаҳои зерин** иҷро карда шуд:

- омӯзиши ҳамаҷонибаи масоили назариявии таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- баррасии мавқеи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар;
- таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва вijaғиҳои хоси онҳо дар забоншиносии муосир;

- дар асоси сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ намудани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- аз нигоҳи илмӣ таҳлилу баррасӣ ва мушаххас кардани хусусиятҳои сохторӣ ва маъноии масдар ва корбурди он дар забонҳои мавриди назар;
- таҳлили категорияи дастурии масдар дар забони англисӣ;
- баррасии вазифаҳои нахвӣ масдар дар ҷумла дар забонҳои муқоисашаванда;
- муайян кардани мавқеи масдар дар ташаккули ибораҳо дар забонҳои мавриди назар;
- аз нигоҳи муқоисавӣ ошкор намудани вижагиҳои сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар;
- баррасии категорияҳои дастурии сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- таҳқиқи вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- таҳлили хусусиятҳои хоси герундий дар забони англисӣ ва воситаҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ;
- таҳқиқи вижагиҳои маъноӣ дастурии феъли ҳол дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони англисӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқро воҳидҳои луғавӣ ҳамчун шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо ташкил медиҳанд.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқотро таҳлили муқоисавӣ ва роҳҳои ифодаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар заминаи матнҳои илмию бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Дар диссертатсияи мазкур асоснокӣ, таҷрибаи назариявӣ донишмандони ватанию хориҷӣ, аз қабили, М.Я. Блох, В.Н. Жигадло, А.И. Смирнитский, Б.А. Илиш, И.П. Иванова, Е.А. Корнеева, Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Рустамов, А. Мирзоев ва дигарон истифода гардидаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки аз ҷониби муаллиф нахустин маротиба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ дар забоншиносии муосири тоҷик муайян карда шудааст.

Ҳамчунин, бори аввал дар диссертатсия мавқеи сифати феълӣ ва феъли ҳол дар забони муосири тоҷик аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шуд.

Дар заминаи сарчашмаҳои таҳқиқот шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар матни асл ва тарҷумаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ гардида, роҳу восита ва усулҳои тарҷумаи онҳо аз нигоҳи илмӣ нишон дода шудааст. Инчунин, бори нахуст дар илми муосири забоншиносии тоҷик дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ мувофиқати қорбурди шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои таҳқиқшаванда таҳлилу баррасӣ гашта, роҳҳои истифодаи муодилҳои онҳо дар тарҷумаи бадеӣ нишон дода шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда.

Нуктаҳои зерин барои ҳимоя пешниҳод карда мешаванд:

1. Дар асоси омӯзиши маводди илмӣ ва сарчашмаҳои таҳқиқот заминаҳои назариявии таҳқиқи феъл ва шаклҳои тасрифнашавандаи он (масдар, сифати феълӣ, герундий (забони англисӣ) ва феъли ҳол (забони тоҷикӣ)) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуданд. Омӯзиши умумият ва тафовути сохтори онҳо дар забонҳои мавриди муқоиса метавонад дар рушди забоншиносии муқоисавӣ замина гузорад.

2. Дар шаклҳои масдари феълҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯи маъно ва категория умумиятҳо ба назар мерасад, аммо дар сохтори онҳо тафовут мушоҳида мегардад. Муайян карда шуд, ки сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо роҳҳои гуногун сохта мешаванд, ки ин роҳу усулҳои калимасозии онҳо заминаҳои таърихӣ дошта, дар давраҳои гуногун таърихи забонҳои мавриди назар ташаккул ёфтаанд;

3. Сифати феълии ду забони муқоисашаванда вазифаҳои гуногуни нахвӣ дошта, муайян намудани умумият ва тафовути онҳо дар илми забоншиносии муқоисавӣ аҳамияти калон дорад. Зимни тарҷумаи осори бадеӣ бархе аз шаклҳои тасрифнашаванда ба сурати аёнӣ дар тарҷума оварда шуда, бархе дигар бо муодилҳои дигари онҳо иваз карда шудаанд, ки ин ба ҷараёни

таърихии инкишофи забонҳо ва рушди таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда вобаста аст;

4. Герундий дар забони англисӣ хусусиятҳои хоси худро дошта, ба забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун интиқол меёбад. Ҳамчунин, феълҳои ҳол хоси забони тоҷикӣ буда, дорои воситаҳои гуногуни интиқол ба забони англисӣ мебошад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он асос меёбад, ки хулосаҳо ва нуктаҳои назариявии диссертатсия дар таҳқиқоти минбаъда дар самти муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феълҳои забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар қобили истифода мебошанд. Ҳамчунин, дастовардҳои диссертатсия барои инкишофи забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ, грамматикаи амалӣ, грамматикаи назариявӣ, назария ва амалияи тарҷума судманд хоҳанд буд. Ҳамчунин, аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқ барои мутахассисони соҳаи тарҷума дастури амалӣ ба ҳисоб мераванд. Дар он роҳи воситаҳои ифодаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ гардида, умумият ва хусусиятҳои хоси онҳо нишон дода шудааст. Ҳамчунин, дар диссертатсияи мазкур роҳҳои интиқоли шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ ва баръакс нишон дода шудааст, ки барои мутахассисони соҳаи забоншиносӣ ва тарҷума роҳнамо мегардад.

Инчунин, мавод, хулоса ва натиҷагириҳои диссертатсия метавонанд, ҳангоми таҳия ва хондани курсҳои лексионӣ доир ба типологияи муқоисавии забонҳо ва тарҷумашиносӣ, ҳангоми тадريسӣ курсҳои махсус барои донишҷӯён, магистрантҳо, докторантҳо (PhD) ва мутахассисон ҷиҳати навиштани корҳои хатми таҳассусӣ оид ба мавзӯи тарҷума ва тарҷумашиносӣ, инчунин, ҳангоми таҳияи китобҳои дарсӣ ва васоити дастурҳои таълимӣ истифода шаванд.

Дарачаи этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Дарачаи этимоднокии қори таҳқиқоти мавриди назарро дақиқ будани маълумот, маводди қофӣ

таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқ, ҳаҷми интишорот ва гузаронидани таҳқиқоти илмӣ диссертатсионӣ собит менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва муқоисавӣ пешниҳод карда шудаанд. Ҳамзамон, эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсияро истифодаи методҳои муқоисавӣ-таъбиқӣ, синхронӣ-муқоисавӣ ва синхронӣ-муқоисавӣ таъмин менамоянд, ки барои дуруст ба роҳ мондани роҳу воситаҳо ва вижагиҳои тарҷумаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аз забони асл ба забони тарҷума мусоидат менамояд ва ин барои донишандӯзони соҳаи забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ, муқоисавӣ ва тарҷумашиносӣ муҳим аст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур таҳти унвони “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021310 - Забоншиносии типологӣ ва муқобилавӣ) мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки ӯ бори нахуст дар забоншиносии тоҷик бар пояи осори фаровони илмӣ ва бадеӣ мавзӯи шаклҳои тасрифнашавандаи феълро мавриди таҳқиқу баррасии илмӣ қарор дода, умумият, шабоҳат ва тафовути сохторию қурбурдии онҳоро дар забонҳои муқоисашаванда муайян намудааст. Маводди назариявӣ ва амалии ҷамъоваринамудаи муаллиф хеле боарзиш буда, барои ҳалли як қатор масъалаҳои мавҷудаи забоншиносӣ ва тарҷумашиносии тоҷикӣ саҳми арзанда мегузорад. Инчунин, саҳми дигари муаллиф дар он аст, ки ӯ дар ин самт солҳои зиёд ба омӯзишу пажӯҳиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ мустақилона машғул шуда, дар ин самт мақолаҳои илмӣ таълиф карда, инчунин, дар ҳамоишҳои мухталифи илмӣ бо маъруза баромад намудааст. Ҳамзамон, муҳаққиқ мустақилона маводди таҳқиқотро ҷамъоварӣ намуда, ҷумлаҳоро аз адабиёти бадеӣ таҳлил намуда, роҳу усулҳои интиқоли шаклҳои

тасрифнашавандаи феълро муайян кардааст, ки ҳамаи он ба ҳадафу вазифаҳо мувофиқанд, аз ҷониби муаллиф мустақилона ба даст оварда шудаанд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ омода шудааст. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияи илмӣ-амалии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ таҳти унвони “Эмомалӣ Раҳмон – Пешво ва ҳомии тоҷикони ҷаҳон” (соли 2021), конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯёни ДДК ба номи А. Рӯдакӣ оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ” (солҳои 2020-2040) (соли 2022), конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи “Байналмилалӣ забони модарӣ ва амалигардонии “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ДДОТ ба номи С.Айнӣ, соли 2023), конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷуманиносӣ: назария ва методҳои таҳқиқӣ “Тарҷуманопазирӣ” (ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода, соли 2024) дар шакли маърузаю гузоришҳои илмӣ ироа гардидаанд.

Инчунин, диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (Суратҷаласаи №8/1, аз “19” март соли 2026) муҳокима гардида, ба ҳимоя тавсия карда шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муҳтавои асосии диссертатсия дар 7 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла, 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд.

Соҳтор ва ҳачми диссертатсия. Диссертатсия аз рӯйхати ихтисораҳо, муқаддима, 3 боб, 15 фасл ва зерфаслҳо, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт ва интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия таркиб ёфтааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ШАКЛҲОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

1.1. Баррасии мавқеи феъл дар низоми ҳиссаҳои нутқи забонҳои мавриди назар

Феъл ҳамчун ҳиссаи нутқ дорои категорияҳои хоси худ аст: он аз рӯйи шахс ва шумора тасриф мешавад, дорои категорияҳои замон ва намуд аст ва тарзҳои ба худ хос (фоилу-мафъул) ва сиға дорад.

Бояд зикр намуд, ки ҳамаи шаклҳои феълӣ, вобаста ба корбудашон, ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд. Гурӯҳи якумро феълҳои тасрифшаванда ташкил намуда, дар тасрифи феълҳои забони тоҷикӣ нақши бандакҳои шахсии феълӣ ва хабарӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар забони англисӣ дар тасрифи феъл, феълҳои ёридиҳанда ва бандакҳои ифодакунандаи замон аҳаммияти хосса доранд. Танҳо дар замони ҳозираи номуайян, дар шахси сеюми танҳо, феълҳои забони англисӣ бандаки “s” қабул мекунад, ки дар баробари замон, шахсу шумораро низ ифода менамоянд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷудияти категорияи шахсу шумора, тарз, намуд, замон ва сиға ба феълҳои тасрифшаванда хос мебошад. Феълҳои тасрифшаванда дар ҷумла ба вазифаи хабар меоянд.

Дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳи феълҳои тасрифнашаванда: масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол дохил мешаванд.

Дар забони англисӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: the participle (сифати феълӣ), the gerund (герундий) ва the infinitive (масдар) мебошанд.

Чи тавре ки маълум аст, дар забонҳои муқоисашаванда шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аломатҳои ҳиссаҳои номии нутқро доро бошанд ҳам, низоми калимасозии тасрифшон вобаста ба категорияҳои феъл тағйир меёбад. Азбаски дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, аз қабилӣ, масдар ва сифати феълӣ вижагиҳои ҳиссаҳои номии нутқ инъикос ёфтаанд, онҳо ҳамчун шаклҳои номии феъл низ номида мешаванд.

Бояд гуфт, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар ҷумла вазифаҳои гуногунро иҷро менамоянд, ки дар зербоби дуҷум муфассал баррасӣ гардида, дар бобҳои дуҷум ва сеҷум бо мисолҳо асоснок хоҳанд гашт.

Феълҳои забони англисӣ дорои се шакли дастурӣ мебошанд:

“Indefinite (масдар) – to speak

Past Indefinite (асоси замони гузашта) – spoke

Participle II – spoken” [55, с. 92].

Дар забони англисӣ вобаста ба тарзи сохтани Past Indefinite ва Participle II феълҳо ба regular verbs (феълҳои дуруст) ва irregular verbs (феълҳои нодуруст) тасниф мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ феъл ду асос, яъне замони ҳозира ва гузашта дошта, ҳамаи шаклҳои феъл дар асоси онҳо таркиб ёфтаанд.

Вобаста ба асоси замони ҳозира ҳаминро бояд гуфт, ки он амалеро баён менамояд, ки то ҳол иҷро нашудааст ва шаклан ба шакли сиғаи амрӣ, аниқтараш ба шакли амрии феъл дар шахси дуҷуми танҳо мутобиқат мекунад, мисли: навис, хон, шин, бин ва ғайраҳо.

Шакли замони ҳозира-оянда, сиғаи амрӣ-хоҳишмандӣ, сифати феълӣ ва шакли аористи феъл аз асоси замони ҳозираи феъл сохта мешаванд.

Замони гузашта амал ва ҳолати дар замони гузашта алақай руҳдодаро ифода намуда, аз рӯи сохтор ба шахси сеҷуми танҳо дар замони гузашта мувофиқат мекунад, масалан: гуфт, шунид, хонд, навишт, омад, рафт ва ғайра.

Дар забони тоҷикӣ замонҳои гузаштаи наздик ва ҳикоягӣ аз замони гузаштаи феъл асос мегиранд. Ҳамчунин, баъзе шаклҳои ифодаи замонӣ ва сиғавӣ низ дар асоси замони гузаштаи феъл сохта мешаванд.

Дар феълҳои тасрифнашавандаи забони тоҷикӣ бандакҳои феълӣ, одатан, ба шахсҳо далолат мекунанд. Ҳолати мазкур дар забони англисӣ танҳо дар замони ҳозираи номуайян дар шахси сеҷуми танҳо ба назар мерасад. Дар замонҳои давомдор ва мутлақ шахсу шубора тавассути феълҳои ёридиҳанда ифода меёбанд.

Вабаста ба вазифаҳои нахвӣ феълҳои забони англисиро ба се гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: National verb (феълҳои маънодор ва ё мустақилмаъно). Ба ин гурӯҳ феълҳои дохил мешаванд, ки дорои мазмуни ба худ хос буда, “бе ёрии калима ва ё ибораҳои дигар ба вазифаи хабари сода омада метавонанд” [55, с. 94]: *to write, to read, to know*.

Auxiliary verbs (феълҳои ёридиҳанда). Ба auxiliary verbs он феълҳои дохил мешаванд, ки маънои худро гӯям кардаанд ва “ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда ё шаклсоз дар истифодаанд” [55, с. 94]. Ба auxiliary verbs чунин феълҳо шомил мегарданд: *to do, to have, to be, shall, will, should, may*.

Link verbs. Ба Link verbs он феълҳои дохил мешаванд, ки пурра ва ё қисман маънои аслии худро гӯям карда, ҳамчун ҷузъи хабари таркибии номӣ (compound nominal predicate) хизмат мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ бошад, феълҳо танҳо ба ду гурӯҳ, яъне мустақилмаъно ва ёридиҳанда ҷудо мешаванд.

“Феълҳои дохил мешаванд, ки вазифаи дастурӣ ва маънонашон дар ҷумла бевосита, бе ёрии ҳиссаҳои дигар анҷом меёбад, феълҳои мустақилмаъно номида мешаванд” [44, с. 245].

Дар забони тоҷикӣ бештари феълҳои мустақилмаъно дар баъзе мавридҳо ҳамчун феълҳои ёридиҳанда дар таркиби феълҳои гуногун корбаст мешаванд. Ҳамчунин, феълҳои ёридиҳанда дар ҳолатҳои мушаххас ҳамчун феълҳои мустақилмаъно амал карда метавонанд.

Вобаста ба ин, ин амалро дар забони англисӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст, ки он хеле кам истифода мегардад. Масалан, дар забони англисӣ феълҳои “*to do*” дар ташаккули шакли саволӣ дар замони ҳозираи номуайян ҳамчун феълҳои ёридиҳанда корбурд шуда, пеш аз мубтадо истифода мегардад. Ин феъл ҳамчун феълҳои мустақилмаъно ифодакунандаи “ичро кардан, анҷом додан, анҷомидан; амал кардан; тамошо кардан; кофӣ будан, басанда будан, арзидан; омӯхтан, таҳсил кардан” [141, с. 259] мебошад.

Дар забони англисӣ феъли “*to will*” низ ҳамчун феъли мустақилмаъно ва ёридиҳанда истеъмом мегардад. Дар ифодаи замони оянда ва пеш аз мубтадо ҷой гирифтани феъли “*to will*”, он ҳамчун феъли ёридиҳанда амал менамояд.

Дар сурати корбурди феъли “*to will*” дар ҷумла барои ифода намудани ирода, азм, тасмим, хоҳиш, майл, ният ва мақсад, он феъли мустақилмаъно ба ҳисоб меравад.

Феълҳои ёридиҳанда феълҳои мебошанд, ки дар сохтани шаклу таркибҳои феълӣ иштирок карда, барои ташкили категорияҳои феъл ва ифодаи вазифаву маънои таркибҳои феълӣ хизмат мекунанд.

Дар низоми феъли забони англисӣ, ҳамчунин, феълҳои модалӣ низ вучуд доранд, ки ба қатори онҳо феълҳои мазкур дохил мешаванд: *may, could, (might), must, should, shall, ought, will, would, need, dare, to have + inf.*

Феълҳои модалӣ барои ифодаи муносибати гӯянда ба амал корбаст мешаванд. Дар забони англисӣ феълҳои модалӣ дорои баъзе хусусиятҳои умумӣ мебошанд:

а) ҳамаи онҳо (ба ғайр аз *dare* гоҳо *ought* ва *need*) ба воситаи ҳиссаҷаи “*to*” кор фармуда мешаванд;

б) ҳамаи онҳо (ба ғайр аз *dare* ва *need*) шакли инкорӣ ва саволии худро бе ёрии феъли ёридиҳандаи “*to do*” месозанд;

3. Шакли инкории феълҳои модалӣ дар забони англисӣ бо ду роҳ ифода меёбанд, шакли пурра ва шакли мухтасар (ихтисоршуда): *must not – mustn't; should not – shouldn't; need not - needn't; dare not – daren't.*

Дар забони тоҷикӣ низ муносибати мутакаллим ба амал ва ё ҳолат тавассути феълҳои модалӣ ифода карда мешавад. Феълҳои модалиии забони тоҷикӣ инҳоянд: *тавонистан, боистан, хоستان, шоистан.*

Вижагиҳои тафовути феълҳои модалиии забонҳои англисӣ аз тоҷикӣ дар он ифода ёфтаанд, ки феълҳои модалиии забонҳои англисӣ дар ҳама ҳолатҳо (дар ҷумлаҳои ҳикоягӣ, саволӣ ва инкорӣ) пеш аз феъли маънодор истифода мешаванд, аммо дар забони тоҷикӣ феълҳои модалӣ, одатан, баъд аз феъли маънодор меоянд.

Боз ҳолатҳои дигаре низ дучор меоянд, ки дар он феъли модалии “тавонистан” пеш аз феъли асосӣ меояд. Дар ин ҳолат он пешванди “ме”-ро қабул мекунад.

Дар забони тоҷикӣ феълҳои модалии “*боистан*” ва “*шоистан*” низ пеш аз феъли маънодор меоянд.

Дар баъзе мавридҳо феълҳои модалии “*боистан*” ва “*хостан*” баъд аз феъли маънодор низ меоянд. Он гоҳ онҳо пешванди “ме”-ро қабул мекунад.

Феълҳои маънодори забони англисӣ, ки бо феълҳои модалӣ омадаанд, аз рӯйи шахсу шумора тасриф намешаванд, яъне барои ифодаи шахсу шумора ва замон онҳо бандаки феълӣ ё хабарӣ қабул намекунаанд.

Дар забони тоҷикӣ, баръакс, феълҳои маънодоре, ки бо феълҳои модалӣ омадаанд, аз рӯйи шахсу шумора тасриф мешаванд.

Феъл, албатта, маркази низоми ҳиссаҳои нутқ мебошад. Вай ҳодисаҳои муҳимми воқеияти объективӣ, ба монанди амал, ҳолат ва ҳаракатро ифода менамояд. Дар баробари ин, феъл маҳаки наҳвии чумла низ мебошад. Дар сурати ба вазифаи хабар омадан, он бо дигар аъзои чумла бо роҳҳои гуногун алоқаманд мешавад.

Дар забони тоҷикӣ феъл ба туфайли бандакҳои феълӣ мубтадоро иваз мекунад, яъне дар чумла шахсу шумора тавассути бандакҳои феълӣ ва хабарӣ ифода ёфта, зикри мубтадо дар он ҳатмӣ намебошад. Ин падида хоси забони тоҷикӣ буда, дар забони англисӣ, ки сохтори қатъии наҳвиरो талаб мекунад, он ба назар намерасад.

Дар забони англисӣ зикри мубтадо ва хабар ҳатмӣ буда, чумлаҳои эллиптикӣ, ки дар онҳо мубтадо ва ё хабар ё дигар аъзои чумла зикр намеёбад, асосан, дар муколамаҳо мушоҳида мегарданд.

Бояд таваққуф дод, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феъл аз се шахс таркиб ёфтааст, ки дар забоншиносӣ, асосан, бо рақамҳои римӣ ишора мешавад:

I – гӯянда (мутакаллим) (ман, мо / моён, I, we);

II – шунаванда (мухотаб) (ту, шумо / шумоён, you);

III – ғойиб (вай, ӯ, он, онҳо, he, she, it, they).

Дар забонҳои мавриди назар феълҳои дорой ду шумора: шумораи танҳо (singular) ва ҷамъ (plural) мебошанд.

Дар забони тоҷикӣ воситаҳои ифодаи шахсу шумораи феълҳои бандакҳои феълӣ ва хабарӣ ба ҳисоб мераванд. Дар забони англисӣ шахсу шумора, асосан, тавассути феълҳои ёридиҳандаи ва дар баъзе мавридҳо бандакҳои феълӣ ифода меёбанд.

Дар забони тоҷикӣ бандакҳои феълӣ “-ед”, асосан, барои ифодаи шахси дуҷуми ҷамъ истифода мешавад, аммо дар сифаи эҳтиромӣ барои нишон додани иззату эҳтиром низ ба кор меравад. “Дар ин тарзи ифода ҳам бандакҳои феълӣ бо фоил (мубтадо) мувофиқат дорад, дар муомилот серистеъмом аст ва дар адабиёт низ айнан корбурд мегардад” [44, с. 237].

Дар забони англисӣ ҷиҳати ифодаи шахси дуҷуми танҳо ва ҷамъ ҷонишини “you” корбаст мешавад, аз ин рӯ, дар он ифодаи ҳурмат ба мисли забони тоҷикӣ тавассути феъл ва ҷонишинҳои амалӣ намегардад.

Ҳар як феъл қобилияти ба худ тобеъ кардани миқдори муайяни калимаҳоро дорад.

Масалан, феълҳои “шустан” ҳатман пурқунандаи бевоситаро талаб менамояд. Дар ҷунин ҳолат амали феъл ба пурқунандаи бевосита мегузарад. Қисме аз феълҳои танҳо пурқунандаи бевоситаро талаб менамояд ва ин муносибат водор мекунад, ки исм дар ҷумла ба вазифаи пурқунандаи бевосита корбурд шавад. Ҳамчунин, дар баробари пурқунандаи бевосита истифодаи шудани пурқунандаи бевосита бо ҷунин феълҳои барои мукамал гардонидани ҷумла ва, бо ин васила, пурра баён кардани фикри ғоянда муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феълҳои дорой як қатор категорияҳои дастурӣ мебошад. Мавҷудияти ин категория дар забони тоҷикӣ ҳоло баҳснок аст.

Муҳаққиқони шуравии забони англисӣ муайян кардаанд, ки категорияи дараҷаи махсус ба забони англисӣ хос аст.

Чунон ки маълум аст, категорияҳои дастурӣ аз як қатор мафҳумҳои категориявӣ иборат мебошанд. Масалан, дар забони англисӣ феъл дорои категорияҳои шахс, шумора, замон, намуд, тарз ва сиға мебошад. Дар забони тоҷикӣ низ категорияҳои мазкур хоси феъл мебошанд. Категорияҳои якхела дар забонҳои гуногун аз рӯйи миқдори мафҳумҳои категориявӣ аз якдигар фарқ менамоянд.

Масалан, ба забони тоҷикӣ мавҷудияти сиғаи тахминӣ хос мебошад, ки дар забони англисӣ вучуд надорад.

Дар забонҳои мавриди муқоиса барои тасвири оғоз, чараён ва анҷоми амал категорияи сиға қорбаст мегардад, ки он муносибати гӯяндаро нисбат ба амал нишон медиҳад.

Сиғаҳо бо шакл ва сохти тасрифии замонҳои феъл ифода меёбанд. Масдар дар алоҳидагӣ сиға надорад, он дар сурати истифода гардидан дар таркиби феълҳо ҳамчун ҷузъи асосӣ сиға пайдо карда метавонад, зеро сиға ба воситаи шаклҳои тасрифии феълҳои ёридиҳанда ифода меёбад.

Дар робита ба ин, мавҷудияти чор сиғаро дар забони тоҷикӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Шаклҳои замони феълҳо аз рӯйи маънӣ ва хусусияти воқеияташон ба ин сиғаҳо мансуб мегарданд: “сиғаи хабарӣ, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, сиғаи амрӣ, сиғаи эҳтимолӣ” [44, с. 278].

Дар забони англисӣ се навъи сиға муқаррар шудааст:

The Indicative Mood (Сиғаи хабарӣ)

The Imperative Mood (Сиғаи амрӣ)

The Subjunctive Mood (Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ).

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сиғаи хабарӣ воқеъ шудан ё нашудан, тасдиқ ё инкор ва ё қайд карда шудани ҳақиқати амалро мефаҳмонад, яъне сиғаи хабарӣ амалу ҳолатеро ифода менамояд, ки вобаста ба нуктаи назари гӯянда воқеъ шудааст ва ё воқеъпазир мебошад.

Дар забони тоҷикӣ ба ин сиға шаклҳои шухудӣ ва нақлии феълҳои замони гузашта, инчунин, баъзе шаклҳои замони ҳозира ва ояндаи феълҳо мансубанд.

Дар забони англисӣ ҳар яке аз шаклҳои Present, Past ва Future шакли замон ва сиға мебошанд, яъне дар ин шаклҳо ҳам маъноӣ ва ҳам модаль ифода мешаванд. Ин маъноҳо ба ҳамдигар алоқамандии зич доранд, вале дар ҳар як ҳолати мушаххаси корбурди шакл гоҳ як маъно, гоҳе дигар маъно пайдо мешавад.

Феълҳои сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ амалро ифода менамояд, ки гӯянда воқеъ шудани онро ба худ имконпазир ва ё вобаста ба шарт меҳисобад. Дар ин навбат яке аз шаклҳои асосӣ ва аломати сиғавии феълҳои шартӣ-хоҳишмандӣ аорист аст, ки вобаста ба он ва сохти ҷузъи асосии феълҳои таркибӣ тобишҳои замонӣ ва маъноӣ ифода меёбанд. “Дар феълҳои таркибии сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ феъли ёридиҳандаи “будан” ҳамеша ба шакли аорист меояд” [44, с. 279].

Дар забони англисӣ сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ як шакли феъл аст, ки барои ифодаи ҳолатҳои фарзиявӣ, хоҳишу пешниҳодҳо истифода мешавад. Сиғаи мазкур аз ҷониби забоншиноси тоҷик К. Усмонов ҳамчун “сиғаи ғайримустақим” [116, с. 148] муайян шудааст. Бино бар ақидаи ӯ, “сиғаи ғайримустақим амалро дар назари гӯянда на чун воқеъ, балки чун шубҳа, шарт, муаммо, хоҳиш, пиндошт, матлабу мақсад, зарурат ё худ чун хилофи манзур менамояд” [116, с. 148]. Ин сиғаро дар забоншиносии англис тавассути истилоҳи “Oblique mood” номгирӣ мекунанд.

Сиғаи амрӣ изҳори майлу хоҳиш, дастуру фармон ва тақозо кардан ба ба ҳолату амалро ифода менамояд, ки нисбат ба шахси дуҷум нигаронида шудааст.

Дар баробари он ки шакли аористи феъл аз рӯйи сохт ба сиғаи амрӣ монанд мешавад, “дар забони тоҷикӣ шакли асосии сиғаи амрӣ феъли фармоиш мебошад, ки бо майли замони оянда ба гурӯҳи феълҳои замони ҳозира-оянда дохил мешавад” [44, с. 282-283].

Дар забони англисӣ низ сиғаи амрӣ ифодакунандаи амру хоҳиш буда, ба туфайли он гӯянда аз мусоҳиб иҷрои кореро хоҳиш ё талаб менамояд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феъли фармоиш дорои шахси дуҷуми танҳо ва ҷамъ мебошад, ки дар ин забонҳо гуногун ифода меёбад.

Ин аст, ки дар забони тоҷикӣ шахси дуҷуми танҳои он ба шакли аористи феъл, яъне асоси замони ҳозира мувофиқат мекунад: *шин, бин, гир, мон, ист* ва ғайра. Шумораи чамъи шахси дуҷум дар забони тоҷикӣ ба воситаи ҳамроҳ намудани банди “-ед” сохта шуда, дар забони гуфтугӯӣ ва лаҳҷавӣ банди хабарии “-етон” низ қабул мекунад, ки зоҳиран шакли вайроншудаи ҳамон “-ед” ва пасванди чамъбандии “-он” мебошад, ки дар он садонокӣ чарангдори “ð” ба чуфти бечаранги худ “т” табдил ёфтааст: *равед – раветон, бинед – бинетон, биёред – биёретон, гиред – гиретон* ва ғайра.

Дар забони англисӣ феълҳои дар сифаи амрӣ истифодашаванда танҳо як шакл дорад, ки ба инфинитив (масдар) бидуни ҳиссаҷаи “to” мувофиқ мебошад.

Дар забони тоҷикӣ сифаи эҳтимолии феъл дар бораи воқеъ шудан ё нашудани амалу ҳолат аз рӯйи тахмин, эҳтимол, гумон ва шубҳа сухан кардани гӯяндаро мефаҳмонад.

Он дорои шаклу воситаҳои гуногуни ифода буда, дар замони гузашта, ҳозира ва оянда корбурд мегардад. Маънои замони шаклҳои феълии мазкур вобаста ба сохту таркиби онҳо, сохти ҷумла ва оҳанги сухан ифода меёбад.

Шакли маъмулу серистеъмоли сифаи эҳтимоли аз сифати феълӣ таркиб ёфта, он дар ду тарз, яъне шакли пурра ва шакли мухтассар инъикос меёбад.

“Таркиби шакли пурраи феъли эҳтимоли аз сифати феълии замони гузашта бо пасванди “-гӣ”, ба шакли ихтисори “-ст” ба он васл ёфтани “ҳаст” ва иловаи бандакҳои хабарӣ иборат мебошад. Шахси сеҷуми танҳо ҳамчун асос бе бандак меояд” [44, с. 279].

Дар забони англисӣ ин сифа бештар бо воҳидҳои луғавии гуногун ифода меёбад.

Дар забонҳои мавриди назар феълҳо бо назардошти хусусиятҳои маъноӣ дастуриашон аломатҳои гуногуни забонӣ доранд. Маҳз ба шарофати гуногунрангии шакл, тарз ва гунаҳои мухталифи феълҳо, хусусиятҳои алоқаи дастурии онҳо, муносибати фоилию мафъули дар дохили ҷумла ва ибора муайян карда мешаванд. Хусусияти мондаю гузаранда шудани феълҳо,

тарзҳои фоилию мафъулӣ, бавоситагию бевоситагӣ аз ҷумлаи ҳамин хусусиятҳои феъл маҳсуб меёбанд.

Хусусияти дигари муҳимми феъл дар он аст, ки маҷмуи шаклҳои тасрифии он ифодагари муносибатҳои дастурӣ мебошанд. Яъне, сохторҳои мухталифи феълӣ дар канори маъноӣ луғавӣ, тобишҳои дастурӣ, аз ҷумла, робитаи байни субъект ва объектро (фоилу мафъул)-ро баён месозанд.

Муносибати дастурии амал бо фоил ва мафъул аз ҳам тафовут дорад ва моҳияти яхела надорад. Дар робита бо ин, ҳамаи феълҳои забони тоҷикӣ аз рӯйи муносибатҳои фоилию мафъулю ва муносибати амал бо онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд, ки ҳар кадом дорои вижагиҳои дастурии худ буда, як гурӯҳ феълҳои монда ва гурӯҳи дигар феълҳои гузаранда унвон гирифтаанд.

Дар забони англисӣ низ, вобаста ба қабул кардани пурқунандаи бевосита ва бавосита, феълҳо ба *transitive verbs* (феълҳои гузаранда) ва *intransitive verbs* (феълҳои монда) тасниф мешаванд.

“Феълҳое, ки ба мафъул (объект)-и бевосита гузаштани таъсири амалро намефаҳмонанд, феълҳои монда ном доранд” [44, с. 259]. Масалан, *wake, sit down, go out, run, come, speak* ва ғ.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феълҳои монда бевосита бо пурқунандаи бавосита ва ҳол муносибат дошта, пурқунандаи бевосита, маъмулан, бо онҳо истифода намешавад.

Инчунин, “феълҳое, ки бевосита ба объект гузаштани таъсири амал, яъне ғайр аз муносибати субъектӣ маҳз ба объект нигаронида шудани амалро мефаҳмонанд, феълҳои гузаранда ном доранд” [44, с. 260], ҷупонҷӣ: *омӯхтан, ғундоштан, овардан, дидан, доништан, кашидан, read, write, bring, give* ва амсоли инҳо.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қатор феълҳо вобаста ба маънӣ, мавқеъ ва муносибати онҳо бо аъзои ҷумла ҳам ба мисли феълҳои монда ва ҳам гузаранда истеъмол мешаванд, масалан: *шикастан, пухтан, рехтан, to sell, to act, to read, to work* ва амсоли инҳо.

Феълҳои забони тоҷикӣ аз рӯйи хусусияти иҷрои амал ва муносибати мубтадо бо пурқунанда ба навъҳои бевосита ва бавосита ҷудо карда мешаванд.

Дар навбати худ агар феълҳои бевосита аз ҷониби мубтадо иҷрошудани амалро фаҳмонанд, пас феълҳои бавосита ифодакунандаи амале мебошанд, ки барои мафъул иҷро шудааст. Тарве ки дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” зикр гардидааст: “Феълҳои бевосита аз тарафи фоил (субъект) барои ҳуди фоил воқеъ шудани амалро мефаҳмонанд. Феълҳои бавосита ё барои мафъул воқеъ гардидани амал ва ё ба воситаи иҷро шудани амалро мефаҳмонанд” [44, с. 261].

Дар забони англисӣ барои ифода намудани муносибати хабар бо мубтадо ва пурқунанда категорияи тарз истифода мешавад. Забоншиноси рус В.Л. Каушанская дар забони англисӣ се навъи тарзи феълро муқаррар намудааст:

Active voice (Тарзи фоил)

Passive Voice (Тарзи мафъул)

Neuter-reflexive voice (Тарзи миёнаи таъкидӣ) [55, с. 98].

Забоншиносон Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг бошанд, ду навъи онро: “тарзи фоил ва тарзи мафъул” [13, с. 138]-ро муайян кардаанд.

Забоншиноси тоҷик К. Усмонов низ тарзи феъли забони англисиро ба ду навъ ҷудо намудааст: “тарзи фоил ва тарзи мафъул” [117, с. 136].

Active voice (Тарзи фоил) барои ифодаи амалу ҳолате корбурд мешавад, ки иҷроқунандаи он маълум буда, ба воситаи мубтадо ифода меёбад.

Дар Passive Voice (Тарзи мафъулиҷроқунандаи амал маълум нест ва ё бо сабабе дар нутқ дарҷ нагардидааст. Дар сурати зикр гардидани иҷроқунандаи амал он, асосан, бо пурқунанда ифода меёбад.

Neuter-reflexive voice (Тарзи миёнаи таъкидӣ) барои нишон додани амале истифода мешавад, ки бо хабар ифода ёфта, ба мубтадо гузаштааст. Ин тарзи феъл, асосан, бо ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ сохта мешавад.

Замони феъл иҷроиши амалро ҳангоми нутқ ва ё зоҳиршавии онро дар гузашта ё оянда нишон медиҳад. Замони феъл дар забонҳои муқоисасазаванда дорои хусусиятҳои умумӣ ва хос мебошад.

Дар ҳарду забон замони феъл ифодагари вақт ва намуди амал мебошад, яъне дар кадом вақт ва чӣ гуна рух додани амалро нишон медиҳад.

Вижагии хоси замони феъл дар забонҳои мавриди назар дар навъҳои он зоҳир меёбад.

Дар забони тоҷикӣ феъл се замон: замони гузашта, замони ҳозира, замони оянда дошта, бо шаклҳои гуногуни замони тасриф меёбад.

Дар забони англисӣ замони феъл ба чор гурӯҳ тасниф шудааст: Indefinite (номуайян), Continious (давомдор), Perfect (мутлақ) ва Perfect Continious (мутлақи давомдор).

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ замони гузаштаи феъл барои ифода намудани амале истифода мешавад, ки пеш аз лаҳзаи нутқ воқеъ шудааст. Он дар забонҳои мавриди назар роҳу воситаҳои махсуси ифода дорад.

Дар забонҳои муқоисашаванда замони ҳозираи феъл амали ҳангоми нутқ давом доштара ифода карда, он номуайян ва давомдор шуда метавонад.

Тоҷикзабонон ва англисзабонон замони ояндаи феълро барои зикр намудани амале корбаст менамоянд, ки он дар оянда содир мешавад ва замони иҷро шудани амал бо зарфҳои гуногун муайян карда мешавад.

Замони мутлақ дар забони англисӣ амалеро мефаҳмонад, ки дар гузашта ба анҷом расида, бо замони ҳозира алоқаманд аст.

Ҳамчунин, замони мутлақи давомдор дар навбати худ барои ифодаи ду амал истифода мегардад, чунончӣ:

– амале, ки дар гузашта оғоз шуда, дар замони ҳозира низ давом карда истодааст;

– амале, ки ба наздикӣ иҷро шудааст, аммо бо замони ҳозира бевосита алоқаманд аст.

Сохту таркибҳои феъл ифодагари маънӣ, тобишҳои маъноӣ ва дастурии феъл мебошанд, аз ин рӯ, барои муайян кардани маъно ва ҳолатҳои корбурди феълҳо таҳлили сохти онҳо муҳим арзёбӣ мегардад.

“Дар забони тоҷикӣ феълҳо аз ҷиҳати сохт гуногунанд, вале аз рӯи қоидаҳои муайян таркиб ёфта, ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: феълҳои сода, феълҳои сохта, феълҳои таркибӣ” [44, с. 310].

Дар забони англисӣ феълҳо аз рӯи сохт ба чор гурӯҳ тасниф шудаанд:

Simple verbs (феълҳои сода)

Derived verbs (феълҳои сохта)

Compound verbs (феълҳои мураккаб)

Composite verbs (феълҳои таркибӣ) [55, с. 91].

Ҳамин тариқ, феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифодакунандаи амалу ҳолат буда, дорои хусусиятҳои умумӣ ва хоси худ мебошад. Вижагиҳои феъли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар категорияҳои шахсу шумора, замон, намуд, тарз ва сифаи онҳо зоҳир мегардад ва он дар сохтори забон мавқеи муҳиро касб кардааст.

1.2. Таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва вижагиҳои хоси онҳо дар забоншиносии муосир

Феълҳо дар бештари забонҳо дорои ду шакл: тасрифшаванда ва тасрифнашаванда мебошанд. Шаклҳои тасрифшавандаи феъл аз рӯи шахс, шумора, замон ва сифа тасриф шуда, бандакҳои гуногун қабул менамоянд. Дар сурати тасниф нашудани феълҳо онҳо ба гурӯҳи феълҳои тасрифнашаванда дохил мешаванд.

Дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар баробари хусусиятҳои феъл, вижагиҳои ҳиссаҳои нутқи дигар низ инъикос ёфтаанд.

Шаклҳои тасрифнашаванда аз шаклҳои тасрифшаванда бо он фарқ мекунанд, ки шаклҳои тасрифнашаванда хосиятҳои асосии феълиро гум кардаанд.

Вобаста ба қобилияти ба шахсу шумора тасриф шудан, феълҳои забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

Гурӯҳи якум феъли тасрифшаванда мебошад, ки ҳангоми ба шахсу шумора тасриф шудан, ба худ бандакҳои шахсии феъли ва хабарӣ қабул

менамояд. Ин гурӯҳи феълҳо дорои чунин категорияҳои дастурӣ, аз қабилӣ, шахсу шумора, тарз, намуд, замон ва сиға буда, дар ҷумла, маъмулан, ба вазифаи хабар меоянд.

Гурӯҳи дуҷум шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ном доранд. Ба ин гурӯҳ масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол шомил мегарданд. Ин гурӯҳ дар баробари иҷрои бархе аз категорияҳои дастурии феъл, ҳамчунон, хусусиятҳои ба ҳиссаҳои номии нутқ хосро касб намудаанд. Маҳз ба туфайли ҳамин хусусиятҳои масдар ва сифати феълӣ дар забоншиносӣ **шаклҳои номии феъл** унвон додаанд. Ин шаклҳои феълӣ дар таркиби ҷумла ва ибораҳо, асосан, ба вазифаҳои наҳвӣ ҳиссаҳои номии нутқ меоянд.

Ҳамин тавр, дар забони тоҷикӣ низомии мураккаби шаклҳои феълӣ мавҷуд аст, ки асоси он аз 4 гурӯҳи зерини феъл иборат мебошад:

1) Шаклҳои тасрифии феъл. “Ин шаклҳои феълӣ аз рӯйи шахсу шумора тағйир меёбанд ва дорои тарз, намуд, замон, сиға ва дигар категорияҳои феълӣ буда, шаклҳои шахсии феъл низ номида мешаванд” [30, с. 66].

2) Масдар. Ин шакли феълӣ дорои хусусиятҳои тарз, намуд ва дигар аломатҳои дастурии феъл мебошад. Масалан: монда, гузаранда, бевосита, бавосита ва ғайра.

3) Сифати феълӣ. Ин шакли тасрифнашавандаи феъл дар баробари категорияҳои дастурии тарз, замон ва намудро ифода намудан, ҳамзамон, вазифаҳои сифатро низ иҷро менамояд.

4) Феъли ҳол. Ин шакли феълӣ дорои категорияи намуд мебошад. Маҷмуи ин шаклҳо низомии мураккаби феъли забони адабии ҳозираи тоҷикро ташкил медиҳанд, ки ду асоси феълӣ (асоси замони ҳозира ва асоси замони гузашта) ҷузъи муҳимтарини онҳо маҳсуб меёбанд.

Теъдоди шаклҳои феълӣ дар забони тоҷикӣ зиёд буда, дар шакли гуногун истифода мегарданд ва низомии муайяни устувор доранд.

Дар забони англисӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феълро, баъзан, “маҳсус”, “ғайрихабарӣ” ва “бешаҳс” меноманд. Ин истилоҳот, ба назари мо, назар ба истилоҳоти “тасрифнашаванда” ва “ғайритасрифӣ” он қадар

мувофиқи матлаб нестанд. Истилоҳи “номӣ” ё “шакли номӣ” табиати дуҷониба доштани ин шаклҳои феълиро инъикос мекунад, аммо ба мафҳуми аслии феъл тазод дорад. Ин муҳолифат нисбат ба мафҳуми асосии феъл дар забони англисӣ баръало намоён шуда меистад.

Истилоҳи “ғайрихабарӣ” ба он далелат мекунад, ки ин шаклҳои феъл дар ҷумла ба вазифаи хабар намеоянд, ки ин ҳам ба хусусияти асосии хабар муҳолифат мекунад. Бояд ибтидо дошт, ки ҳам сифати феълӣ ва ҳам масдар дар ҷумла ба вазифаи предикатив, яъне қисмати хабари таркибии номӣ омада метавонанд ва ҳамчунон герундий ва масдар дар таркиби хабарҳои феълии мураккаб дида мешаванд. Бинобар ин, истифодаи истилоҳи “ғайрихабарӣ” барои шаклҳои тасрифнашавандаи феъл низ мувофиқ намебошад. Зеро ҳамаи шаклҳои тасрифнашаванда ҳамчун ҷузъи хабарҳои таркибии номӣ ва хабарҳои мураккаб ба таври васеъ истифода мешаванд.

Дар таҳқиқоти назариявӣ ва амалии грамматика, ки ба сохтори забони англисии муосир бахшида шудаанд, тақсимкунии шаклҳои феъл ба шахс ва ғайришахсӣ ба назар мерасад. Истилоҳи шакли ғайришахсии феъл дар он зӯҳур меёбад, ки ба таркиби феъл гуногуншаклии феълҳо дохил мешаванд ва аз доираи категорияҳои муқаррарии феъл берун мебароянд.

Муайянкунии шакли ғайришахсӣ ба шакли шахсӣ тавассути шакли хабарии феъл муқобил гузошта шудааст. Шаклҳои ғайришахсии феълро баъзан исмӣ, ғайрихабарӣ ва ғайримасдарӣ меноманд. Аммо, ин истилоҳот назар ба истилоҳи ғайришахсӣ дуруст наменамояд. Истилоҳи исмӣ ҳуди мафҳуми феълро инкор мекунад.

Истилоҳи “ғайришахсӣ” бошад фақат ба истифода нашудани категорияи шахс дар ин шакли феълӣ ишора мекунад, ки яке аз хосиятҳои шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мебошад.

Дар забони англисӣ истилоҳоти “non-finite” [55, с. 187], “verbals” [90, с. 38] ва “verbids” [19, с. 88] низ истифода мешаванд.

Забоншиноси рус В.Л. Каушанская шаклҳои тасрифнашавандаи феълро бо ду истилоҳ: non-finite ва verbals номгузорӣ намудааст.

Забоншинос Л.С. Бархударов онҳоро шаклҳои ғайрихабарии феъл номида ба қатори онҳо “масдар, герундий ва сифати феълиро дохил мекунад” [13, с. 154].

А.И. Смирнитский бошад, дар ифода намудани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл истилоҳи “шакли исмии феъл” [112]-ро истифода мекунад.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аз ҷониби забоншиноси рус М.Я. Блох ҳамчун “verbids” муайян шудааст. Ў дар китоби худ таҳти унвони “Грамматикаи назариявии забони англисӣ” шаклҳои тасрифнашавандаи феълро чунин таъриф намудааст: “Verbids (шаклҳои тасрифнашавандаи феъл) – шаклҳои феълие мебошанд, ки бино бар хусусиятҳои луғавӣ ва дастурии худ миёни феъл ва ҳиссаҳои номии нутқ қарор гирифтаанд. Хусусиятҳои омехтаи ин шаклҳо дар самтҳои асосии аломатҳои ҷузъи нутқ, яъне дар маънои онҳо, сохтор, мувофиқат ва вазифаҳои наҳвӣ зоҳир мешаванд” [19, с. 102].

Дар заминаи таърифи мазкур суоле ба миён меояд, ки “оё шаклҳои тасрифнашавандаи феълро ба қатори ҳиссаҳои номии нутқ дохил намудан мумкин аст ва ё онҳоро метавон ҳамчун ҳиссаҳои алоҳидаи нутқ муайян кард?”. Воқеан, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дорои як қатор вижагӣҳое мебошанд, ки ҳоси ҳиссаҳои номии нутқанд, аммо, бо вучуди ин, онҳоро ба қатори ҳиссаҳои номии нутқ ворид кардан мумкин нест, зеро ин шаклҳои феъл ба мисли шаклҳои тасрифшаванда, пеш аз ҳама, амалро ифода менамоянд.

Яке аз шартҳои асосии таснифи воҳидҳои луғавӣ ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифодаи маъноии онҳо мебошад ва шаклҳои тасрифнашавандаи феъл амалро ифода менамоянд, ки ҳоси танҳо феъл мебошад.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештари мавридҳо дар ҷумла ба вазифаи он аъзои ҷумлае меоянд, ки, одатан, ҳоси ҳиссаҳои нутқ мебошад, аммо онҳо, ҳамчунин, дар ҷумла дигар аъзои ҷумларо ба худ вобаста менамоянд, ки ҳоси феъл мебошад.

Ҳамин тавр, бо назардошти ин гуфтаҳо мо наметавонем шаклҳои тасрифнашавандаи феълро ба қатори ҳиссаҳои номии нутқ шомил намоем ва,

хамчунин, онҳоро ҳамчун гурӯҳи алоҳидаи луғавӣ низ муайян карда наметавонем, зеро маънои луғавии онҳо бо маънои луғавии феъл мувофиқат менамояд. Ин гуфтаҳо ақидаи забоншиноси рус М.Я. Блох асоснок менамояд, ки менависад: “Бо вучуди қарор гирифтани шаклҳои ғайритасрифӣ феъл миёни ҳиссаҳои номии нутқ ва феъл, маъноии асосии дастурии онҳо ифода намудани чараёни амал буда, вазифаи асосии нахвӣ онҳо ба худ вобаста кардани дигар аъзои ҷумла маҳсуб меёбад” [19, с. 103].

Ҳамзамон, дар раванди таҳлили шаклҳои ғайритасрифӣ феъл саволи “Агар фарз кунем, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба низоми феълӣ дохил мешаванд, пас онҳо метавонанд дар ин низом як зернизоми маҳсусеро бо хусусиятҳои сирф луғавӣ ба вучуд оранд?” низ ба миён меояд, ки дар муайян кардани мавқеи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар низоми дастурии ҳар як забон муҳим арзёбӣ мегардад. Дарвоқеъ, таснифоти ҳиссаҳои нутқ ба зерсинфу зергурӯҳҳои дигар дар асоси категория ва вазифаҳои нахвӣ амалӣ мегардад, яъне зергурӯҳи феълҳо бояд, дорои категорияҳои хоси феъл буда, дар ҷумла он вазифаҳоеро иҷро намоянд, ки худ феъл дар ҷумла иҷро карда метавонад. Вобаста ба ин масъала М.Я. Блох қайд менамояд, ки “зернизоми низоми луғавӣ тибқи талаботи мавҷуда бояд бо дигар зернизоми дорои категорияи умумӣ ва вазифаи нахвӣ ягона дошта бошанд” [19, с. 103].

Аммо дар шакли ғайритасрифӣ феълҳо ҳолати мазкур мушоҳида намешавад. Шаклҳои ғайритасрифӣ категорияҳои хоси феълро пурра доро намебошанд ва, ҳамчунин, агар шаклҳои тасрифӣ дар ҷумла ба вазифаи хабар оянд, пас шаклҳои ғайритасрифӣ ба вазифаи як қатор аъзои ҷумла омада метавонанд, яъне вазифаи шаклҳои тасрифӣ ва ғайритасрифӣ дар ҷумла якхела намебошад. Аз ин рӯ, онҳоро на ҳамчун навъи феъл, балки ҳамчун шакли феълӣ муайян кардан мумкин аст.

Аксари муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки шаклҳои ғайритасрифӣ феъл дар забони англисии муосир, бо назардошти сохтори хоси ин забон, дорои хусусиятҳои муштараки ҳам феълӣ ва ҳам исмӣ мебошанд.

Забоншиноси рус В.Л. Каушанская ба мисли Л.С. Бархударов ба катори шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: *participle* (сифати феълӣ), *gerund* (герундий) ва *infinitive* (масдар) [55, с. 187]-ро дохил менамояд.

Бояд гуфт, ки дар забоншиносии англис таснифоти шаклҳои тасрифшавандаи феъл мухталиф мебошад.

Муҳаққиқон Д. Лич ва Я. Сварттик [66] шаклҳои тасрифнашавандаи феълро, асосан, иборат аз се шакл медонанд: герундий, сифтаи феълии замони ҳозира (the “-ing” participle // participle I) ва сифати феълии замони гузашта (the “-ed” participle // participle II).

Ба кадом гурӯҳи луғавию дастурӣ мансуб будани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, яъне, дақиқан ба кадом ҳиссаи нутқ таллуқ доштани онҳо ва муайян кардани он, ки оё онҳо шакли таркибии феъл ҳастанд ё ба ҳиссаҳои номии нутқ дохил мешаванд ва ҳатто ҳиссаи мустақили нутқро ташкил кардани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, дар забонҳои мавриди назар масъалаи мавриди баҳси муҳаққиқон боқӣ мондааст.

Вобаста ба ин, муҳаққиқон Л.С. Бархурдаров ва Д.А. Штелинг шаклҳои тасрифнашавандаи феълро баррасӣ карда, онҳоро ғайрихабарӣ (ғайрипредикативӣ) номидаанд, зеро “онҳо ҳеҷ гоҳ дар вазифаи хабар истифода намешаванд ва, бинобар ин, хабарияти ҷумларо ифода намеkunанд” [13, с. 203]. Дар баробари ғайрихабарӣ буданашон, шаклҳои тасрифнашавандаи феълро ғайришаҳсӣ низ меноманд, зеро “бар ҳилофи феълҳои тасрифӣ, онҳо вобаста ба шахсу шумора тасриф намешаванд” [13, с. 203].

Шаклҳои ғайритасрифӣ феъл аз асоси феълҳои мустақилмаъно ва ёридиҳанда (на модалӣ), феълҳои гузаранда ва монда сохтан мешаванд.

Инчунин, муҳаққиқон Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг қайд мекунанд, ки шаклҳои ғайритасрифӣ феъл бо шаклҳои тасрифӣ (хабарӣ) умумияти амиқ дошта, хусусияти чараёни амалро ифода менамоянд. Масалан, дар шаклҳои *speaking* (сифати феълии I ва герундий) ва *spoken* (сифати феълии II) ин умумият ба мушоҳида мерасад. Ин аз он сабаб аст, ки шаклҳои хабарӣ ва

ғайрихабарӣ дорои асоси муштаракӣ феълӣ мебошанд. Масдар ва сифатҳои феълӣ ҳамчун унсурҳои асосии сохтори тамоми шаклҳои таҳлилии феъл, аз ҷумла, “замони оянда, сиғаи шартӣ, намуди давомнок ва тарзи мафъул хизмат мекунанд” [13, с. 203].

Дар забони англисии муосир шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба худ категорияҳои феълиро қабул мекунанд.

- масдар тарз, замон ва намуд дорад;
- герундий тарз ва замон дорад;
- сифати феълӣ низ замону тарз дорад.

Сифати феълии замони гузашта бошад, тасриф намешавад, аз ин рӯ, ба он категорияҳои замону намуд, шахсу шумора ва амсоли инҳо хос нест.

Ҳамин тавр, мавҷудияти шумораи бештари категорияҳои дастурӣ дар масдар ба назар мерасад, илова бар ин, корбурди шаклҳои аналитикии масдар назар ба шаклҳои аналитикии герундий ва сифати феълии I бештар маъмуланд.

Забоншиноси рус М.Я. Блох шаклҳои тасрифнашавандаи феълро ба чор шакл ҷудо намудааст, ки миёни онҳо тафовути назаррас мавҷуд мебошад: инфинитив, герунд, сифати феълии ҳозира ва сифати феълии гузашта [19, с. 103-104]. Шаклҳои мазкур дорои вижагиҳои хос буда, аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати вазифаи нахвияшон дар ҷумла фарқ мекунанд.

Боиси тазаккур аст, ки дар забоншиносии англис бо назардошти аломатҳои маъноӣ ва сарфию нахвӣ ба феъл марбут донишмандони шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хос аст. Бо назардошти он ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аввалан аз решаи феъл тасриф мешаванд, дигар аз нуқтаи назари маъношиносӣ ҳанӯз ҳам, монанди дигар шаклҳои феъл, маъноӣ феълӣ дар онҳо дида мешавад.

Шаклҳои тасрифнашаванда аз нигоҳи сарфӣ ба феъл наздик мебошанд ва тамоми таърихи шаклҳои тасрифнашавандаи англисӣ ба равиши доимии монандкунии он ба феъл анҷом меёбад. Ин раванд то имрӯз идома дошта, шакли замонӣ ва сохти ҳамин шаклҳои тасрифнашаванда ба хати наздикшавӣ ва феъл ташаккул меёбад.

Аз нигоҳи наҳвӣ шаклҳои тасрифнашавадаи феъл хусусиятҳои худро ҳифз намуда, чуноне ки ба ҳиссаҳои ғайрифеълӣ хос мебошад, ба феъл майл мекунад.

Ин хусусияти онҳо дар асоси феълӣ доштан, сохтори мутобиқ ба шаклҳои хабар доштан, дар ифодакунандагии маъноӣ хабарӣ дар алоқамандӣ бо мубтадо ва амсоли инҳо аён мегардад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, метавон ибраз дошт, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони англисӣ, ҳарчанд аз ҷиҳати маъно ва ҳамчунин хусусиятҳо хос ба исми наздик бошанд ҳам, ба гурӯҳи феълҳо дохил мешаванд.

Аз ин ҷост, ки масдар дар забони англисии қадим бо исми тасрифшавандаи асоси феълӣ, пасоянд (герундий) ба исми феъли сохта, сифати феълӣ, сифат (исм) корбурд мегардид. Дар натиҷаи инкишоф намудани забон онҳо ба таркиби феъл дохил шуда, категорияҳои феълро соҳиб гардидаанд.

Вобаста ба ин, забоншиноси шинохта М.А. Беляева таваҷҷуҳ зоҳир намуда, чунин қайд кардааст, ки “дар фарқият бо шаклҳои шахсии феъл, шакли ғайришахсӣ амалро бе нишон додани шахс ва шумора ифода мекунад, аз ин хотир шаклҳои тасрифнашаванда хусусиятҳои феълии худро бо хусусиятҳои дигари ҳиссаҳои нутқ мутобиқ сохта, дар ҷумла вазифаҳои наҳвии ин ҳиссаҳои нутқро иҷро менамояд” [16, с. 151].

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар ҷумла дар алоҳидагӣ ва ё дар таркиби ибораҳои гуногун корбурд мешаванд. “Дар ҷумла шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар алоҳидагӣ ва дар таркиби ибораҳо ва сохторҳои хабарӣ омада метавонанд” [55, с. 188].

Бояд гуфт, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар таркиби ибора ба худ мубтадо қабул намекунад, аммо ҳамчун сохтори хабарӣ онҳо ифода намудани иҷрокунандаи амалро талаб менамоянд.

Ҳамин тавр, масдар ва герундий дар баробари категорияҳои феъл хусусиятҳои исмиро низ доро мебошанд, яъне дар ҷумла метавонанд вазифаи

мубтадо, қисми исмии хабар, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳолро (замон, макон, тарз, амал) иҷро намоянд. Сифати феълӣ дар якҷоягӣ бо хусусиятҳои феълӣ ва зарф вазифаи сифат ва зарфро иҷро мекунад, яъне дар ҷумла ҳамчун муайянкунанда ва ҳол хизмат мекунад. Чи тавре ки В.Л. Каушанская қайд менамояд: “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл табибати душакла дорад. Сифати феълӣ вижагиҳои феъл ва сифатро ва герундий хусусиятҳои феълро ва исмро дар худ муттаҳид месозанд” [55, с. 187].

Вобаста ба вижагиҳои сарфӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феъл чунин иттилоъ медиҳем, ки категорияҳои шахс ва шумора дар тартиби ин шаклҳо ба таври пурра мавҷуд нестанд.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл қобилияти маҳдуди сарфӣ дошта, танҳо дар доираи категорияи шахс ифода меёбанд. Дар ин ҷо мувофиқати наҳвӣ ва сарфӣ, ба монанди фарқиати шахси сеюми танҳо ва тасрифи феъли “**to be**”, нақши асосӣ мебозад. Дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл нишондиҳандаи дастурии шахс мавҷуд нест. Мубтадо танҳо тавассути матн муайян мегардад, ки ин масъаларо аз доираи сирф дастурӣ берун мебарад.

Категорияи замон дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл аз шаклҳои тасрифшаванда фарқ мекунад. Ин шаклҳо замони мутлақ надоранд ва наметавонанд мустақилона замони иҷроӣ амалро нисбат ба лаҳзаи гуфтор нишон диҳанд. Аз нуқтаи назари дигар, дар муқоиса бо шаклҳои тасрифшавандаи феъл, ки категорияи замони мушаххас дошта, замонро дар таносуб бо замони нутқ ифода мекунад, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл замонро умумӣ ва нисбат ба замони ҳуди амал ифода мекунад.

Пас бояд иқрор шуд, ки замон дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл нисбӣ мебошад. Онҳо замонро дар доираи амали яккарата (якдафъаина) инъикос намуда, бо таъя ба замони амали аз тарафи феъли тасрифшаванда ифодаёфта маънои замони худро пур мекунад.

Тавре ки М.Я. Блох иброз медорад: “Тақсимоти вазифаҳое, ки ба ҳамдигар тамоман наздик нестанд, равшан нишон медиҳад, ки муқобилат миёни шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи феъл категорияи

махсуси дастуриро ташкил медиҳад. Аломати фарқкунандаи феълҳои тасрифшаванда ва тасрифнашаванда дар замон ва сиғаи феълҳо зоҳир меёбад” [19, с. 104].

Ҳақиқатан, роҳу воситаҳои ифодаи замон ва сиға дар феълҳои тасрифнашаванда аз феълҳои тасрифшаванда фарқ мекунад, яъне, бо вучуди он, ки феълҳои тасрифнашаванда дорои шахс ва шумора нестанд, онҳо замони иҷроиши амалро тавассути воситаҳои дастурӣ ифода карда метавонанд. “Ба мисли феълҳои тасрифшаванда феълҳои тасрифнашаванда низ дорои замон ва сиға мебошанд, аммо воситаҳои ифодаи замони феълҳои тасрифнашаванда аз тасрифшаванда ба кулӣ фарқ мекунад” [55, с. 187].

Дар хусуси мавҷудияти замон дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мутахассисони грамматикаи англис И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, ва Г.Г. Почептсов чунин қайд менамоянд, ки “категорияи замон дар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл вучуд надорад: онҳо наметавонанд амалро дар як давраи муайян нишон диҳанд; он танҳо муносибати замони амалро бо амали хабарӣ феълӣ нишон медиҳанд, яъне онҳо барои ифодаи дар як вақт вукӯъ пазируфтани амал ва ё пеш аз он сар задани амалро ифода менамоянд. Ҳамин тариқ, онҳо танҳо вақти нисбиро ифода мекунанд” [49, с. 80].

Категорияи намуд дар шакли масдариӣ феъл нақши равшан дорад, ки дар шакли намуди давомдор ва намуди умумӣ ифода мегардад. Дар таркиби сифати феълӣ ва герундий, ба тӯфайли хусусияти хоси ин шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, намуди давомнок шаклан иваз мешавад. Сифати феълӣ ва герундий дар забони англисии муосир метавонанд намуди мутлақи давомдор дошта бошанд.

Дар натиҷаи таҳлили муқоисаи вазифаҳои наҳвӣ шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи феъл муайян шуд, ки шаклҳои тасрифшавандаи феъл метавонанд танҳо як вазифаро иҷро намуда, дар шакли хабарӣ ҷумла бошанд, шаклҳои тасрифнашаванда як қатор мавқеъҳои наҳвиро, ба истиснои вазифаҳои хабарӣ одӣ касб карда метавонанд. Ин ақида бо гуфтаҳои забоншиноси рус В.Л. Каушанская асоснок мегардад, ки қайд

менамояд: “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл шахс, шумора ва сифаро ифода намекунад. Онҳо дар ҷумла ба вазифаи хабар истифода намешавад” [55, с. 187].

Илова ба ин, грамматикашиносони рус И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, ва Г.Г. Почептсов чунин ақида доранд, ки: “Дар сурате ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл танҳо як вазифаи нахвино иҷро карда метавонанд, яъне дар ҷумла ба вазифаи хабар меоянд, шаклҳои тасрифнашаванда, ба истиснои вазифаи хабар, ба вазифаи як қатор аъзои дигари ҷумла меоянд. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл вобаста ба вазифаашон дар ҷумла ба ҳиссаҳои номии нутқ наздиканд, аммо бо вучуди ин, дар он хуссиятҳои хоси феъл инъикос ёфтаанд” [49, с. 80].

Дар маҷмӯъ, ҳамаи ин шаклҳо дар шакли номӣ зоҳир гардида, пасон дар раванди инкишофи таърихии забон ба тадриҷ ба таркиби феълҳо дохил шуда, баъзе категорияҳои феълӣ, аз қабилӣ, замон ва намудро қабул намуда, шакли мафъулӣ низ ба худ касб кардаанд.

Шаклҳои тасрифнашаванда ва тасрифнашавандаи феъл аз нигоҳи робита бо соҳиби амал (фоил) аз ҳам фарқ мекунад. Дар шаклҳои тасрифнашаванда ин робита на ҳамеша бо нишонаҳои дастурӣ инъикос меёбад. Агар шакли тасрифнашаванда ба феъли тасрифнашаванда тобеъ бошад, амали он ба ҳамон мубтадое равона мегардад, ки дар ҷумла омадааст. Аммо агар ин шакл дар таркиби ибораи номӣ ояд, соҳиби амал ё мафъул метавонад бо калимаҳои алоҳидаи мушаххас ифода ёбад.

Тафовути байни шаклҳои тасрифнашаванда ва тасрифнашавандаи феъл танҳо бо сохтори онҳо маҳдуд намешавад. Шаклҳои тасрифнашаванда дорои хусусиятҳои исмӣ ва мафъулӣ мебошанд, ки онҳоро аз шаклҳои шахсии феъл ба кулӣ фарқ мекунонад.

Дар забони англисӣ тамоми шаклҳои тасрифнашаванда сохторҳои хабариро мегиранд, яъне онҳо дар таркибҳои дида мешаванд, ки аз ду унсур, яке номӣ ва дигаре феълӣ таркиб ёфтаанд. Тавре ки В.Л. Каушанская зикр менамояд: “Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони англисӣ дар таркиби

сохторҳои хабарие корбаст мешаванд, ки аз ду унсур, яке номӣ: исм ва чонишин ва дигаре феълӣ: сифати феълӣ, герундий ё инфинитив иборат мебошад” [55, с. 187].

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ҳамчун ҷузъи вобаста дар ташкили ибораҳои гуногун иштирок мекунад. Нақши масдар ва герундий дар сохтани ибораҳои феълӣ, исмӣ ва сифатӣ бориз арзёбӣ мегардад. Аммо сифати феълӣ танҳо дар таркиби ибораҳои феълӣ ва исмӣ истифода мешавад. Он дар сохтани ибораҳои сифатӣ иштирок намекунад, зеро худаш аллакай дорои хусусиятҳои сифат мебошад.

Дар забони англисӣ калима, ибора ва ҷумлаҳо ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл вобаста мешаванд, ки дар ҷумла, одатан, ба вазифаи пуркунанда ва ё ҳол меоянд. Чунин хусусияти вобастакунии ҳиссаҳои дигари нутқ аз шакли тасрифнашавандаи феъл будани масдар, сифати феълӣ ва герундий шаҳодат медиҳад.

Ибораҳои, ки тавассути вобастакунии ҳиссаҳои нутқ бо шаклҳои тасрифнашавандаи феъл сохта шудаанд, ҳамчун ибораҳои масдарӣ, герундиалӣ ё сифати феълӣ маъмул мебошанд: To understand the task clearly... Understanding the task clearly... Not knowing what it is...

“Мавҷудияти калимаҳои вобастаи дорои маънои феълӣ моҳияти феълии шаклҳои тасрифнашавандаро тақвият медиҳад. Ин нукта махсусан барои герундий аҳаммияти калон дорад, зеро мансубияти шаклҳои бо **-ing** сохташуда ба низоми феълӣ гоҳо боиси баҳсҳои забоншиносӣ мегардад” [14, с. 206]. Барои мисол муқоиса мекунем: “I remember our meeting” ва “I remember once reading a paper on grammar before the Philological Society in which I modestly advanced the view that cannon in cannon ball was not an adjective”. Якҷоя омадани зарфи “once” (ҳол) ва исми “paper” (пуркунанда) хусусияти феълии герундӣ “reading”-ро нишон медиҳад.

Ибораҳои масдарӣ, герундиалӣ ва сифати феълӣ дар сохтор вазифаҳои муштарак доранд. Ҳангоми иҷрои вазифаи ҳол, ин шаклҳо бо калимаҳои

ёридриҳанда меоянд: герундий, маъмулан, бо пешояндҳо, ва масдару сифати феълӣ бо пайвандакҳо алоқаманд мешаванд.

Ҳиссаҷаи инкории “not” (ё зарфи ҳеч гоҳ) ҳамеша пеш аз ин ибораҳо меояд, яъне он бевосита пеш аз масдар, сифати феълӣ ё герундий гузошта мешавад. Бояд тазаққур дод, ки дар сурати мавҷудияти феъли ёридриҳанда ҳиссаҷаи инкории “not”, чун қоида, пас аз он мавқеъ мегирад.

Робитаи иҷроқунанда бо феълҳои тасрифнашаванда аз феълҳои тасрифшаванда фарқ дорад ва гоҳо ин робита бо ягон қоидаи грамматикӣ нишон дода намешавад. Агар феъли тасрифнашаванда ба хабари ҷумла тобеъ бошад, одатан, амали он ба ҳамон мубтадое тааллуқ мегирад, ки дар аввали ҷумла омадааст.

Агар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл: масдар ё герундий ҳамчун ҷузъи таркиби иборати сифатӣ оянд, иҷроқунанда (фоил) ва ё объекти (мафъул) онҳо аз нигоҳи маъноӣ бо мубтадои ҷумла алоқаманд мешаванд.

Аммо дар ҳолате ки масдар ҳамчун ҷузъи таркибии иборати исмӣ истифода шавад, иҷроқунандаи амал (фоил) тавассути робитаи маъноии калимаи асосии ибора муайян мегардад.

Агар дар ҷумла амал тавассути шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ифода ёбад, иҷроқунандаи он метавонад бо ёрии ҷонишинҳои соҳибӣ, нафсӣ-таъкидӣ ва ғайра таҷҷасум ёбад.

Аксари забоншиносон шаклҳои тасрифнашавандаи феълро дар забони англисӣ вобаста ба хусусиятҳои сохторию маъноӣ ва вазифаҳои наҳвиашон ба феъл марбут донистаанд. “Аз нигоҳи сарф шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба феъл майл доранд. Ҳамзамон, тамоми таърихи шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони англисӣ аз ҷараёни доимии мушабеҳшавии онҳо бо феъл иборат мебошад” [15, с. 138-139].

Ба андешаи забоншинос М.А. Беляева шаклҳои тасрифнашавандаи феъл амалро бидуни нишон додани шахс ва шумора ифода карда, онҳо наметавонанд вазифаи хабарро дар ҷумла иҷро намоянд.

Ҳамчунин, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл вижагиҳои худро бо коидаҳои дигари ҳиссаҳои нутқ якҷоя карда, вазифаи нахвии ин ҳиссаҳои нутқро дар ҷумла ифода мекунанд.

Дар маҷмӯъ, масдар ва герундий вижагиҳои феълро бо хусусиятҳои исм пайваст менамоянд ва онҳо метавонанд дар ҷумла ҳамчун мубтадо, қисми номии хабар, пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол амал намоянд, чунончӣ “Сифати феълӣ хусусиятҳои феълро бо хусусиятҳои сифат ва зарф пайваст намуда, вазифаи сифат ва зарфро иҷро мекунанд, яъне дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда ва ҳол меояд” [16, с. 151].

Категорияҳои мазкур низоми сарфии нокифояро доро мебошанд. Инчунин, “шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хусусияти субъективӣ доранд, аммо онҳо ягон изҳоркунанда ба ғайр аз мазмун надоранд, ки маънои шахсро дар ин шаклҳо аз ҳудуди грамматика берун кунанд” [27, с. 139-140].

Ҳамин тавр, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл категорияи вақт надоранд, яъне худ ба худ амали ифодакардашонро наметавонанд ба лаҳзаи нутқ муайян кунанд. Аммо бар хилофи шаклҳои тасрифнашаванда, ки вақтро вобаста ба лаҳзаи нутқ ифода мекунанд, шаклҳои тасрифнашаванда вақтро вобаста ба лаҳзаи амал, ки бо феъли тасрифнашаванда баён гардидааст, ифода мекунанд.

Дар маҷмӯъ, вақт тавассути шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ифода гардида, маънои нисбӣ дорад, яъне шаклҳои тасрифнашаванда, одатан, амалро баробар ё муқаддам нисбат ба амале ифода мекунанд, ки бо феъли тасрифнашаванда изҳор гардидааст.

Ба мисли шаклҳои тасрифнашаванда, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл тарзи фоил ва мафъул доранд. Дар шаклҳои мафъул чараёни минбаъдаи ба феъл табдилёбии шаклҳои тасрифнашаванда дида мешавад, шаклҳои давомдори мафъул дар масдар ба вучуд меоянд.

Категорияҳои дастурии феълро, ки барои шаклҳои тасрифнашавандаи феълро дар забони англисӣ хосанд, метавон шакли зерини онро дар ҷадвали 1 тасаввур кард:

Чадвали 1. Категорияҳои грамматикӣ феъл

Замон	Тарз (мафъул, фоил)	Намуд
Масдар	Масдар	Масдар
Герундий	Герундий	-
Сифати феълӣ	Сифати феълӣ	-

Шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи феъл дар муносибат ба иҷрокунандаи амал фарқ мекунад.

Ин қаробат ва иртибот дар шаклҳои тасрифнашаванда баъзан ифодаи дастуриро ба худ намегиранд ва агар шакли тасрифнашаванда бо дигар шакли феъл, яъне хабар тобеъ шуда бошад, пас амали тавассути феълҳои бешахс ифодагардида ба он шахс ё предмете пайваст аст, ки вазифаи мубтадоро иҷро мекунад.

Дар навбати дигар, агар шакли тасрифнашаванда (масдар ва герундий) чузъи тобеи ибораи сифатӣ махсуб ёбад, пас иҷрокунанда ва объекти амал предмети бо мубтадоро ифода карда метавонад.

Илова бар ин, дар ҳолате, ки шакли тасрифнашаванда ҳамчун чузъи тобеи ибораи исмӣ корбурд гардад, пас дар ин ҳолат иҷрокунанда ва объекти амал метавонад калимаи муайянкунанда низ бошад.

Дар ҳолати корбурди мустақилонаи шаклҳои тасрифнашаванда амалеро, ки онҳо ифода менамоянд, метавонад ба шахс ё предмети муайян вобаста набошад, балки метавонад умуман ва доимо корбурд гардад.

Муносибати шаклҳои тасрифнашавандаи феълро метавон дар ин шакл низ дар чадвали 2 мушоҳида намуд:

Чадвали 2. Муносибати шаклҳои тасрифнашавандаи феъл

Номӣ		Сифатӣ
Масдар	Герундий	Сифати феълӣ

Дар натиҷаи омӯзишу баррасӣ муайян шуд, ки фарқият миёни герундий ва сифати феълӣ, нисбати тафовути байни герундий ва масдар зиёд ба чамш мерасад.

Инчунин, дар ин хусус забоншинос А.И. Смирнитский чунин таъкид намудааст, ки “якҷо кардани герундий ва сифати феълӣ зери як ном “шакли-*ing*” нодуруст аст, зеро дар ҳақиқат ин шаклҳо падидаҳои тамоман гуногунро ифода мекунанд” [112, с. 98].

Илова бар ин, вижагиҳои номӣ ва сифатӣ дар ҳарду шакл дида мешаванд: аз як тараф инфинитив ва масдар аз тарафи дигар сифати феълӣ ва феъли ҳол. Оид ба ин нукта муҳаққиқ А.И. Смирнитский қайд кардааст, ки “хусусияти номӣ дар герундий нисбат ба масдар бештар аён мебошад” [112, с. 380].

Ин аст, ки герундий дар нутқ тавассути пешоянд пурра карда мешавад.

Ҳамчунин, қайд кардан ба маврид аст, ки пайвастшавӣ бо пешоянд хусусияти ҳоси исм мебошад. Масалан, “*I was surprised at his saying that*” – “Ман дар ҳайрат мондам, ки вай инро гуфт” ва “*I was surprised at his words*” – “Ман аз суханони ӯ дар ҳайрат мондам”.

Инчунин, масдар бар хилофи герундий ба пешояндҳо пайваст шуда наметавонад: *to* бо масдар ҳамчун пешоянд корбурд намешавад, дар ин маврид, он ҳиссаҷа мебошад ва маънои аввалаи худро гум кардааст. Ба ғайр аз ин, А.И. Смирнитский бо ақидаи баъзе муҳаққиқон розӣ нест. Ба ақидаи ӯ “масдар метавонад бо пешоянди *about* истифода шавад” [112, с. 349], масалан, “*I was about to go there*” – “Ман барои рафтан ба он ҷо тайёр будам”, зеро “*about*” дар мисоли мазкур на ҳамчун пешоянд балки ҳамчун зарф бо феъли “*be*” пайваст шуда, воҳиди фразеологиро ташкил менамояд.

Хусусиятҳои исм дар герундий нисбат ба масдар бештар зоҳир меёбад. Ин вижагии герундий бо он асоснок мегардад, ки иҷрокунандаи амал дар назди герундий бо исми ифодакунандаи соҳибият ё ҷонишини соҳибӣ ифода меёбад ва ин калимаҳо вазифаи муайянкунандаро иҷро мекунанд. Масалан: “*I was surprised at the teacher’s saying that*”. – “Ман дар ҳайрат мондам, ки муаллим инро гуфт”; “*I was surprised at his saying that*”. – “Ман дар ҳайрат мондам, ки вай инро гуфт”.

Дар мисолҳои мазкур герундий ҳамчун асоси марказӣ на танҳо барои “*that*”, балки барои “*his*” ва “*teacher’s*” низ хизмат мекунад.

Дар қиёс ба герундий, пеш аз масдар иҷрокунандаи амал ё бо исм дар падежи умумӣ ё тавассути ҷонишин дар падежи объективӣ ифода мешавад, масалан: “*I saw the boy run*”. – “Ман дидам, ки чӣ хел писарбача медавид” ва ё “*she had heard him sneeze...*”. – “вай дид, ки ӯ чӣ тавр атса зад”.

Дар мисолҳои мазкур калимаҳои “*boy*” ва “*him*” дар ин ҷо бештар мустақилона дар муносибат бо масдар иштирок мекунад, назар ба “*his*” – “аз они вай”, “*teacher’s*” – “аз муаллим” дар муносибат бо герундий дар мисолҳои дар боло овардашуда, калимаи нишондодашуда, ба мисли худи масдар, аз хабар вобаста аст ва бо он бевосита алоқаи дастурӣ дорад: “*She had heard him sneeze*”. Ба таври дигар гӯем дар мавриде, ки дар “*I was surprised at his saying that*” калимаи “*his*” ва “*surprised*” ба ҳеҷ вачҳ ба якдигар пайваст намешаванд, дар мавриди “*she had heard him sneeze*” калимаҳои “*him*” ва “*had heard*” дар алоқаи наздики дастурӣ воқеъ мебошанд.

Хусусияти гуногуни нишон додани иҷрокунандаи амал пеш аз масдар ва герундий, инчунин, дар ҳақиқат бештар субстанитивӣ будани герундийро нисбат ба масдар таъкид мекунад.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзишу баррасии маводди фаровон маълум гардид, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои мавриди муқоиса нисбат ба дигар шаклҳои феъл аз нуқтаи назари наҳвӣ мавриди истифодашон камтар мебошад, ки ин падида дар зербоби мазкур бо овардани мисолҳои мушаххас асоснок карда шудааст.

1.3. Баррасии адабиёти илмӣ роҷеъ ба шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Феъл категорияи марказии забон маҳсуб ёфта, шаклу вазифаҳои асосии дигар категорияҳои дастуриро аз худ намуда, асосан, вазъияту ҳолат ва амали ашёро ифода менамояд.

Тавре ки қаблан зикр гардида буд, феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тасрифшаванда ва тасрифнашаванда мешаванд.

Омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни ин ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ диққати олимону забоншиносони зиёдро ба худ ҷалб намудааст.

Дар забоншиносӣ як қатор асарҳои мавҷуданд, ки дар онҳо масъалаҳои назариявӣ ва амалии забони англисӣ таҳқиқ гардидаанд. Аз қабилҳои асарҳои маъруфи грамматикашиносон М.Я. Блох [2000], Л.С. Бархударов [1975], В.Г. Адмони [1988, 1964], М.А. Беяева [1973], М.Я. Блох [1983, 2000, 2002], И.П. Иванова [2001], К.Н. Качалова [2000] ва дигарон ба таҳлилу баррасии масоили назариявӣ амалии сарфу наҳви забони англисӣ бахшида шудаанд.

Дар китобҳои дарсии грамматикаи забони англисӣ шаклҳои тасрифии феъл ба таври комил таҳлил гардида, дар хусуси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл маълумоти камтар пешниҳод гардидааст. Аксари грамматикаҳо таркиби устувори феълҳоро бо мафҳум ва герундийҳо бидуни шарҳи сабаби пайдоиши ин таркибҳо пешниҳод мекунанд.

Имрӯзҳо, бо рушди босуботи ҳамкориҳо зарурати омӯзиши забонҳои хориҷӣ рӯз аз рӯз зиёд шуда истодааст, ки талабот ба мутахассисоне меафзояд, ки забонҳои хориҷиро хуб медонанд.

Дар раванди таълими забони англисӣ шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи он қисми муҳимми барномаи таълимиро ташкил медиҳанд, зеро асоси грамматикаи ҳар як забон феъл маҳсуб меёбад.

Илова бар ин, дарк ва корбурди шаклҳои тасрифнашавандаи феъл назар ба шаклҳои тасрифшаванда хеле душвор мебошад. Дар амал истифода намудани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар нутқ маҳорати махсус ва дарки тафовути маъноии онҳоро тақозо мекунад. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, дар баъзе мавридҳо, ба як вазифа истифода мешаванд, ки дар худудгузорӣ миёни онҳо мушкilotи хоссаро эҷод менамояд.

Омӯзиши робитаи байни ҳиссаҳои нутқ дар грамматика собиқаи тӯлонӣ дорад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҳеҷ як категорияи дастурӣ қомилан “соф” ё “мустақил” нест. Барои шарҳи дурусти онҳо бояд таъсири

мутақобилаи байни категорияҳоро ба назар гирифт, зеро тавсифи анъанавии “чудоғона” барои ифодаи моҳияти онҳо кофӣ нест.

Категорияе, ки аз вазъият, берун аз муҳити забонӣ ва гуфторӣ чудо шудааст, “он ҳамеша ба маъноии маъмул “дастгоҳи”-и сунъӣ мебошад, ки дар натиҷаи татбиқи расмиёти таҳлили забонӣ ба даст омадааст” [58, с. 121].

Дар бештари мавридҳо категорияҳои забонӣ дар натиҷаи таъсири мутақобилашон бо маъноии луғавӣ ва ё дигар категорияҳои дастурии ҳиссаҳои нутқ муайян карда мешаванд.

Ҳамчунин, дар муайян кардани вазифаҳои категорияҳои забонӣ нақши маъноҳои луғавӣ ва категорияҳои дастурии ҳиссаҳои нутқе муҳим арзёбӣ мегарданд, ки дар таркиби ҷумла дохил мешаванд, зеро семантикаи дохилии дастурии ҷумла сохтори робитаи байниҳамдигариро дар низоми ҷумла ифода мекунад. Дар ин сохтор ҳар як узви ҷумла мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Дар натиҷа маҷмуи категорияҳои сарфӣ ва наҳвӣ, дастурӣ ва луғавии ба ҳамдигар мутақобил пайдо мешаванд.

Таъсири мутақобилаи категорияҳои дастуриро баррасӣ намуда, забоншинос В.Г. Адмони “ду навъи онҳоро муайян намудааст: категорияҳои сарфӣ ва наҳвӣ, ки онҳо баробармаъно ва баробарарзиш буда, дар натиҷаи ба ҳам пайвастан ва ба ҳамдигар таъсир расонидан, якдигарро пурра ва мукамал менамоянд” [3, с. 66].

Бархӯрди категорияҳои алоҳидаи дастурӣ, аз қабилӣ, категорияҳои замон ва сиға, замон ва намуд аз ҷониби Ҷ. Лайонз [64, с. 327-330; с. 335-336] мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Забоншинос Р. Якобсоном категорияҳои феълро таҳлил намуда, иброд мекорад, ки “категориҳои намуд, замон, тарз ва сиғаи феъл ба ҳам мувофиқат мекунанд” [130, с. 192].

Забоншинос В.Н. Яртсева бар он ақидааст, ки категорияҳои дастурӣ ба ҳам чунон зич алоқаманданд, ки “дар натиҷаи тағйир ёфтани яке аз онҳо, тамоми ин категорияҳои дастурӣ аз нав гурӯҳбандӣ мешаванд” [131, с. 205].

Ҳамин тавр, масъалаи мавҷудияти робитаи таъсири мутақобилаи категорияҳои дастурӣ дар доираи забонҳои алоҳида мавриди пажӯҳиши амиқ қарор гирифта, қариб тамоми ҷанбаҳои онҳо таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Аммо омӯзиши муқоисавии шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва роҳу воситаҳои ифодаи онҳо дар як забон ва интиқоли онҳо ба дигар забон масъалаест, ки то ба имрӯз ҳалталаб боқӣ мондааст.

Омӯзиши муқоисавӣ барои муайян ва тавсиф кардан хусусиятҳои умумӣ ва хусусӣ дар доираи як забон ва забонҳои гуногун истифода мешавад. Бештар омӯзиши муқоисавии забонҳо барои тавсифи як забон тавассути муқоисаи мунтазами он бо забони дигар бо мақсади равшан кардани хусусияти он ба роҳ монда мешавад.

Омӯзиши муқоисавии забонҳо бо шартҳои умумии таҳқиқоти типологии онҳо алоқаманд аст.

Таҳлилу баррасӣ ва муқоисаи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл барои муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва хоси онҳо дар доираи забонҳои гуногуннизом кӯмак карда, муқаррар намудани ин вижагиҳо як қатор мушкилотро дар раванди омӯзиши онҳо бартараф мекунад.

Бояд гуфт, ки дар забоншиносии муосир шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони тоҷикӣ ба забони англисӣ дар алоҳидагӣ омӯхта нашудааст. Дар забоншиносии муосир як қатор ҷанбаҳои феъли забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ омӯхта шудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Г.Н. Расулова ҷанбаҳои мухталифи феълро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар доираи кори таҳқиқотии худ “Тавсифи маъноӣ-дастурии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” [95] мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода, вижагиҳои луғавию маъноӣ ва дастурии феълҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаро таҳқиқ карда, категорияҳои дастурии онҳоро муайян намудааст.

Муҳаққиқи мазкур муайян кардааст, ки феъл муносибати байни предмету ҳодисаҳоеро, ки дар олами моддӣ мавҷуданд, дар шакли хусусиятҳои серҳаракатии онҳо номбар мекунад. Ба ҳар як синфи ашё дар ҷаҳони моддӣ маҷмуи муайяни амалҳо ва ҳолатҳо дода мешавад. Ҳар як

категорияи амал ва ҳолат хусусиятҳои хоси худро доранд, ки дар шуури фард дар шакли мафҳум ифода меёбанд. Ин мафҳумҳо асоси маъноӣ феълро ташкил медиҳанд. Чӣ хати мазмунии маъноӣ феъл аз мазмуни мафҳум ғанитар аст, зеро дар ин ҷо омили инсонӣ мавҷуд аст.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низоми феълӣ, аз рӯйи хусусиятҳои маъноӣ ва вазифаашон дар ҷумла, ба мустақилмаъно ва ёридиҳанда тақсим мешаванд. Шумораи категорияи феълҳои ёрирасон дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ ғанитар аст. Дар забони англисӣ ҷаҳор шакли тасрифнашавадаи феъл ва дар забони тоҷикӣ се шакли тасрифнашавандаи он вучуд доранд. Дар забони тоҷикӣ герундий вучуд надорад. Дар низоми шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони англисӣ феъли ҳол ба назар намерасад.

Ҳамчунин, шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони форсӣ аз ҷониби забоншинос У. Абдурахмонов таҳқиқ гардидааст. Ӯ дар диссертатсияи худ таҳти унвони “Шаклҳои ғайришахсии феъл дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ (дар муқоиса бо забони форсӣ)” [1] масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳоли забони тоҷикиро дар муқоиса бо забони форсӣ омӯхта, ба хулосае омадааст, ки ташаккули низоми шаклҳои феълии ғайришахсӣ дар ду забони ба ҳам наздик: тоҷикӣ ва форсӣ бо шабоҳати сохторҳои дастурии онҳо дар маҷмӯъ муайян карда мешавад, ки ба баромади муштарак, инкишофи ягонаи чандинасра ва мавҷудияти мероси умумии адабии классикӣ асос ёфтааст.

Азбаски низоми дастурии ҳарду забон хеле монанданд, фарқиятҳои байни онҳо дар назари аввал ночиз ба назар мерасанд. Ин комилан фаҳмо аст, агар мо ба назар гирем, ки “забонҳо ҳар қадар ба ҳам монанд бошанд, муайян кардани фарқиятҳои бунёдии онҳо ҳамон қадар мушкилтар мешавад”.

Таҳқиқи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар алоҳидагӣ низ баррасӣ шудаанд. Муҳаққиқи тоҷик Р.А. Ибрагимова дар диссертатсияи номзадии худ таҳти унвони “Сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ”[47] сифати феълро баррасӣ кардааст.

Муҳаққиқони дигари тоҷик Ҳ.Ғ. Атаева ва Н.Т. Алимухамедова яке аз хусусиятҳои сифати феълӣ, яъне ба исми гузаштани онро дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои интиқоли онҳоро ба забони англисӣ дар доираи як мақола таҳти унвони “Ба исми гузаштани сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ ва муодилҳои англисии он” мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Муҳаққиқон Ҳ.Ғ. Атаева ва Н.Т. Алимухамедова [10] ба исми гузаштани сифати феълӣро ҳамчун яке аз мураккабтарин ҳодисаҳои дастурии забонҳои англисӣю тоҷикӣ муайян намудаанд. Инчунин, забоншиносони мазкур мушаххас карданд, ки дар забони англисӣ ду замони сифати феълӣ, яъне ҳозира ва гузашта мавҷуд буда, ин ҳолат дар забони тоҷикӣ бошад, сифатҳои феълӣи замони гузашта, ҳозира, ҳозира-оянда, ҳозираи муайян ва оянда мушоҳида мешавад. Маъмулан, дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълӣ ҳамаи хусусиятҳои исми, аз ҷумла, шумора, артикли муайянию номуайяни, пешоянду пасоянд қабул ва вазифаҳои синтаксисии онро адо мекунанд. Ба сифатҳои феълӣи I ва II-и забони англисӣ тарзҳои мухталифи субстантиватсия хос аст. Сифати феълӣи II-и забони англисӣ, асосан, бо тарзҳои гуногун ба исми мегузарад.

Ҳамин тавр, сарфи назар аз қорҳои анҷомёфта дар самти омӯзиши муқоисавии феъл ва категорияҳои дастурии он, як қатор ҷанбаҳои он ҳалталаб боқӣ мондаанд, ки пажӯҳиши амиқу ҳамҷонибаро тақозо менамояд.

Ҳамин тавр, дар забоншиносии тоҷик таҳқиқи муқоисавии баъзе аз шаклҳои тасрифнашавандаи феъл, аз ҷумла, сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба назар мерасад, аммо дар якҷоягӣ онҳо дар доираи як диссертатсия баррасӣ нагардидаанд ва бештари ҷанбаҳои онҳо то ба имрӯз таҳқиқталаб боқӣ мондаанд.

Сарфи назар аз мавҷудияти таҳқиқоти анҷомпазируфта марбут ба феъл ва шаклҳои тасрифшаванда ва тасрифнашавандаи он дар муайян кардани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва ҷудо кардани он аз ҳамдигар забонҳои душворӣ мекашанд ва ҷунин пажӯҳишҳо барои ошкор сохтани вижаҳои хоси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мусоидат менамояд.

Дар забонҳои мавриди назар ду шакли феълҳо: тасрифшаванда ва тасрифнашаванда мушоҳида мегардад, ки миёни онҳо тафовут вучуд дорад. Дар ҳар ду забони муқоисашаванда шаклҳои тасрифшавандаи феъл дорои категорияҳои шахс ва шумора мебошанд. Замон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври таҳлилӣ (бо ёрии феълҳои ёридиҳанда) ва синтетикӣ (тавассути аффиксатсия) ташаккул меёбанд. Дар ин робита, низоми феълии забони англисӣ бо истифодаи фаъоли пайвандакҳо ва пешояндҳо фарқ мекунад, ки ин ҳолат дар забони тоҷикӣ кам ба назар мерасад.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар ҳарду забон вобаста ба шахсу шумора тасриф намешаванд, ки ҳамчун хусусияти умумии ин навъи феълҳои тоҷикӣ ва англисӣ маҳсуб меёбад.

Вижагиҳои хос дар теъдод ва навъи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои муқоисашаванда зоҳир меёбанд. Дар забони тоҷикӣ се шакли чунин феълҳо: масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол ба назар мерасанд.

Дар забони англисӣ фикру ақидаи забоншиносон дар хусуси танифоти онҳо мухталиф мебошад. Асосан, се шакли тасрифнашаванда: масдар, сифати феълӣ ва герундий дар забони англисӣ муайян шудааст.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ХУСУСИЯТҲОИ МАСДАР ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАШАВАНДА

2.1. Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои

тоҷикӣ ва англисӣ

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл ва воҳиди ибтидоии луғавии он шинохта шуда, вазифаи номбар кардани амал ё ҳолатро иҷро мекунад. Ин категорияи дастурӣ раванди фаъолияти ҷисмониву фикронӣ: *давидан - to run, гуфтан - to say, пешвоз гирифтан - to meet навиштан - to write, дидан - to see, кор кардан - to work, шунидан - to listen* ва ҳолату вазъиятро ҳамчун амал: *хобидан - to sleep, гашидан - to walk, дӯст доштан - to love, сабзидан - to grow* ифода мекунад. Ҳамчунин, дар баробари шакли ибтидоии феъл, масдар шакли тасрифнашавандаи он маҳсуб меёбад. Мавриди зикр аст, ки масдар амалро бидуни ишора ба шахс, шумора ва замон, моҳияти асосии ҳаракату ҳолатро муаррифӣ менамояд.

Дар баробари ин, масдар дорои табиати духӯра буда, хусусиятҳои сарфии феъл ва исмро дар худ таҷассум менамояд. Ҳарчанд гурӯҳи муайяни исмҳо низ қобилияти ифодаи раванди амалро доранд (масалан: *омӯзиш — study, кӯшиш — attempt*), тафовути асосии онҳо аз масдар дар тарзи инъикоси воқеият зоҳир мегардад: агар масдар амал ё ҳолатро ҳамчун чараёни зиндаву фаъол муаррифӣ кунад, исмҳои мазкур амалро ба мафҳуми ашё табдил дода, онро ҳамчун натиҷа нишон медиҳанд. Ҳамин тариқ, масдар нисбат ба исмҳои ҳаммаъноӣ худ бештар хусусияти феълиро ҳифз менамояд.

Масдар бо хусусияти феълӣ ва номӣ доштаниш бо воситаҳои гуногуни алоқа, бандаки изофӣ ва пешоянду пасояндҳо ҳиссаҳои нутқи гуногунро ба худ тобеъ мекунад.

Ҳамчунин, масдар дар забон шакли номии феъл буда, онро исм ва феъл ҳам меноманд.

Зимни омӯзиши мавод маълум гардид, ки як зумра забоншиносон шакли асосии масдарро ба забони қадимаи эронӣ қаробат додаанд. Инчунин, “дар

ибтидо масдар бо пасванди “-**taen**” (В.С. Расторгуева онро бандак гуфтааст) ва “-**dan**” сохта мешудааст, ки ба тоҷикии “-**тан**” (баъд аз ҳамсадоҳои бечаранг) ва “-**дан**” (баъд аз ҳамсадои чарангнок ва садонокҳо) баробар аст” [94, с. 124]. “Аммо дар забони англисӣ хусусияти фарқкунандаи масдар ба воситаи ҳиссаҳои “*to*” ифода меёбад: “*The world may not like to see these ideas dissevered, for it has been accustomed to blend them*” [159, с. 3].

Аз мисоли мазкур бармеояд, ки масдар дар забони англисӣ, асосан, дар якҷоягӣ бо ҳиссаҳои “*to*” истеъмол мегардад.

Забон ҳамчун падидаи зинда ҳамеша дар ҳоли таҳаввул аст. Дар чараёни ин инкишоф, масдар маънои аввалия ва аслии худро гум карда, имрӯз масдар аз қатори ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ баромада, бештар ба як воҳиди ёрирасон табдил ёфтааст.

Сифати феълии замони гузаштаи феъл низ бо рушди забон таҳаввул ёфтааст. Он бо ҳамсадоҳои “**д**” ва “**т**” ба охир мерасиданд ва дигар шаклҳои замони гузашта аз онҳо сохта мешуданд. Аз ҷумла, аз пасвандҳои “-**tan**” ва “-**dan**” овозҳои ҳамсадо ба асоси калима нисбат дошта, аз онҳо танҳо “-**ан**” боқӣ мондааст: *рафтан – to go, гуфтан – to say, намудан – to carry out. кардан – to do.*

Нақши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар ташаккули ибораҳо бориз арзёбӣ мегардад. Мусаллам аст, ки навъи ибораҳо дар заминаи калимаи асосӣ муайян карда мешаванд, аз ин рӯ, асоси ибораҳои масдариро масдар ташкил медиҳад.

Дар робита ба ин нукта муҳаққиқони шинохта В.С. Расторгуева ва А.А. Керимова дар китоби “Низоми феъли тоҷикӣ” як усули тарзи баёни масдарро дар асари “Дохунда”-и Садриддин Айнӣ муайян карда, чунин қайд намудаанд, ки “он танҳо ҳоси қалами ӯст, зеро дар осори дигар адибон дучор наомадаанд: *гӯсфандон дар хоби ноз; бузголагон дар таку тоз; чӯпонбачагон дар давидан; охубаррагон дар рамидан – хулоса, ҳаркас, ҳарчиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд.* Ин ҷо бе феъли ёвар ифода ёфтани масдар дар назар дошта шудааст” [94, с. 124].

Инчунин, ба ғайр аз он, ки масдар бо хусусияти феълӣ ва номии худ ба воситаҳои гуногуни алоқа, бандаки изофӣ, феълҳои ёридиҳанда, пешоянду пасвандҳо, ҳиссаҳои гуногуни нутқ тобеъ аст, ин навъи ибора дар забони тоҷикӣ, махсусан, дар ҳолати бо алоқаи вобастагӣ (алоқаи пешояндиву пасояндӣ) сохташуда сермаҳсул аст. Дар робита ба ин, пешояндҳову пасвандҳо таҷассумгари вижагиҳои сохторию маъноӣ ва дастурии ин навъи алоқа ба шумор рафта, дар онҳо чузъи тобеъ пеш аз масдар ҷой дода шудааст.

Ин гуна ибораҳо дар низоми луғавӣ ва дастурии забони тоҷикӣ мавқеи густурда дошта, дар осори адабӣ низ ба таври фаровон ба мушоҳида мерасанд. Дар ташаккули ибораҳои масдари тобеъ, нақши пешояндҳо, аз қабилӣ, аз, бе, ба, бо, барои, дар ҳамчун воситаи асосии алоқаи дастурӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Онҳо на танҳо чузъҳои мустақили ибораро бо ҳам мепайванданд, балки ба сохтори ибора тобишҳои гуногуни маъноиву мантиқӣ, ба мисли, замон, макон, мақсад ва тарзи иҷро илова менамоянд. Ҳамин тариқ, пешояндҳо дар таркиби ибораҳои масдарӣ ҳамчун унсури муҳимми робитасоз хизмат карда, муносибатҳои мураккаби байни амал ва ашёро муайян мекунанд.

Дар забони англисӣ масдар, маъмулан, дар якҷоягӣ бо ҳиссаҳои “to” ифода мешавад, ки талафузи он вобаста ба мавридҳои корбурди он гуногун талаффуз мешавад.

Ҳиссаҳои “to” чунин талаффуз мешавад: 1) [tə] пеш аз феълҳои, ки бо овози ҳамсадо оғоз мешаванд: to read [tə 'ri:d]; 2) [tu] пеш аз феълҳои, ки бо садонок сар мешаванд: to eat [tə 'i:t].

Ҳиссаҳои “to” одатан бевосита пеш аз масдар меояд. Ин қоидаи умумӣ дар бораи ҷойи ҳиссаҳои to танҳо дар сурате вайрон карда мешавад, ки дар ҷумла дар байни ҳиссаҳои “to” ва масдар зарфи дорои маънои сифатӣ ва қувватфизо омада бошад, ки бо масдар як ибораро ташкил медиҳанд.

Ба ақидаи Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг чунин падида, ки онҳо ҳамчун *the Split Infinitive* муайян карданд, “бештар хоси услуби китобӣ мебошад. Барои исботи фикр забоншиносон ҷумлаи зеринро ҳамчун мисол

пешниҳод намудаанд: *Laura and Jose were far too grown-up to really care about such things*” [14, с. 216].

Бояд қайд кард, ки ҳангоми истифодаи ду ва зиёда масдар дар ҷумла дар ҳамон як маъно ҳиссаҷаи “to” дар мавриди ифодаи муқобилият ва интиҳоб (алтернативҳо) одатан тақрор мешавад:

“I could not persuade myself to affix them, them or to have affixed. Mrs. Rochester” [159, с. 419].

Тавре дар ин ҷумла дида мешавад, ҳангоми мавҷудияти пайвандаки “or” ки дар забони англисӣ барои пешниҳод намудани ду ашё, падида, мафҳум ва ё фикр бо мақсади интиҳоби яке истифода мешавад, ҳар ду масдарҳо ҳиссаҷаи “to” қабул менамоянд.

Нишонаи расмии масдар ҳиссаҷаи “to” ба шумор меравад, ки маънои махсуси худро надорад ва зада намегирад. Сарфи назар аз нишонаи расмӣ будани ҳиссаҷаи “to”, он дар баъзе мавридҳо пеш аз масдар ихтисор мешавад. Ҳолатҳои ихтисор шудани ҳиссаҷаи “” пеш аз масдар дар диссертатсия нишон дода шудааст.

Агар дар ҷумла ду масдари бо пайвандаки “and” ё “or” пайвастшуда истифода шавад, ҳиссаҷаи “to” пеш аз масдари дуҷум, одатан, меафтад:

“I soon asked and obtained leave of Mr. Rochester, to go and see her at the school where he had placed her” [159, с. 687].

Дар мисоли мазкур ду масдаре, ки паси ҳам омадаанд бо пайвандаки пайвасткунандаи “and” пайваст гардидаанд. Тавре дида мешавад, бо масдари аввал ҳиссаҷаи “to” истифода шуда, дар ҳолати дуҷум он ихтисор шудааст.

Дар сурати корбасти феълҳои мустақилмаъноии “to be” ва “to have” дар ҷумла ба сифати феъли модалӣ, масдар баъд аз онҳо бо ҳиссаҷаи “to” истифода мешавад:

“...he intimated by a gesture that I was to approach and stand before him” [159, с. 10].

Дар ҷумлаи аввал феъли “*to be*” дар замони гузашта дар шакли “*was*” ба хайси феъли модалӣ истифода шуда, ифодагари амру фармон мебошад, аз ин рӯ, пас аз он масдар бо ҳиссаҳои “*to*” корбурд шудааст.

Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ ибораи масдарӣ бо феъли модали “*to be*” барои ифода намудани амалҳои банақшагирифташуда, маслиҳату созишҳо, амру фармонҳо ва он амалҳои истифода мешавад, ки бояд амалӣ шаванд.

Дар забони англисӣ ҳолатҳои корбасти масдарро бидуни ҳиссаҳои “*to*” низ мушоҳида кардан мумкин аст. Масдар бе ҳиссаҳои “*to*” дар чунин мавридҳо истифода мешавад:

1. Дар шаклҳои тасрифии феъл (феъли ёридиҳанда + масдар). Ин шаклҳо: замони оянда; сиғаи шартӣ; оянда дар гузашта:

“Another minute, and she will despise me for a hypocrite”, thought I” [159, c. 98].

Мисоли мазкур амали дар оянда иҷрошавандаро ифода намуда, масдар дар таркиби хабар бидуни ҳиссаҳои “*to*” омадааст, ки пеш аз он феъли ёридиҳандаи “*will*” барои ифодаи замони оянда истифода шудааст.

2. Дар таркиби хабар, масдар бидуни ҳиссаҳои “*to*” баъд аз феъли ёридиҳандаи “*to do*” дар се ҳолати асосӣ истифода мешавад: аввалан, дар ҷумлаҳои инкорӣ барои ифодаи амале, ки иҷро намешавад. Дувум, дар ҷумлаҳои саволӣ барои пурсидани амал дар замони ҳозира ё гузашта ва севум, дар ҷумлаҳои ҳикоягии тасдиқӣ барои таъкид ва ташдиди маънои амал, ки дар ин сурат феъли “*do/does/did*” пеш аз масдар омада, қатъияти гӯяндаро нишон медиҳад:

“I DO love you,” I said, “more than ever...” [159, c. 462].

Дар ҷумлаи мазкур қаҳрамони асар барои муассир намудан ва тақвият бахшидани нутқи худ феъли “*do*”-ро бо масдари “*love*” бе ҳиссаҳои “*to*” истифода намудааст. Дар ин ҷо феъли “*do*” вазифаи дастурии худро барои сохтани савол ё инкор иҷро намекунад, балки барои қувват бахшидан ба маънои эҳсос ва тасдиқи қатъии сухан хидмат мекунад.

б) Баъд аз феълҳои модалӣ ба ғайр аз феъли “*ought to*”, феъли “*to be*” (*to*) ва “*to have (to)*” дар маънои зарурат; баъзан, инчунин, баъд аз феълҳои “*need*” ва “*dare*”:

“*they were so strong, only cruelty **could check** them, and I would not use cruelty*” [159, с. 467].

Мисоли мазкур намунаи барҷастаи корбасти масдарҳо бидуни ҳиссачаи “*to*” пас аз феълҳои модалӣ мебошад. Дар ин ҷумла феълҳои модалии “*could*” ва “*would*” бевосита бо масдарҳои “*check*” ва “*use*” пайваست шуда, на танҳо имконият ва нияти иҷрокунандаи амалро нишон медиҳанд, балки, ҳамзамон, ба фишурда шудани сохтори наҳвӣ ва баланд шудани таъсири эҳсосии матн мусоидат мекунанд. Чунин тарзи баён боис мегардад, ки диққати хонанда бештар ба муносибати модалии гӯянда нисбат ба воқеият, на ба худӣ амал равона шавад.

в) Дар ибораҳои фразеологӣ ифодакунандаи:

(1) интиҳоб, афзалият:

I had (I'd) better	+ масдар
<i>I would (I'd) rather</i>	
<i>I would (I'd) sooner</i>	

“*Well, I must get it over. Eternity is before me: “I had better tell her”* [159, с. 363].

Дар мисоли мазкур корбасти масдар бидуни ҳиссачаи “*to*” дар таркиби ибораи фразеологӣ равшан зоҳир ёфтааст. Дар ҷумлаи аввал ибораи “*had better*” бо масдари “*tell*” омада, зарурати иҷрои амалро ҳамчун маслиҳати муфид нишон медиҳад. Дар ҷумлаҳои минбаъда бошад, истифодаи масдарҳои “*go*”, “*open*”, “*take*” дар сиғаи амрӣ пайдарпайи амал ва қатъияти гӯяндаро ифода менамоянд. Ин гуна сохторҳои фразеологӣ дар нутқи бадеӣ барои ифодаи ҳиссиёт ва қабули қарорҳои муҳим хизмат менамоянд.

Яке аз ҳолатҳои дигари корбасти масдари бидуни ҳиссачаи “*to*” дар забони англисӣ, истифодаи он дар таркиби сохторҳои устувори дастурӣ ва

ибораҳои фразеологӣ, аз қабилӣ, *“had better”*, *“would rather”* ва *“would sooner”* мебошад. Ин сохторҳо, маъмулан, маслиҳат, афзалият ё қатъиятро ифода намуда, аз ҷиҳати нахвӣ масдари бе ҳиссаҷаи *“to”*-ро талаб мекунанд:

“Well, I would rather die yonder than in a street or on a frequented road,” I reflected” [159, c. 503].

Дар мисоли ҷавқ истифодаи сохтори фразеологӣ *“would rather”* бо масдари бидуни ҳиссаҷаи *“to”* ба таври равшан мушоҳида мешавад. Ин сохтор дар забони англисӣ таъкид ба афзалияти як амал нисбат ба дигар амал истифода шуда, дар матни бадеӣ ҳолати эҳсосӣ ва омодагии қаҳрамонро ба қабули қарори ниҳой инъикос мекунанд. Илова бар ин, дар қисми дуҷумла феъл барои пешгирӣ аз такрор ҳазф шудааст: *than [die] in a street*, ки ин тарзи баён имкон медиҳад, то тазоди байни ду ҳолат бо сароҳат ва қатъияти ҳос ифода гардад.

(2) мавҷуд набудани интиҳоб (“ҳеч чиз ба ғайр аз...”).

<i>Do nothing</i>	<i>save</i> <i>but</i>	+ масдар
<i>Nothing to do but</i> + масдар		

“Turgis, pleased by this statement...could do nothing but mumble..” [55, c. 259].

Дар ин мисол ҳолати дигари истифодаи масдар бидуни ҳиссаҷаи *“to”* зоҳир ёфтааст. Ин ҳолат ба сохторҳои нахвие марбут аст, ки мавҷуд набудани интиҳоб ва ягонагии амалро ифода мекунанд. Дар мисоли ҷавқуззикр масдари *“mumble”* – “ғур-ғур кардан” пас аз пайвандаки *“but”* бидуни ҳиссаҷаи *“to”* омадааст. Ин тарзи баён барои таъкид кардани маҳдудияти имкониятҳои субъект ва мутамарказ намудани диққат ба ягона амали иҷрошаванда хизмат мекунанд.

г) баъди феълҳои *“to make”* – “маҷбур кардан”, *“to let”* – “ичозат додан”, “имкон додан”. Дар низоми дастурии забони англисӣ, корбасти масдар бидуни ҳиссаҷаи *“to”* пас аз феълҳои сохтаи *“to make”* – дар маънои “маҷбур кардан”

ва “*to let*” дар маънои “ичозат додан” ё “имкон додан” яке аз меъёрҳои устувор ба шумор меравад:

“but if she does, I am not bound to stay with her! let the worst come to the worst, I can advertise again” [159, c. 144].

Дар ин мисол иборати фразеологии “*let the worst come to the worst*” истифода шудааст, ки дар он феъли “*let*” барои ифодаи фарзия ё қабули вазъияти ногувор хидмат мекунад. Дар ин сохтор масдар мустақиман ба пуркунандаи бевосита вобаста буда, набудани ҳиссаҳои “*to*” барои ифодаи робитаи зич ва ғаврии байни сабаби амал ва ҳуди амал мусоидат менамояд.

д) Дар забони англисӣ истифодаи масдар бидуни ҳиссаҳои “*to*” дар таркиби “иборати масдари пуркунанда” пас аз феълҳои ифодакунандаи эҳсоси ҷисмонӣ ва зеҳнӣ, аз қабили, “*to see*” – “дидан”, “*to hear*” – “шунидан”, *to feel* – “ҳис кардан”, “*to watch*”, “*to observe*” – “мушоҳида кардан”, яке аз вижагиҳои муҳими наҳвӣ маҳсуб меёбад:

“but she swept past her in stately silence, passed through the door which Colonel Dent held open, and we heard her enter the library” [159, c. 294].

Тавре ки дар мисоли ғавқ дида мешавад, феъли “*heard*” – “шунидем” бо пуркунандаи “*her*” – “ӯро” ва масдари “*enter*” – “даромадан” бидуни ҳиссаҳои “*to*” алоқаманд шудааст. Аз нуқтаи назари маъноӣ, истифодаи масдар дар ин шакл ба он ишора мекунад, ки тамоми раванди амал аз аввал то ба охир аз ҷониби шахсони якуми шумораи ҷамъ мушоҳида гардидааст.

Ҳамин тавр, масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар забонҳои мавриди назар замон, шахсу шумора ва сифаро ифода намекунад.

Дар забони тоҷикӣ масдар аз нигоҳи сохтор ба се гурӯҳи асосӣ: аслӣ (сода), сохта ва таркибӣ тақсим мешавад, ки ҳар кадоме дорои хусусиятҳои хоси калимасозӣ ва синтаксисӣ мебошанд.

а) Масдарҳои аслӣ ё сода танҳо аз як реша ва пасванди масдарсози “-ан” иборатанд ва заминаи асосии низоми феълро ташкил медиҳанд: *хондан*, *гуфтан*, *чидан* ва монанди инҳо. Ин навъи масдарҳо дорои хусусиятҳои духӯра – феълӣ ва исмӣ мебошанд:

“...ман мехоҳам пеш аз **сар кардани** ёддоштҳои худ дар бораи ин ду деҳа як қадар маълумоти географӣ, этнографӣ ва тарҷимаиҳолӣ дода гузарам, то ки **фаҳмидани** ҷои ин ёддоштҳо барои хонандагон осонтар шавад” [148, с. 9].

Дар мисоли овардашуда хусусиятҳои духӯраи масдар дар забони тоҷикӣ ба таври возеҳ аён мегардад. Дар ин мисол масдари “**фаҳмидан**” ҳамчун мубтадои ҷумла баромад карда, бандаки изофӣи “-и”-ро қабул намудааст ва, бо ин васила, ба калимаи “**ҷои**” алоқаманд шудааст, ки ин хосияти сирф исмӣ мебошад. Дар баробари ин, масдари таркибии “**сар кардан**” пас аз пешоянди “**пеш аз**” омада, дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда омадааст, вале ҳамзамон маънои амал ва ҳолат, яъне, хусусияти феълии худро нигоҳ медорад.

Бояд зикр кард, ки дар забони тоҷикӣ масдар бо дигар аъзои ҷумла на танҳо тавассути бандаки изофӣ, балки ба воситаи пешояндҳо низ алоқаманд мегардад:

“*Солисан, ба ҳадафҳои геополитикӣ ва геостратегӣ наздиктар шуда, расидан ба манбаи ашёи хом, сузишворӣ, бойиғариҳои беназири табиӣ ва қувваи арзони кор осонтар мегардад*” [156, с. 132]. – “*Solisan, getting closer to geopolitical and geostrategic goals, it becomes easier to reach the source of raw materials, fuel, unique natural resources and cheap labor*” [160, с. 132].

Дар мисоли мазкур дида мешавад, ки масдари “**расидан**” бо дигар аъзои ҷумла бо пешванди “**ба**” алоқа пайдо намудааст. Дар ҷумлаи фавқ масдари тоҷикӣ ба забони англисӣ тавассути масдари “**to reach**” интиқол ёфтааст. Масдари “**to reach**” дар забони англисӣ феъли гузаранда (маҳсуб ёфта, маънои луғавии он мафҳуми самтро ифода менамояд, аз ин рӯ, баъд аз феъли “**reach**” истифодаи пешоянд зарурат надорад. Ҳамин тариқ, муодили англисии пешоянди тоҷикии “**ба**” дар ин ҷо дар дохили маънои худ феъл нухуфтааст, ки ин боиси ихтисори шакли зоҳирии пешоянд дар матни тарҷума мегардад.

Дар забони тоҷикӣ масдарҳои сохта бо роҳи ба масдарҳои сода ҳамроҳ шудани пешвандҳои феълсоз, аз қабилӣ, *бар-*, *дар-*, *во-*, *боз-* сохта шуда, маънои луғавии феълро тағйир медиҳанд ё ба он тобишҳои иловагии самту

ҳаракат мебахшанд. Дар ташаккули масдарҳои забони тоҷикӣ нақши пасванду пешвандҳо бориз арзёбӣ мегардад.

Дар асоси иштироки пасванду пешвандҳо масдарҳои сохта, дар навбати худ, ба ду гурӯҳ тасниф мешаванд:

Гурӯҳи якум масдарҳои сохтаи номӣ мебошанд, ки ба воситаи пасванди “-идан” ва ё “-онидан” аз исму сифат тартиб дода мешаванд. Ин навъи масдарҳо аз асосҳои номӣ сохта мешаванд: *ҷангидан, номидан, тезонидан, механиконидан, хушкидан, мукофтонидан.*

Ба гурӯҳи дуюм масдарҳои сохтаи феълӣ дохил мешаванд, ки тавассути илова намудани пешвандҳои махсуси феълсоз ба асоси масдарҳои аслии ташаккул меёбанд. Ин навъи воҳидҳои луғавӣ бо роҳи сарфӣ аз решаҳои мавҷуда сохта шуда, вобаста ба маънои пешванд, самт, тарз ё тобишҳои нави амалро ифода мекунанд ва захираи луғавии забонро ғанӣ мегардонанд. Азбаски масдарҳои сохтаи феълӣ ба воситаи пешвандҳо сохта мешаванд, дар низоми дастурии забони тоҷикӣ, онҳо ҳамчун масдарҳои пешванддор низ маъмул мебошанд: *даромадан, даргирифтан, вохӯрдан, фууромадан:*

“Баъд аз баромадани мо бачагон гӯштигириро монда ба гиргиракбозӣ даромаданд” [148, с. 34].

Дар мисоли болозикр, масдари сохтаи “**баромадан**”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки аз масдари аслии “*омадан*” ва пешванди феълсози “**бар-**“ таркиб ёфта, тағйироти ҷиддии маъноиро дар самти ҳаракат ифода мекунад. Ин воҳиди луғавӣ дар ҷумла хусусияти духӯраи масдарро ба таври барҷаста нишон медиҳад: аз як тараф, он маънои раванди амалро (феъл) нигоҳ дошта бошад, аз тарафи дигар, пас аз пешоянди замони “баъд аз” омада, бандаки изофии “-и”-ро қабул намудааст, ки ин хосияти сирф исмӣ ва нахвии онро ҳамчун номи амал собит месозад. Ҳамин тариқ, масдари сохта дар ин ҷо на танҳо вазифаи калимасозиро иҷро мекунад, балки ҳамчун ҷузъи асосии ибораи масдарии замон хизмат карда, муносибатҳои мураккаби воқеиятро дар матн инъикос менамояд.

Дар забони тоҷикӣ, дар баорбари масдарҳои аслий ва сохта, масдарҳои таркибиро низ пайдо намудан мумкин аст, ки онҳо дар натиҷаи якҷоя омадани ҷузъҳои номӣ ва феълҳои ёридиҳанда ташаккул меёбанд. Ин нави масдарҳо, вобаста ба моҳияти ҷузъи аввали худ ба ду гурӯҳи асосӣ: “масдарҳои таркибии номӣ” ва “масдарҳои таркибии феълӣ” ҷудо мешаванд” [44, с. 324]. Масдарҳои таркибӣ сохтори мураккаб дошта, дар забони тоҷикӣ барои ифодаи мафҳумҳои нави амал ва ҳолат васеъ истифода мегарданд, ки тавассути як решаи сода имкони баён шуданро надоранд. Ҳамин тавр, тақсимооти мазкур нишон медиҳад, ки масдарҳои таркибӣ на танҳо аз нигоҳи сохтор, балки аз нигоҳи мансубияти ҳиссаҳои нутқ низ гуногунҷабҳа мебошанд:

“... ман тахмин кардам, ки вақти ба анҷом расонидани ин кор, ки назар ба дарёфти худам хеле муҳим буд, расидааст” [148, с. 7-8].

Ибораи “**ба анҷом расонидани**” намунаи барҷастаи масдари таркибии феълӣ мебошад. Он аз ҷузъи номии “анҷом” ва феъли “**расонидан**” сохта шудааст. Қабули бандаки изофии “-и” ва алоқамандӣ бо пешоянди “**ба**” нишонаи виҷғиҳои исмии он дар дохили ибораи масдарӣ мебошад.

Ҳангоми интиқоли масдарҳо аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ номутобиқатии сохтори воҳидҳои забони асл ва тарҷума ба таври барҷаста мушоҳида мешавад, ки ин, пеш аз ҳама, аз тафовути низомҳои сарфии ин ду забон сарчашма мегард. Масдарҳои таркибии номии забони тоҷикӣ, ки аз ҷузъи номӣ ва феъли ёрирасон иборатанд, дар забони англисӣ, аксаран, тавассути масдарҳои аслий интиқол меёбанд. Чунин ҳолат боиси аз байн рафтани сохтори дучузъа дар матни тарҷума мегардад. Илова бар ин, вобаста ба вазифаи нахвӣ дар ҷумла, масдари тоҷикӣ дар забони англисӣ на танҳо бо масдар, балки метавонад бо герундий мувофиқат намояд, ки ин боз ҳам номутобиқатии шаклиро амиқтар месозад:

“Талошҳои ошкору ниҳон баҳри ба даст овардани бозорҳои ҷаҳонӣ, захираҳои ашёи хом, манбаъҳои сузишворӣ ва сарватҳои табиӣ боло мегард ва дар ҳамин замина гоҳ дар машриқу гоҳ дар мағриб ҷангу низоъҳои қавмию мазҳабӣ доман меафрозад” [156, с. 130]. – “Overt and covert efforts to gain

world markets, raw material resources, fuel sources, and natural resources are on the rise, and in this context, sometimes in the East and sometimes in the West, ethnic and religious conflicts flare up” [160, с. 130].

Дар мисоли фавқуззикр ибораи масдари “**ба даст овардани**” дар забони тоҷикӣ аз се ҷузъ: “пешоянд + исм + масдари сода” иборат буда, мафҳуми мураккаби соҳиб шуданро ифода мекунад. Дар матни англисӣ ин сохтори серҷузъа тавассути масдари содаи “**to gain**” интиқол ёфтааст. Дар матни асл масдари “**ба даст овардани**” бо бандаки изофии “**-и**” ба пешоянди номии “**бахри**” вобаста шуда, дар таркиби худ пешоянди “**ба**” дорад, вале дар забони англисӣ баъд аз масдари “**to gain**” ягон пешоянд истифода намешавад ва мустақиман бо пуркунандаи бевосита пайваст мегардад.

Шакли инкории масдар бо пешванди феълии “**на-**” сохта мешавад. Дар забони тоҷикӣ мавқеи пешванди “**на-**” дар асоси сохти масдарҳо муайян карда мешавад.

Агар масдар дорои шакли сода бошад, пас пешванди инкорӣ ба масдар илова карда мешавад: *нарафтан, нарасидан, натавонистан:*

“Ман ба хостан ва нахостани ҳазрати бузургвор аҳаммият надода, дар он ҷо 40 рӯз монданро дар дили худ қарор додам ва дар ҳуҷраи чиллахона, ки дар даруни мазор буд, “чилла нишастам” [148, с. 361].

Тавре ки дар ин мисол дида мешаванд, шакли тасдиқӣ ва инкории масдари “**хостан**” ва “**нахостан**” ба ҳам муқобил гузошта шудаанд, ки мавқеи пешванди инкориро возеҳ муайян месозанд.

Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ ҳолати мазкур тамоман ба назар намерасад.

Дар масдарҳои сохта бошад, пешванди инкории “**на-**” дар аввал ё пас аз пешванди феълий часпида меояд: *набаромадан, надаромадан, вонахӯрдан, барнахӯрдан:*

*“Бо вучуди ин, ки ӯ медонад, мо аз вай шикоят карда нишастаем, дастархон, чой, тут, ош **фиристодан** ва барои **набаромадани**ш узр гуфтан*

барои меҳмонони нохонда ҳурматест, ки инро фақат Аҳмад-Маҳдум карда метавонад” [148, с. 275].

Чуноне ки маълум гардид, дар ин ҷумла низ шакли тасдиқӣ ва инкории масдар дар як ҷумла истифода гардидааст. Масдари дуҷум сохта буда, дар он пешванди инкории “**на-**” дар аввал ва бандакҷонишини шахсӣ-соҳибӣ дар охири он илова шудаанд.

Дар низоми дастурии забони тоҷикӣ масдарҳо гузаранда ва монда мешаванд. Масдарҳои гузаранда амалро ифода мекунад, ки аз субъект ба предмет ё объекти муайян равона гардидааст. Хусусияти асосии наҳвии ин гуна масдарҳо дар он аст, ки онҳо қобилияти қабули пуркунандаи бевоситаро доранд: *гирифтан, доништан, навиштан, шунидан, овардан, омӯхтан, дидан, пешвоз гирифтан, такрор кардан, муайян намудан:*

*“Лутфӣ хушхат ва хушнавис буда, бесаводон ҳам, чунон, ки як лавҳаи рассомии санъаткоронаро тамошо мекарда бошанд, аз **дидани** хати ӯ лаззат мебурданд” [148, с. 358].*

Дар ин мисол масдари гузарандаи “**дидан**” бо пуркунандаи “**хати ӯ**” тавассути бандаки изофӣ пайваст шудааст. Бояд қайд кард, ки дар ин сохтор масдар на танҳо амал, балки натиҷаи намоён ва таъсири онро ба субъект инъикос мекунад. Ҳамин тавр, масдари гузаранда дар забони тоҷикӣ воситаи муҳимми пайвасти наҳвии амал бо ашё (объект) маҳсуб ёфта, дар матнҳои бадеӣ нақши он дар тасвири ҷузъиёти воқеият ва эҳсосоти қаҳрамонҳо бориз арзёбӣ мегардад. Чунин амалҳо, одатан, бе объект воқеъ намешаванд, зеро пуркунанда вазифаи феълро муайян мекунад.

Дар низоми дастурии забони тоҷикӣ масдарҳои монда амал ё ҳолати субъектро ифода намуда, бидуни пуркунандаи бевосита корбаст мешаванд: *давидан, нишастан, хомӯш шудан, хоб кардан, хиҷолат кашидан, омадан, раҳсипор гардидан:*

*“Умри ӯро аз ҳаштод боло мегуфтанд, қадаш чунон ҳам шуда буд, ки агар менишаст, сари синааш бар рӯи зонуяш қариб мерасид, **роҳ рафтан** ва **нишастан** барои ӯ душвор буд” [148, с. 44].*

Дар ин чо масдарҳои мондаи “роҳ рафтан” ва “нишастан” дар вазифаи нахвӣ мубтадо баромад кардаанд. Ин тарзи баён нишон медиҳад, ки масдари монда дар забони тоҷикӣ қобилияти баланди исмшавӣ дорад. Бояд таъкид кард, ки дар матни бадеӣ истифодаи масдарҳои монда дар ин шакл барои таъкид кардани ҳолати ҷисмонӣ ва маҳдудиятҳои субъекти амал хизмат намуда, иқтидори тасвирии ҷумларо тавассути сохтори муъҷаз афзун мегардонад.

Дар забони тоҷикӣ гузаранда ва монда шудани масдар аз маъно вобастагӣ дорад, ки он ифода менамояд. Ин аст, ки “вобаста ба маъно як масдар ҳам гузаранда ва ҳам монда шуда метавонад” [44, с. 325]: *дар мактаб хондан (монда), китобро хондан (гузаранда).*

Сохти масдар баъзан гузаранда ва монда будани онро муайян менамояд. Он масдарҳое, ки бо пасванди “-он” сохта шудаанд, масдарҳои гузаранда мебошанд. Ин паванд имконият медиҳад, ки масдарҳои гузаранда аз асоси масдарҳои монда сохта шаванд: *нишастан – шинондан, хандидан – хандондан, галтидан – галтондан, чаридан – чарондан:*

“Пудратчӣ аз майдони зовуд боло баровардан ва ба даҳони ҳаллоҷӣ резондани пахтаро аз соҳиби зовуд қарор карда гирифта буд” [147, с. 45].

Дар мисоли болозикр масдари “резондан”, ки аз масдари мондаи “рехтан” ба вучуд омадааст, муносибати байни объект ва субъектро муайян намуда, талаб мекунанд, ки пурқунандаи бевосита бо пасванди “-ро” корбаст шавад.

Ҳамин тавр, масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ роҳу воситаҳои хоси ифода дорад. Масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шакли ибтидоии феъл буда, имконият медиҳад, то амал ё ҳолат бе нишон додани шахс ва замон ифода шавад.

2.2. Категорияи дастурии масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Категорияи дастурии масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, пеш аз ҳама, дар табиати духӯраи сарфӣ он, яъне омезиши хусусиятҳои исмӣ ва

феълӣ, зоҳир мегардад. Дар ҳар ду забон масдар дар ҷумла ба вазифаи он аъзои ҷумла меояд, ки хоси исм мебошад. Ин воҳиди забонӣ дар ҳар ду низом ҳамчун шакли ибтидоии луғавӣ хизмат карда, барои ифодаи мафҳумҳои муҷарради амал ва ҳолат василаи асосӣ ба шумор меравад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар се шакли категорияҳои дастуриро доро мебошад. Тавре Л.С. Бархударов ва Д.А. Штейлинг иброз мекоранд: “Масдар се шакли категорияҳои дастуриро дорад: нисбияти замон, намуд ва тарз” [14, с. 18].

Категорияҳои дастурии феъл аз рӯйи усули муқобилгузорӣ сохта шудаанд: тарзи фоил↔мафъул, намуди умумӣ↔давомдор, мутлақ↔номутлақ. Аммо маҷмуи ҳашт шакли имкондошта дар ин низом маълумшуда пурра амалӣ нашудааст.

Ҳамчун қоида бештари грамматикҳо шаш шаклро шарҳ медиҳанд. Баъзеҳо мавҷуд будани шакли ҳафтум – шакли номутлақи давомдори мафъулро тасдиқ мекунанд, ки дар матнҳо вомахӯрад (*to be being written*) ва чунин мешуморанд, ки ин шакл ҳуқуқи воридшавӣ ба таркиби шаклҳои ин ё он калимаро дорад.

2.2.1. Категорияи замон ва намуд

Категорияи замон муносибати амалро ба лаҳзаи нутқ ё замони амали дигар ифода мекунад.

Масдар дар забони тоҷикӣ бо намудҳои мутлақ ва давомнок ҷудо шуда, намуди мутлақи масдар, одатан, ба анҷом расидани амал ва натиҷаи онро ифода мекунад. Амале, ки тавассути масдари намуди мутлақ ифода ёфтааст, ба охир расидани он ё дар лаҳзаи муайян ба анҷом расиданаширо нишон медиҳад:

“Баъд аз **мурдани** падараш замини ба мерос мондари фурӯхта хӯрдааст” [148, с. 44].

Дар ин мисол, масдари “**мурдан**” ҳамчун намунаи барҷастаи масдари намуди мутлақ дар забони тоҷикӣ арзёбӣ мегардад. Ин масдар амалро ифода мекунад, ки аллақай ба охир расидааст ва натиҷаи қатъӣ дорад. Ин амал худуди замони муайян карда, заминаро барои амалҳои баъдинаи “фурӯхтан”

ва “хӯрдан” фароҳам меорад. Масдар дар ин ҷумла пас аз пешоянди “*баъд аз*” омада, бандаки изофии “*-и*”- ро қабул намудааст ва, бо ин васила, бо исми “падараш” алоқаманд гаштааст.

Дар низоми феълии забони тоҷикӣ барои ифодаи намуди мутлақ ва натиҷавии амал истифодаи сохторҳои масдарӣ бо феълҳои ёрирасон, аз кабили, *гирифтани*, *шудани*, *омадани* ва ғайра маъмул аст:

“...онҳо ин корро барои ин мекунад, ки, назар ба қавли онҳо, “*оши амир табаррук*” будааст ва ин гуна *талош карда гирифтани* вай ба амир хуш меомадааст” [148, с. 328].

Дар ин мисол иборати масдарии “*талош карда гирифтани*” на танҳо худ чараёни амал, балки натиҷаи ниҳони он, яъне “бо кӯшиши зиёд ба даст овардани ашё”-ро ифода мекунад. Масдар дар ин ҷумла бандаки изофии “*-и*”- ро қабул кардааст, ки ин робитаи зичи категорияҳои феълию исмиро дар дохили як воҳиди мураккаби дастурӣ нишон медиҳад. Ин тарзи баён имкон медиҳад, ки дар матни бадеӣ на танҳо ҳаракат, балки хулоса ва натиҷаи он низ возеҳ инъикос ёбад.

Дар навбати дигар дар забони тоҷикӣ амали давомнок, нотаом ва ё такроршаванда ба воситаи масдарҳои намуди давомнок ифода мегардад. Дар ин намуд доираи амал инъикос намеёбад. Дар забони тоҷикӣ намуди давомноки масдар барои ифодаи амале истифода мешавад, ки дар чараёни иҷро қарор дорад ё хусусияти давомдорро касб кардааст. Ин навъи масдарҳо, одатан, дар шакли таркибӣ бо ёрии феълҳои ёридиҳандаи ҳолат сохта мешаванд. Намуди давомноки масдар тавассути феълҳои ёридиҳандаи “*истодани*”, “*гашидани*”, “*нишастани*” ифода мегардад:

“*Раҳбари саёҳати мо Иброҳимхоҷа баъд аз қадаре тамошо карда истодани хунари тарфҷойкунӣ ва дорусозӣ аз онҳо пурсид*” [148, с. 121].

Дар ҷумлаи болозикр иборати масдарии “*тамошо карда истодани*” на танҳо худ амал, балки давомнокии онро ифода мекунад. Корбасти масдар дар замони ҳозираи давомдор яке аз воситаҳои муҳимми ифодаи чараёни амал дар лаҳзаи муайян ба шумор меравад.

Масдарҳо дар забони англисӣ вобаста ба шаклҳои замон ва намуд тағйир меёбанд *to write - to have written, to be written - to have been written*. Аз нуктаи назари шакл (*нишондиҳандаи to have + сифати феълии замони гузашта*) ва маъно (*қаблан иҷро шудан*) масдарҳои шакли мутлақдошта, намуди мутлақро ифода мекунад. Баръакс, масдарҳои сода бо мавҷуд набудани ин нишондиҳандаи *to have + сифати феълии замони гузашта* ва надоштани мазмуни қаблан иҷрошавӣ тавсиф меёбанд:

“... and that he DID admire her, I already seemed to have obtained proof”
[159, с. 262].

Дар ҷумлаи фавқ қорбасти масдари мутлақ дар шакли *“to have obtained”* ба мушоҳида мерасад. Ин шакли масдар, ки бо ёрии феъли ёрирасони *“to have”* ва сифати феълии замони гузашта сохта шудааст, нишондиҳандаи ба вуқӯъ пазируфтани амали *“obtaining proof”* қабл аз амали *“seem”* мебошад.

Ҳамчунин, ҳангоми қорбасти дар баъзе сохторҳои мафъулии хабар, масдар метавонад барои ифодаи амали иҷронашуда хидмат кунад:

1. Дар шаклҳои сиғаи шартӣ, масдар бе ҳиссаҷаи *“to”* барои ифодаи амале истифода мешавад, ки воқеъ нест ё иҷро нагардидааст. Ин сохтор, одатан, пас аз феъли ёридиҳандаи *“would”* дар ҷумлаҳои пайрави шартӣ ба қор меравад:

“I would be quiet if he liked, and as to talking rationally, I flattered myself I was doing that now”[159, с. 416].

Дар ин мисол ихтисори ҳиссаҷаи *“to”* пас аз феъли ёрирасони *“would”* ба ҳолати фарзиявӣ ишора мекунад. Дар ин маврид масдар на амали воқеъ, балки имконият ё хоҳиши эҳтимолиеро ифода менамояд, ки иҷрои онҳо ба шартӣ муайяне вобаста аст (*if he liked*).

2. Дар сиғаи шартӣ, масдар пас аз феълҳои модалии *could, might, should* ва *would* бидуни ҳиссаҷаи *“to”* истифода шуда, амалеро ифода мекунад, ки иҷро шуданаш имконпазир, эҳтимолиӣ ё зарур ба ҳисоб рафта, дар воқеият амалӣ нашудааст. Барои нишон додани амали иҷронашуда дар гузашта, ин феълҳои модалӣ бо масдар дар замони мутлақ, яъне сохтори *have + P.II*, якҷоя истифода мешаванд. Ин навъи қорбасти масдар имкон медиҳад, ки гӯянда пушаймонӣ,

интиқод ё фарзияҳои ғайривоқеиро дар бораи ҳодисаҳои гузашта ба таври дақиқ баён намояд:

*“... as they would have a pleasure in keeping and cherishing a half-frozen bird, some wintry wind **might have driven** through their casement” [159, с. 530].*

Дар ин мисол дида мешавад, ки масдар дар замони мутлақ пас аз феъли модалии *“might”* барои ифодаи амалҳои хидмат мекунад, ки дар гузашта имкони иҷро шуданро доштанд, вале бо кадом як сабабе иҷро нагардидаанд. Дар ин ҷумла сохтори *“might have driven”* эҳтимолияти воқеаеро дар гузашта нишон медиҳад, ки танҳо ҳамчун фарзия ё тасаввур баён шудааст. Дар ин сохтор масдари *“have driven”* бидуни ҳиссаҷаи *“to”* истифода шуда, тобиши маъноии афсус ё тахминро ба вуҷуд меорад. Ин мисол аз он шаҳодат медиҳад, ки масдари англисӣ дар якҷоягӣ бо феълҳои модалӣ нозуктарин тобишҳои замони ва эҳтимолиро ифода карда метавонад, ки ба воқеияти гузашта марбут буда, дар як сохтори муъҷаз ва мукамал ҷой диҳад.

Дар забони англисӣ истифодаи масдар дар замони ҳозираи мутлақ, пас аз феълҳои ифодагари ният, умед ва интизорӣ, ба монанди, *hoped, expected, meant, intended, planned* дар замони гузашта, аз иҷро нагардидани амали мавриди назар шаҳодат медиҳад. Ин сохтор, пас аз шаклҳои замони гузаштаи феъли модалии *“to be”* низ қорбаст мешавад, ки амали пешбинишудаи бо сабабҳои муайян дар воқеият суратнагирифта нишон медиҳад. Ҳамин тариқ, ин қолаби дастурӣ барои баён кардани нақшаҳои нотамо ё умедҳои амалинашудаи гузашта хизмат мекунад.:

“I intended to have arranged them, but I forgot” [159, с. 111].

Дар ин ҷумла масдар дар замони ҳозираи мутлақ пас аз феъли *“intend”* қорбаст шудааст, ки ифодагари ният буда, дар замони гузашта омадааст ва ба амали иҷронашуда ишора менамояд. Сохтори *“to have arranged”* нишон медиҳад, ки амали *“тартиб додан”* ё *“ба низом даровардан”* ба нақша гирифта шуда буд, вале дар асл, бинобар сабабҳои мухталиф, ба вуқӯъ напайвастааст. Ин мисол собит месозад, ки дар забони англисӣ масдар дар замони ҳозираи мутлақ вазифаи муҳими модалию замони иҷро карда, нотамо мондани

амали пешбинишударо ифода менамояд. Бояд қайд кард, ки тобиши маъноии иҷро нагардидани амал маҳз ҳангоми якҷоя омадани масдар дар замони ҳозираи мутлақ бо феълҳои муайяни ифодагари ният ва интизорӣ дар замони гузашта ба вучуд меояд. Баръакси ин, қорбасти шакли содаи масдар, дар чунин сохторҳои феълӣ одатан ба амале ишора менамояд, ки иҷрои он дар оянда нисбат ба лаҳзаи сухан дар назар дошта шудааст. Ҳамин тавр, интиҳоби шакли масдар дар забони англисӣ ҳамчун нишондиҳандаи асосии воқеъ ё ғайривоқеъ будани нақшаву ниятҳои гузашта хизмат мекунад.

Тасодуф нест, ки ин тарз дар шаклҳои аналитикии замони оянда баъд аз феълҳои ифодакунандаи ҳадаф, хоҳиш ё кӯшиши иҷроиши амал истифода мешавад ва дар дигар ибораҳо танҳо фарз ё нишони иҷроиши амалро ифода мекунад. Мисол: *I'm going to leave; I should leave.*

Масдар метавонад амали ба шахси муайян ё ашё дахл надоштаро ифода кунад:

“To prolong doubt was to prolong hope” [159, c. 646].

Дар мисоли фавқ масдари *“to prolong”* – “дароз кардан”, “тӯл кашидан” ду вазифаро дар ҷумла иҷро менамояд. Он ҳамчун мубтадо ва ҳамчун қисми номии хабар амал мекунад.

Шакли ғайримафъули феъл метавонад дар зери таъсири шароитҳои синтактикӣ ва семантикии муайян се навъи муносибатҳои замони ро тасвир намояд: дар як вақт рӯй додан, пайравӣ кардан ва пешопеш иҷро шудан.

Ин ҳолат имкон медиҳад, ки онро ҳамчун шакли бидуни маънои мустақил шарҳ диҳем, зеро ҳар як маънои зикршуда танҳо дар натиҷаи таъсири омилҳои наҳвӣ (синтаксисӣ) ва маъноӣ (семантикӣ) падидор мегардад.

Аз нуқтаи назари шаклсозӣ ва мазмун ягон фарқият миёни категорияи намуди масдар аз категорияи намуди ҳуди феъл мушоҳида намешавад. Аммо муқобилгузориҳои шакли умумӣ ва давомдор танҳо дар шакли фоил мунтазам оварда мешавад: *to write ↔ to be writing, to have written ↔ to have been writing.* Дар тарзи мафъули феъл тафриқаи шаклӣ то наздикӣ умуман мавҷуд нест. Дар замони ҳозир далелҳои пайдо шудаанд, ки аз пайдо шудани он дар доираи

тарзи мафъули феъл шаҳодат медиҳанд. Эҳтимол ба ин истифодаи бисёр васеи шаклҳои аналогии шахсии феъл мусоидат кард: *the great city seemed to be gliding into sleep and silence.*

Инро ҳам бояд зикр кард, ки тафрикаи шаклӣ то дараҷаи нобаробар дар доираи амали масдар зоҳир мегардад, ки мункин бо номувофиқии маъноӣ шакли давомдор ва тобишҳои махсуси маъноӣ амали масдар дар баъзе ҳолатҳо муайян мегардад.

Масдари ҳарду шакл дар ҷумла ба ин вазифаҳо меояд. Мубтадо: *It is ill to waken sleeping dogs; It was lovely to be dancing with her;* пурқунанда: *She was so glad to meet him again; I pretended to be just waking;* муайянқунанда: *It's time to stop and rest again; Time to be getting on to the station;* қисми хабар: *you must put away your diary; I must be getting back now.*

Аммо тез-тез истифодашавии масдари шакли давомдор дар ин вазифа хело кам аст ва кам шуда истодааст. Он дар вазифаи ҳоли мақсад ва натиҷаи шакли давомдор истифода намешавад.

Ҳамин тавр, категорияҳои замон ва намуд дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ воситаҳои асосии ифодаи ҳолати амал ва алоқамандии он бо замон мебошанд. Дар забони тоҷикӣ категорияи замон ва намуд одатан тавассути шаклҳои феъл ва пасвандҳо баён мешавад. Дар забони англисӣ замон ва намуд аксар бо ёрии феълҳои ёрирасон ва шаклҳои феъл (infinitive, -ing, past participle) ифода мешавад. Бо вучуди тафовути воситаҳои дастурӣ, дар забонҳои муқоисасазанда вазифаи асосии категорияҳои замон ва намуд ташкил ва равшан кардани маъноӣ амал маҳсуб меёбад.

2.2.2. Категорияи тарз

Дар низоми дастурии забони тоҷикӣ масдар дорои категорияи тарз мебошад, ки муносибатҳои мураккаби байни иҷроқунандаи амал ва предмети онро инъикос менамояд. Ин воҳиди забонӣ вобаста ба самти амал ба ду гурӯҳи асосӣ: тарзи фоил ва тарзи мафъул ҷудо мешавад. Агар дар тарзи фоил масдар

амали мустақими субъектро ифода кунад, дар тарзи мафъул тавассути сохторҳои таркибӣ ҳолати ба объект равонашудаи амалро нишон медиҳад. Ҳамин тариқ, категорияи тарзи масдар имкон медиҳад, ки дар ҷумла диққати асосӣ ё ба худ иҷрокунанда ва ё ба натиҷаи амал равона карда шавад.

Дар забони тоҷикӣ масдар дорои категорияи тарз мебошад. Тарзҳо муносибатҳои гуногуни ба субъект ва объектдоштаи амалро мефаҳмонанд. Масдар дар забони тоҷикӣ бо тарзи фоилу мафъул тақсим шудааст.

Дар забони тоҷикӣ масдарҳои тарзи фоил ифодагари амали фаъоли субъекти ҷумла буда, ҳангоми гузаранда будани феъл, ин амал мустақиман ба пуркунанда равона мегардад. Дар ин сохтор, вобаста ба дараҷаи муайяни предмет, пуркунандаи бевосита бо пасоянди “-ро” ё бидуни он ифода ёфта метавонад. Ин ҳолатро дар мисолҳои зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

*“Ҳар руз як ош пухта, як касро **зиёфат кардан** кори душвор нест” [151, 40].*

Дар ин мисол масдари тарзи фоил аз ҷиҳати сохт таркибӣ мебошад. Масдари “**зиёфат кардан**” аз ҷиҳати сохт масдари таркибии номӣ буда, аз исми “**зиёфат**” ва феъли ёридиҳандаи “**кардан**” сохта шудааст. Ин масдар амали мустақими субъектро нисбат ба объект ифода мекунад.

Дар низоми дастурии забони тоҷикӣ тарзи фоили масдар тавассути феълҳои монда низ ифода ёфта метавонад, ки дар ин сурат амал ё ҳолати иҷрошаванда дар доираи худ субъект маҳдуд гашта, ба объекти дигар гузариш намекунад. Хусусияти асосии ин гуна масдарҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо барои комил сохтани маънои худ ба пуркунандаи бевосита ниёз надоранд ва танҳо вазъияти субъектиро инъикос менамоянд. Ҳамин тариқ, масдарҳои мазкур раванди ҳаракат ё ҳолати иҷрокунандаро бидуни пуркунанда баён мекунанд:

*“Дар ҳамин вақт шамол хеста ҳаво вайрон шудан гирифт, то ба лаби рӯд **омадани** мо вазиши бод шиддат карда ҳаворо гарду гурӯҳи гирифт” [148, с. 35].*

Тавре ки дар мисоли мазкур дида мешавад, масдар танҳо амалу ҳолати субъектро ифода намуда, аз ҷиҳати семантикию наҳвӣ қобилияти қабули пуркунандаи бевоситаро надоранд. Дар ин ҷумла масдари “**омадан**” ҳамчун масдари монда баромад карда, ҳаракати субъектро инъикос мекунад ва ба худ пуркунандаи бевосита қабул намекунад.

Дар низоми дастурии забони тоҷикӣ масдарҳои тарзи мафъул дорои сохтори таркибӣ мебошанд ва, маъмулан, дар асоси масдарҳои гузарандаи тарзи фоил бо илова намудани феъли ёридихандаи “шудан” сохта мешаванд. Ин наҳви масдарҳо нишондихандаи амале мебошанд, ки ба объект равона шудааст ва дар он иҷрокунандаи амал мавқеи дуоиминдараҷа дошта, диққати асосӣ ба натиҷа ё ҳолати пазируфтаи предмет равона мегардад:

*“Падарам дар Соктаре баъд аз **фориз шуданиш** аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд” [148, с. 76].*

Дар мисоли фавқ дида мешавад, ки масдар назар ба дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештар ба категорияи исм мегузарад. Ин хусусияти хоси он имкон медиҳад, то масдар дар таркиби ибораҳои пешояндӣ вазифаҳои мухталифи ҳолро иҷро кунад. Дар ин ҷумла масдари таркибии “**фориз шудан**” бо қабули бандакҷонишини шахси сеюм (**-аш**) ва пешоянди “**баъд аз**” бораи масдари замони ба вучуд овардааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки масдар дар забони тоҷикӣ на танҳо категорияи феълӣ, балки воситаи асосии ифодаи муносибатҳои мантикию замонӣ дар услуби бадеӣ ва илмӣ маҳсуб меёбад.

Мавриди зикр аст, ки дар тарзи мафъули феъл, феълҳои гузаранда махсусияти гузариши худро аз даст медиҳанд. Феъли ёридихандаи “шудан” аломати дастурии тарзи мафъули масдар мебошад.

Дар низоми дастурии забони англисӣ категорияи тарз ҷойи махсусро ишғол мекунад, зеро ин нишонаи ягонаи сарфӣи феъл ба шумор меравад. Ҳеҷ як шакли феълӣ – ҷӣ тасрифшаванда ва ҷӣ тасрифнашаванда – берун аз категорияи тарз мавҷуд буда наметавонад. Категорияи мазкур дар заминаи муқобилгузори ду тарз: фоил ва мафъул ташаккул меёбад. Агар амали

тавассути масдар ифодаёфта аз ҷониби субъекти мантиқӣ иҷро шавад, тарзи Active (тарзи фоил) истифода мегардад:

“I wished to see Jane Eyre, and I fancy a likeness where none exists” [159, с. 362].

Дар ҷумлаи болозикр масдари *“to see”* – “дидан” дар тарзи фоил ифода ёфтааст. Он нишон медиҳад, ки иҷрокунандаи амал худи мубтадои ҷумла (I) аст. Дар ҷумла масдар ба вазифаи пуркунанда омада, робитаи мустақими субъектро бо амали оянда таъмин менамояд.

Ҳангоми баръакс иҷро шудани амал, масдар дар шакли Passive меояд. Дар низоми категорияҳои сарфии забони англисӣ, тарзи мафъули масдар барои ифодаи амале хизмат мекунад, ки шахс ё предмет на иҷрокунанда, балки қабулкунанда, яъне объекти он мебошад:

“It does good to no woman to be flattered by her superior, who cannot possibly intend to marry her” [159, с. 244].

Дар ин мисол сохтори *“to be flattered”* дар шакли мафъул омада, нишон медиҳад, ки амал аз ҷониби шахси дигар (*superior*) ба субъект (*woman*) равона шудааст.

Дар тарзи фоил (Active Voice) ҳамаи чор шакли масдар истифода мешаванд, вале дар тарзи мафъул (Passive Voice) танҳо шаклҳои сода (Indefinite) ва мутлақ (Perfect) қорбаст мегарданд.

Инчунин, низоми шаклҳои масдар дар забони англисии муосирро метавон дар ҷунин шакл мушоҳида кард:

Ҷадвали 3. Тасвири низоми шаклҳои масдар дар забони англисии муосир

Тарзи фоил	Тарзи мафъул
<i>To write, to be writing</i>	<i>To be written</i>
<i>To have written</i>	<i>To have been writing</i>
<i>To have been written</i>	

Дар баробари ин, дар доираи масдар возеҳии муқоисаи тарзи фоил ва мафъул каме номуайян мемонад, зеро матнҳои мавҷуданд, ки дар онҳо тарзи

фоили масдари феълҳои гузаранда маъноӣ тарзи мафъулро дорад, яъне амалро номгир мекунад, ки предмети бо исм ифодашуда, бо масдар аз ҷиҳати дастурӣ алоқаманд, ба он гирифтӣ мешавад, на онро иҷро мекунад. Мисол: *the house to let, the book to read, he is to blame.*

Барои инъикоси муқобилияти махсус дар байни шакл ва мазмун он дар ҷунин мавридҳо забоншиносон истилоҳи масдари ретроактивиро истифода мебаранд. Таърихан он давраи хеле барвақтро дар инкишофи забони англисӣ зоҳир мекунад, вақте ки масдар аз ҷиҳати дастурӣ бо исм наздик буд ва ба категорияи тарз алоқамандӣ надошт.

Баъдтар, дар рафти таҳаввулоти таърихӣ категорияҳои гуногуни дастурии феълии масдар вусъат ёфтанд, аз ҷумла, категорияи тарз ва тафриқаи категориявии шаклҳо ба вуҷуд омад, аз ҷумла, *to be written* маъноӣ исботро дар тарзи мафъул гирифтӣ, аммо шакли одии *to write* дар ин маврид дучониба монд.

Шакли аслии масдар, ки тарзи мафъул меноманд, дар ҳақиқат хусусияти бетарафияшро дар муносибат ба тарз нигоҳ медорад ва бинобар ин, метавонад соҳиби маъноҳои гуногуни тарз бошад. Вобаста ба ин, баъзе таҳқиқотчиён низоми тарзи масдарро ҷунин шарҳ медиҳанд: "...ба тарзи муайяни мафъул тарзи номуайяни фоил муқобил гузошта мешавад, ки маънояш дар нутқ ҳамчун фоил ё мафъул шарҳ дода мешавад" [55, с. 162].

Ҳамин тариқ, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар дорои ду тарз: фоил ва мафъул мебошад, ки дар баробари хусусиятҳои умумӣ, як қатор вижагиҳои хос доранд.

2.3. Таҳлили вазифаҳои нахвӣи масдар дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Хусусияти асосии масдар дар қобилияти ифодаи муносибатҳои субъектӣ ва касб намудани тобишҳои модалӣ дар таркиби ибораҳои зоҳир мегардад, ки ин падида ҳангоми корбасти он дар сохтори ҷумла ба таври равшан аён мешавад. Ин воҳиди забонӣ на танҳо амалро номбар мекунад, балки заминаи муносибати иҷрокунанда ба амал ва дараҷаи зарурият ё имконияти онро низ

фароҳам меорад. Масдар дар нутқ ҳамчун унсури муҳим амал намуда, маънои пешбинишудаи гӯяндаро бо тобишҳои гуногуни мантиқӣ мукамал месозад.

Масдар дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, қисми номии хабари таркибии номӣ, қисми номии хабари таркибии феълӣ, хабари модалии мураккаб, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол омада метавонад. Инчунин, масдар бо ибораҳо пайваст мешавад.

Дар масдар, хусусиятҳои номӣ нисбат ба дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бештар зоҳир ёфтааст, аз ин рӯ, он ба исм наздик буда, дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

а) Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи сарфӣ масдар дар забони тоҷикӣ, ки онро аз масдари забони англисӣ мутамоиз месозад, мавҷудияти категорияи шумора дар масдари забони тоҷикӣ мебошад. Масдари тоҷикӣ бо нигоҳ доштани маънои феълӣ, ҳамзамон, хосиятҳои исмиро ба таври васеъ соҳиб мегардад ва тавассути пасвандҳои ҷамъсоз шакли ҷамъро мегирад:

*“Вой, дод! Тавба кардам! Ба ҳоли беморам раҳм кунетон!” **зуфтанҳои Нурбойро зер мекард**” [149, с. 339].*

Дар мисоли фавқуззикр масдари **“зуфтанҳо”** хусусияти хоси сарфӣ масдари забони тоҷикӣ, яъне мавҷудияти категорияи шумора дар масдар ба мушоҳида мерасад. Дар ин ҷо масдари **“зуфтан”** бо пасванди ҷамъсози **“-ҳо”** қорбаст шудааст. Шакли ҷамъи масдар дар ин матн на танҳо амал, балки такроршавӣ, давомнокӣ ва ҷузъиёти нутқи иҷрокунандаи амал **“Нурбой”**-ро ифода менамояд. Ин таҳлил нишон медиҳад, ки дар ибораҳои феълӣ масдар дар шакли ҷамъ ҳамчун объекти амал баромад карда, муносибатҳои мураккаби маъноиро дар ҷумла таъмин намуда метавонад.

б) Яке аз нишонаҳои дигари ба категорияи исм гузаштани масдар дар забони тоҷикӣ, қорбурди он бо пешоянду пасояндҳо маҳсуб меёбад, ки ин хусусият доираи истеъмоли онро дар сохтори ҷумла ба кулӣ васеъ мегардонад. Ин хусусияти дастурӣ ба масдар имкон медиҳад, ки на танҳо вазифаҳои асосии наҳвиرو иҷро кунад, балки муносибатҳои мураккаби ҳолатӣ, замонӣ, сабабӣ ва ҳадафиро низ ифода намояд:

“Кишварҳои Шарқ - алалхусус мамлакатҳои Осӣ, ки бо номи давлатҳои бетараф ё ҷаҳони сеюм маъмул буданд, аз асари яккатозиҳои давлатҳои худкома ба ҳарос афтада, ба офаридани силоҳҳои ҳастай ва ракетаҳои ҷангӣ пардохтанд” [156, с. 133].

Дар мисоли фавқ корбасти масдарро дар таркиби иборай феълӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар он масдар бо пешоянд омада, муносибатҳои объектиро ба вучуд овардааст. Масдари **“офаридан”** дар ин мисол бо пешоянди аслии **“ба”** корбаст шуда, ҷузъи вобастаи феъли ифодагари оғози амали *“пардохтан”* ба шумор меравад. Ин сохтор собит месозад, ки масдари тоҷикӣ бо қабули пешоянд дар ҷумла ба вазифаи пурқунандаи бавосита омада, ҳамзамон, хосияти феълии худро нигоҳ медорад ва исмиҳои *“силоҳҳои ҳастай”* ва *“ракетаҳо”*-ро тавассути бандаки эзофӣ ба худ тобеъ менамояд.

в) Яке аз зухуротҳои муҳимми исмшавии масдар дар забони тоҷикӣ, ки хусусияти хоси синтетикӣ онро нишон медиҳад, қабули бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ дар таркиби он мебошад. Ин раванд ба масдар имкон медиҳад, ки бе истифодаи ҷонишинҳои шахсии мустақил, муаллифи амал ё соҳибӣ онро ба таври муъҷаз ифода намояд. Вақте ки масдар бо бандакҷонишин пайваст мешавад, он дар ҷумла вазифаи мубтадо ё пурқунандаро иҷро карда, ҳамзамон, муносибати байни амал ва иҷроқунандаро дар як воҳиди сарфӣ муттаҳид месозад:

“Гумон мекард, ки вай имрӯз дар вақти ба хонаи онҳо даромадани рӯйи ҳамсояро надида буд” [150, с. 89].

Дар мисоли мазкур корбасти бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **“-аи”** дар таркиби масдар намунаи барҷастаи сохтори мураккаби наҳвиرو ифода мекунад. Дар ин ҷумла масдари **“даромадан”** бо қабули бандакҷонишини шахси сеюми танҳо дар баробари амал ва иҷроқунандаи онро низ нишон медиҳад.

Дар низоми наҳвии забони тоҷикӣ масдар бинобар хусусияти духӯраи худ (феълӣву исмӣ) дар ҷумла ба вазифаи тамоми сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла омада метавонад, ки ин нишонаи барҷастаи исмшавии он мебошад.

Масдар дар вазифаи мубтадо амалро ҳамчун мафҳуми мучаррад муаррифӣ намуда, чун чузъи хабари номӣ моҳияти ҷумларо ифода менамояд:

“Ҷӯпонбачагон дар давидан, охубаррагон дар рамидан” [148, с. 5].

Ҳамчунин, масдар дар вазифаи аъзои пайрави ҷумла низ мавқеи устувор дорад. Масдар ҳамчун пуркунанда бо пешояндҳо ва бандаки изофӣ, чун муайянкунанда дар ибораҳои изофӣ ва ҳамчун ҳол дар сохторҳои замониву мақсадӣ қорбаст мешавад. Ин гуногунҷабҳагии нахвии масдар собит месозад, ки он дар забони тоҷикӣ воҳиди ниҳоят фасеҳ буда, метавонад бидуни тағйири шакли луғавӣ муносибатҳои мураккаби дастуриро дар дохили ҷумла таъмин намояд:

“Ин шайтон ба ҳавлаи рафтаниро аз кучо фаҳмида бошад?” [151, с. 66].

Дар ин ҷумла масдари **“рафтан”** бо қабули ду нишонаи муҳимми дасутурӣ, яке бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии **“-ам”** ва дигаре пасоянди **“-ро”**, ҳамчун пуркунандаи бевоситаи ҷумла амал мекунад. Ин сохтор нишон медиҳад, ки масдар дар забони тоҷикӣ қобилияти баланди синтетикиро доро мебошад. Он, ҳамзамон, амали **“рафтан”**, иҷрокунандаи амал **“-ам”** – **“ман”** ва пуркунадаи феъли асосии **“фаҳмидан”**-ро дар як воҳиди сарфӣ муттаҳид намудааст.

Масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ на танҳо ҳамчун шакли ибтидоии феъл, балки ҳамчун воҳиди нахвӣ низ истифода мешавад. Масдар дар ҷумла ба вазифаи ҳамаи аъзои ҷумла омада метавонад. Ба вазифаи аъзои ҷумла на танҳо масдарҳои мустақилмаъно, аз қабилӣ, *рафтан, хондан, дидан* ва амсоли инҳо омада метавонанд, балки масдарҳои пайваस्तкунанда, мисли *будан, шудан* низ чун аъзои ҷумла баромад мекунанд. Ин навъи масдар одатан дар таркиби хабари ҷумла омада, маънои умумии ҷумла ё ҳолати субъектро пурра мекунад. Дар ибораҳои масдарӣ, пуркунанда ва ҳол мустақиман ба масдар вобаста мебошанд:

а) дар ибораҳои феълӣ:

“Ҳамин тариқ, баъди ба сари қудрат омадани Портҳо силсилаи давлатдорию ориёӣ аз дасти ориёиҳои эронӣ ба ориёиҳои туронӣ (сакоӣ) гузашта, дар тули 8 асри минбаъда дар Осиёи Марказӣ намоёндагони хонадони ориёиҳои туронӣ - Портҳо, Кушонӣён ва Ҳайтолиён давлатдорӣ кардаанд” [156, с. 266-267].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, дар таркиби иборои масдарӣ пурқунанда бевосита ба масдар вобаста мебошад. Дар мисоли ҷавқ масдари **“ба сари қудрат омадан”** бо қабули бандаки изофӣ ва мавқеъ гирифтани пас аз пешоянди **“баъд аз”**, як воҳиди муъҷазӣ замонино ба вучуд овардааст, ки оғози як давраи нави таърихию ифода мекунад. Аз ин мисол бармеояд, ки дар низоми наҳвии забони тоҷикӣ ибораҳои масдарӣ дар таркиби сохторҳои пешояндӣ барои ифодаи муносибатҳои мураккаби замонӣ ва сабабию натиҷавӣ васеъ истифода мешаванд. Таҳлили муқоисавии матни аслии тоҷикӣ ва тарҷумаи англисии он нишон медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ масдар қобилияти баланди ифодаи муносибатҳои замонино дар дохили иборои пешояндӣ дорад. Дар таркиби иборои **“омадани Портҳо”** масдари **“омадан”** ба категорияи исм гузашта, бо ёрии бандаки изофӣ муносибати байни амал ва субъектро мустақкам намудааст.

б) Дар ибораҳои сифатӣ, масдар ҳамчун ҷузъи тобеъ барои мушаххас ва мукамал кардани маънои сифат хидмат намуда, тобишҳои гуногуни модалӣ, аз қабилӣ имконият, зарурият ё қобилиятро ифода мекунад. Хусусияти субъектӣ дар ин навъи ибораҳо дар он зоҳир мегардад, ки амали масдар бевосита ба шахс ё ашёе тааллуқ дорад, ки бо сифати мазкур тавсиф мешавад. Масдар дар ибораҳои сифатӣ на танҳо доираи маъноии сифатро васеъ мекунад, балки ба он хусусияти амалӣ мебахшад:

“you have no desire to expostulate, to upbraid, to make a scene” [159, с. 457].

Дар ин мисол силсилаи масдарҳои содаи **“to expostulate”**, **“to upbraid”**, **“to make a scene”** пас аз исми дорои тобиши сифатӣ ва эҳсосии **“desire”** омада, мазмуни хоҳиш ва майли субъектро мушаххас менамоянд. Дар ин ҷумла

масдарҳо на танҳо амалро номбар мекунад, балки мафҳуми “хоҳиш”-ро шарҳ медиҳад.

в) Ибораҳои сечузъаи феълӣ бо чузъи “пуркунанда-масдар” дар забони англисӣ аз воҳидҳои мураккаби наҳвӣ ба шумор рафта, сохтори онҳо бар робитаи зичи маъноиву дастурӣ миёни феъли асосӣ ва ду чузъи тобеъ асос меёбад. Дар ин навъи ибораҳо чузъи якум, маъмулан, вазифаи пуркунандаи бевосита ё бавоситаро иҷро карда, чузъи дуюм, ки масдар мебошад, аломат, ҳолат ва ё хусусияти пуркунандаро дар раванди иҷрои амал шарҳ медиҳад. Ин робита бештар дар ибораҳои навъи “феъл + исм/ҷонишин+ масдар” ба мушоҳида мерасад, ки дар онҳо чузъи масдарӣ мазмуни луғавии феълро мушаххас намуда, бо пуркунанда муносибати предикативии дуюминдараҷаро ба вуҷуд меорад. Нақши ҷунин сохторҳо дар забони англисӣ барои ифодаи дақиқи амалҳои мураккаб ва муносибатҳои мутақобилаи ашёву ҳодисаҳо бориз арзёбӣ мегардад. Ин навъи ибораҳо дар забони англисӣ ҳамчун “**Complex Object**”, яъне, пуркунандаи мураккаб маъмул мебошад:

“He watched her take bottle after bottle from sideboard...” [159, c. 179].

Дар ин мисол ифодаи “*watched her take*” намунаи барҷастаи иборати сечузъаи феълӣ бо чузъи “пуркунанда-масдар” мебошад. Дар ин сохтор феъли “*watch*” ҳамчун чузъи асосӣ баромад карда, пуркунандаи “*her*”, ки иҷрокунандаи амал аст ва масдари “*take*” бидуни ҳиссаҷаи “*to*”-ро ба худ тобеъ намудааст, ки худ амали ба пуркунанда нигаронидашударо ифода менамояд. Муносибати байни чузъҳои “*her*” ва “*take*” хусусияти предикативии дуюминдараҷа дошта, дар якҷоягӣ бо феъли асосӣ як воҳиди яклухти маъноиву наҳвиро ташкил медиҳанд. Таҳлили ин мисол собит месозад, ки дар ибораҳои сечузъаи феълӣ бо чузъи “пуркунанда-масдар” на танҳо маънои феъли асосиро пурра мекунад, балки ҳолату вазъияти пуркунандаро дар лаҳзаи воқеъшавии амал мушаххас менамояд.

Вазифаҳои наҳви масдар дар ҷумла гуногунранг мебошанд: он дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда ё ҳол омада метавонад. Ба

гайр аз ин, масдар ҳамчун ҷузъи номии хабари таркибии номӣ ва феълӣ, инчунин, дар сохтори хабарҳои таркибӣ васеъ истифода мешавад:

“To attack the first is not to assail the last. To pluck the mask from the face of the Pharisee is not to lift an impious hand to the Crown of Thorns” [159, с. 3].

Дар ин ҷумлаҳо мубтадоҳои *“to attack”* ва *“to pluck the mask”* бо масдар ифода ёфта, дар аввали ҷумла омадаанд. Ин масдарҳо ҳамчун асоси маъноии ҷумла баромад карда, амали мучаррадро ҳамчун мафҳум ё ашё муаррифӣ менамоянд. Ин навъи масдарҳо дар забони англисӣ дорои хусусияти духӯра мебошанд: аз як тараф, мисли исм ба вазифаи мубтадо меоянд, аз тарафи дигар, хосияти феълӣ худро нигоҳ дошта, пуркунандаҳои бевоситаро ба худ тобеъ мекунаанд.

Дар сурати ба вазифаи мубтадо омадани масдар, алоқа бо субъекти мушаххас вучуд надорад, яъне ҳангоми баён фикр ба шахси муайяни иҷрокундаи амал вобаста намешавад ва бештар хусусияти умумӣ ё наздик ба воқеиятро мегирад. Аломатҳои асосии ҷунин навъи изҳорот инҳоянд: истифодаи шакли замони ҳозира дар хабар, махсусан, дар шакли содаи феълӣ ё хабарҳои таркибӣ, инчунин, мавҷуд будани ба истилоҳ “муносибати назариявӣ”, яъне ҳолате, ки масдар ба вазифаи мубтадо ва хабар меояд. Ин гуна сохтор ба ҷумла хусусияти умумӣ ва мавҳум мебахшад:

“To be your wife is, for me, to be as happy as I can be on earth” [159, с. 679].

Дар мисоли болозикр масдари *“to be”* дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омада, амалро на ҳамчун раванди воқеии ба шахси муайян вобаста, балки ҳамчун як мафҳуми кулл шарҳ медиҳад. Хусусияти хоси ин ҷумла дар он аст, ки ҳам мубтадо ва ҳам ҷузъи номии хабар *“to be as happy”* тавассути масдарҳо ифода ёфтаанд, ки ин ба ҷумла хусусияти умумишахсӣ ва мавҳум мебахшад. Ин мисол собит месозад, ки масдар дар вазифаи мубтадо имкон медиҳад, ки гӯянда аз доираи замони муайян ва мубтадои мушаххас берун баромада, моҳияти аслии ҳолат ё амалро ҳамчун арзиши мутлақ баён намояд.

Дар ҳолатҳое, ки мулоҳиза ба вазъияти мушаххас вобаста аст, алоқаи амалии масдар бо субъект хеле равшан зоҳир мегардад. Дар ин мавридҳо

хабар, маъмулан, дар шакли замони гузашта ё ҳозираи мутлақ меояд ва иҷроқунандаи амал бо ёрии ҷонишини шахсӣ дар вазифаи пурқунанда ифода мешавад:

“To agitate him thus deeply, by a resistance he so abhorred, was cruel” [159, c. 464].

Дар ҷумлаи мазкур масдари *“To agitate”* дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омада, ҳамчун маркази маъноии ҷумла баромад мекунад. Масдари *“To agitate”* дар ин мисол дар таркиби ибори масдарӣ омада, амали муҷаррадро ҳамчун объекти баҳодихӣ муаррифӣ менамояд. Хусусияти хоси ин сохтор дар он аст, ки масдар бо нигоҳ доштани хусусиятҳои феълии худ пурқунандаи бевоситаи *“him”* ва ҳоли тарзи амали *“deeply”*-ро ба худ тобеъ намудааст. Ин мисол собит месозад, ки масдар дар вазифаи мубтадо муносибати субъективии гӯяндаро ба амал на ҳамчун раванди воқеӣ, балки ҳамчун як мафҳуми ахлоқӣ ва назариявӣ ифода менамояд, ки ин яке аз воситаҳои муҳимми сохтани ҷумлаҳои умумишахс дар забони англисӣ мебошад.

Хабари таркибии феълӣ дар забони англисӣ аз феъли ёрирасон ё модалӣ ва масдар – ҳамчун ҷузъи асосии маъноӣ иборат мебошад. Дар ин сохтор феъли ёрирасон категорияҳои дастурӣ, аз ҷумла, замон, шахс, шумора ва муносибати гӯяндаро ба воқеият ва масдар моҳияти аслии амалро ифода менамояд:

“...an age seemed to have elapsed since the day which brought me first to Lowood, and I had never quitted it since” [159, c. 129].

Дар ҷумлаи болозикр хабари таркибии феълии *“seemed to have elapsed”* мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар он масдар дар замони ҳозираи мутлақ корбаст шудааст. Дар ин сохтор феъли *“seem”* ҳамчун ҷузъи модалӣ ба ҳисоб рафта, муносибати субъективии гӯяндаро ба ҷараёни амал ифода карда, дар замони гузашта ифода ёфтааст. Масдари *“to have elapsed”* дар замони ҳозираи мутлақ баён ёфта, амалеро нишон медиҳад, ки нисбат ба лаҳзаи нутқ пештар ба вуқӯъ пайваستاаст.

Дар низоми нахвии ҳарду забони мавриди пажӯҳиш, масдар ба таври густурда ба вазифаи пуркунанда меояд, ки ин ҳолат мавҷудияти хусусияти исмиро дар таркиби масдар бори дигар собит месозад:

“But I cannot persuade her to go away, my lady” [159, c. 292].

Дар мисоли фавқ ифодаи *“persuade her to go away”* ибораи сечузъаи феълӣ бо чузъи “пуркунанда-масдар”-ро мушоҳида мекунем, ки дар забони англисӣ ҳамчун таркиби пуркунандаи мураккаб маъмул мебошад. Дар ин сохтор феъли заминавии *“persuade”* ҳамчун чузъи асосӣ маҳсуб ёфта, ду чузъи тобеъро талаб менамояд: чузъи аввал, пуркунандаи бевоситаи *“her”* ва чузъи дуюм, масдари бо ҳиссаҷаи *“to”*, ки дар ҷумла ҳамчун пуркунанда амал менамояд.

Масдар дар вазифаи муайянкунанда бо исми муайяншавандае, ки ҳамчун субъекти фаъл ё ғайрифаъл (фоил ё мафъул) баромад мекунад, мувофиқат менамояд. Ин ҳолат бештар дар мавридҳое зоҳир мегардад, ки муайянкунанда (исми муайяншаванда) тавассути исми мушаххас, ҷонишинҳои номуайян ё манфӣ, сифат ва ё шумора ифода ёфта бошад.

Дар вазифаи муайянкунанда масдар бо муайяншаванда бо мисли субъекти худ муносибат дорад, фаъл ё мафъул, дар мавридҳое, ки муайяншаванда бо исми аниқ, ҷонишинҳои номуайяншахс ва инкорӣ, сифат ё шумора дар нақши аъзои моддӣ ифода меёбад.

Масдар дар вазифаи муайянкунанда бештар баъди калимаҳои *“the first”*, *“the second”*, *“the third”*, *“the last”* ва ғайра воҷеҳурӯд ва аз рӯйи мазмун ба ҷумлаи пайрави муайянкунандаи дорои хабар дар ҳамон замоне, ки феъл дар сарҷумла аст, баробар мебошад.

“when he saved me the trouble by being the first to commence a dialogue” [159, c. 537].

Тавре ки дар ҷумлаи болозикр дида мешавад, масдари *“to commence”* дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омадааст. Дар ин он масдар шумораи тартибии *“the first”*-ро тавсиф мекунад.

Дар вазифи ҳол масдар барои ифодаи мақсад, натиҷа ва муқоиса қорбаст мешавад. Пеш аз масдаре, ки мақсадро ифода мекунад, пайвандакҳои “*in order*”, “*so as*” – “барои ин (он) ки, чунки” омада метавонанд. Ин пайвандакҳо кам истифода мешаванд, онҳо, махсусан, дар нутқи гуфтугӯӣ қорбаст мешаванд. Дар ҷумлаи забони англисӣ пеш аз масдаре, ки натиҷаро ифода мекунад, пайвандакҳои “*in order*” ва “*so as*” истифода намешаванд. “*In order*” ва “*so as*” метавонанд танҳо пеш аз масдари ифодакунадаи мақсад истифода шаванд. Ифодаи муқоиса тавассути пайвандакҳои “*as if*” ва “*as though*” сурат мегирад:

“Pooh! You can’t be silly enough to wish to leave such a splendid place?”
[159, с. 32].

Дар мисоли ҷавқ қорбурди пайдарпайи ду масдарро мушоҳида мекунем, ки дар он масдари яқум “*to wish*” дар ҷумла ба вазифаи ҳоли натиҷа омадааст. Масдари “*to leave*” дар ҷумла вазифаи пурқунандаро иҷро намуда, маънои амалро тақмил медиҳад.

Вижагиҳои тарҷумаи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз тафовутҳои куллии сарфӣ ва наҳвии ин ду забон сарчашма мегиранд. Ҳангоми тарҷумаи масдар аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ ва ё баръакс қонуниятҳои зерин бояд интихоби ҷузъи алоҳида ҳангоми тарҷума, ки, асосан, вобаста ба вазифаи он дар ҷумла муайян карда мешавад:

“If I had anywhere else to go” [159, с. 32]. “– Агар ҷое мебуд, ман бо хурсандӣ аз он ҷо мегурехтам” [152, с. 22].

Дар ҷумлаи боло масдар барои сохтани пурқунандаи мураккаб истифода шудааст, ки дар забони англисӣ бавоситаи ҳиссаҷаи “*to*” ифода ёфтааст. Ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ масдар-пурқунанда тарҷумон аз усули ба ҷузъҳо тақсим кардани ҷумла истифода намудааст. Ҳангоми истифодаи ин усул тарҷумон ҷумлаи содаро бо истифода аз ҷумлаи мураккаби шартӣ тарҷума намудааст. Мавриди зикр аст, ки ҳангоми тарҷума тарҷумон ҳуди масдарро тарҷума накардааст, яъне тарҷумон муҳтавои масдарро интиқол додааст, аммо ҳуди масдари “*to go*” ба забони тоҷикӣ тарҷума нашудааст.

Дар раванди тарҷумаи масдар ҳолатҳое низ ба назар мерасанд, ки барои нигоҳ доштани тобишҳои модалии масдари англисӣ дар забони тоҷикӣ, аксаран, аз воситаҳои луғавию дастурии иловагӣ истифода мешавад:

“I was to leave Gateshead that day by a coach which passed the lodge gates at six a.m.” [159, с. 59]. – “Мебоист ман бо дилижонсе, ки назди дарвозаи ҳавлиро соати шаши субҳ мегузашт, аз Гейтсхэд сафар намоям” [152, с. 38].

Дар ҷумлаи болозикр масдар дар таркиби хабари мураккаби феълии модалӣ, пас аз феъли модалии “to be” – “лозим будан”, “боистан” омадааст, ки ҳангоми интиқол додан ба забони тоҷикӣ тарҷумон аз усули ҷойивазкунӣ истифода намуда, ҷузъҳои хабари номиро дар ҷумла аз ҳам дур ҷой додааст. Дар матни тарҷумашуда тарҷумон хабари “was to leave”-ро бо хабари “мебоист сафар намоям” интиқол додааст, ки феъли ёридиҳандаи “мебоист” дар аввали ҷумла омада, феъли таркибии “сафар намоям” дар охири он мавқеъ гирифтааст. Инчунин, ҳангоми тарҷума тарҷумон масдари “to leave”-ро ҳамчун феъл тарҷума намуда, дар шахси якуми танҳо бо илова кардани “-ам” тасриф намудааст. Дар ҳолати мазкур тарҷумон аз усули ивазкунии ҳиссаҳои нутқ истифода намудааст.

Яке аз вижагиҳои тарҷумаи масдари забони англисӣ ба забони тоҷикӣ дар он зоҳир меёбад, ки масдари забони англисӣ дар бештари мавридҳо ба забони тоҷикӣ на тавассути масдар, балки тавассути феълҳои тасрифшаванда интиқол меёбад. Ин ҳолат бештар дар сохторҳои мураккаби масдарӣ ва ҷумлаҳои дорои феълҳои модалӣ ё хоҳишмандӣ ба назар мерасад. Сабаби асосии ин табдил дар он аст, ки масдари англисӣ, аксаран, иҷрокунандаи мушаххаси амалро дар назар дорад ва дар забони тоҷикӣ барои ифодаи возеҳи шахс ва замони он ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо пайвандаки “ки” ва феълҳои тасрифшаванда дар সিғаи хабарӣ ё хоҳишмандӣ истифода мешавад:

“... and she told me to remember that she had always been my best friend, and to speak of her and be grateful to her accordingly” [159, с. 59]. “... ҳамчунин гуфт, ки дӯсти беҳтарини ман буд, бинобар ин ман бояд бобати ӯ хайрхоҳона суҳан гӯям ва миннатдорона ёд оварам” [152, с. 38].

Дар ҷумлаи болозикр ҳангоми тарҷумаи масдар таҳвили наҳвӣ ба амал омадааст. Дар он масдарҳои англисӣ тавассути феълҳои тасрифшавандаи тоҷикӣ интиқол ёфтаанд. Дар матни аслии англисӣ масдарҳои *“to remember”* ва *“to speak”*, ки дар ҷумла ба пуррақунанда бо феълҳои тасрифшавандаи *“ёдоварам”* ва *“сухан гуям”* тарҷума шуданд. Масдар дар забони англисӣ дар шакли пурқунандаи мураккаб инъикос ёфтааст ва ба забони тоҷикӣ тавассути ҷумлаи пайрави пурқунанда бо пайвандаки *“ки”* ва истифодаи феъли модалии *“бояд”* интиқол ёфтааст.

Масдар дар забони тоҷикӣ бандакчонишинҳо ва пасвандҳо қабул менамояд, ки боиси ба вуҷуд омадани таҳвилоти тарҷумавӣ ҳангоми интиқоли он аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ мегардад. Дар сурати бидуни ин нишондиҳандаҳо ифода ёфтани масдар, масдари тоҷикӣ ба масдари англисӣ, вобаста ба сохт ва мазмун, мувофиқат карда метавонад ва дар раванди тарҷума мутарҷим метавонад аз масдари англисӣ мустақиман истифода барад:

“Фарҳанги сулҳ - бидуни зуроварию таҳдид, бидуни истифодаи силоҳ ва ҷангу хунрезӣ, бо роҳи осоишта, аз тариқи сулҳу созиш ҳал намудани мушкилоти пешомада аст” [156, с. 136]. – “The culture of peace - without violence and threats, without the use of weapons and war and bloodshed, is to solve the problems in a peaceful way, through peace and agreement” [160, с. 136].

Тавре ки дар мисоли фавқ дида мешавад, масдари забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо истифода аз муодили мустақими дастурӣ интиқол ёфтааст. Ҳангоми тарҷумаи масдари *“ҳал намудан”* тарҷумон аз масдари *“to solve”* қорбаст намудааст. Дар ин ҷо масдари тоҷикӣ бидуни ягон тағйироти сарфӣ (ба мисли бандакчонишин ё шакли ҷамъ) омадааст, аз ин рӯ, он муодили худро дар забони англисӣ мустақиман ёфтааст. Ин навъи тарҷума нишон медиҳад, ки ҳангоми ифодаи муносибатҳои муайянқунанда ва тавзеҳӣ, масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вазифаи ягонаи наҳвиرو иҷро намуда, ягонагии маъноии матнро дар сатҳи баланд ҳифз менамояд.

Тарҷумаи масдари тоҷикӣ тавассути герундийи забони англисӣ яке аз усулҳои маъмултари ба даст овардани муодили вазифавӣ (функсионалӣ) ба

шумор меравад, зеро ҳарду категория дорои хусусияти ба категорияи исм гузаштанро доро мебошанд. Ин навъи интиқоли дастурӣ, махсусан, дар мавридҳое ба вуқӯъ мепайвандад, ки масдари тоҷикӣ дар ҷумла бо пешояндҳо ва ё бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ корбаст шуда, ҷараёни амалро ҳамчун як мафҳуми мушаххас ифода мекунад.:

*“Шояд баъзе касони огоҳ аз муаммои ҷастӣ далел оранд, ки таърихи башарият саропо нур аз ҷангу ҷидол, лашкаркашию муҳорибаҳои беамон, забткорию зулму таҳдид ва ба хок яксон намудани мулкҳои ободу шаҳрҳои овозадор аст” [156, с. 135]. – “Perhaps some people who are aware of the problem of existence will prove that the history of mankind is full of wars and strife, endless wars, conquests, oppression, and **razing to the ground** prosperous estates and famous cities” [160, с. 135].*

Тавре ки дар ҷумлаи забони тоҷикӣ дида мешавад, дар таркиби масдари “ба хок яксон намудан” бандаки изофии “и” истифода гардидааст. Он ба забони англисӣ бо истифода аз герундийи “**razing to the ground**” интиқол ёфтааст, ки ифодагари нобудии пурра, аз байн бурдан аз рӯи замин мебошад.

Дар низоми наҳвии забони англисӣ ва тоҷикӣ ҳолатҳое маъмуланд, ки дар онҳо амали бо масдар ифодаёфта мустақиман ба субъекти семантикии ҷумла (мубтадо) вобаста мебошад. Дар ин гуна сохторҳо масдар ҳамчун идомаи мантикии амал ё ҳолати мубтадо баромад карда, мақсад, ният ё натиҷаи ҷараёни онро шарҳ медиҳад. Ин робитаи зичи семантикӣ имкон медиҳад, ки мубтадо ҳамчун иҷрокунандаи асосии ҳар ду амал (ҳам феъли хабар ва ҳам масдар) шинохта шавад:

*“Устувор шудани мавқеи давлати Порт дар марзҳои шарқию ғарбии Осиёи Миёна ва Шарқи Наздик, ҳамчунин таҳти васояти Ашкониён қарор ёфтани қисми асосии роҳҳои тиҷоратии корвонгард боиси рақобати шадид ва низоҳои пайдарпайи байни Ашкониён ва Селевкиён мегардид” [156, с. 220]. – “The **stabilization** of the position of the Port State in the eastern and western borders of Central Asia and the Middle East, as well as the placing of the main part of the caravan trade routes under the guardianship of the Ashkans, led to intense*

competition and successive conflicts between the Ashkans and the Seleucids” [160, c. 220].

Дар ин мисол масдарҳои “устувор шудан” ва “қарор ёфтан”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки ба забони англисӣ чун “*the stabilization*” ва “*the placing*” тарҷума шудааст, ки намунаи барҷастаи таҳвили масдари тоҷикӣ ба исм ва ё герундӣи исмшуда дар забони англисӣ маҳсуб меёбад. Дар матни аслии тоҷикӣ масдарҳои “устувор шудан” ва “қарор ёфтан” дар вазифаи мубтадо омадаанд.

Ҳамин тавр, масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои хусусиятҳои номӣ мебошад. Категорияи дастурии масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, сарфи назар аз монандии умумӣ, дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Дар ҳар ду забон масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, амалро бе нишон додани замон, шахс ва шумора ифода мекунад. Аммо дар забони англисӣ он бештар бо ҳиссаҳои “*to*” ва дар забони тоҷикӣ асосан бо пасвандҳои “-дан / -тан” ифода мегардад.

Аз ҷиҳати дастурӣ, масдар метавонад вазифаҳои гуногуни наҳвӣ, аз ҷумла, мубтадо, хабар ва муайянкунандаро иҷро намояд. Бо вучуди ин, дар ҷараёни тарҷума ин вазифаҳо на ҳамеша бетағйир мемонанд. Аксаран масдар аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ба шаклҳои тасрифшавандаи феъл табдил дода мешавад, то ки маънои ҷумла табиӣ ва равшан гардад.

Хусусияти асосии тарҷумаи масдар дар он аст, ки тарҷумон бояд на танҳо шакли дастурӣ, балки мазмун ва муҳтаворро ба назар гирад. Як масдар метавонад вобаста ба вазъият бо роҳҳои гуногун тарҷума шавад. Аз ин рӯ, тарҷумаи дурусти он донишҳои амиқи дастурӣ ва қобилияти дарки нозуқиҳои маъноиро талаб мекунад.

Дар маҷмӯъ, нақши масдар ҳамчун воҳиди муҳимми дастурӣ дар ҳар ду забон муҳим арзёбӣ мегардад ва тарҷумаи он раванди эҷодӣ ва таҳлилий мебошад, ки мутобиқсозии шакл ва маъноро дар бар мегирад.

2.4. Нақши масдар дар ташаккули ибораҳо

Масдар яке аз шаклҳои асосии феъл буда, амалро бе ишора ба шахс, шумора ва замон ифода мекунад. Масдар на танҳо ҳамчун узви мустақили ҷумла меояд, балки дар сохтани ибораҳо низ нақши муҳим дорад.

Ҳарчанд хусусиятҳои феълии масдар гоҳе рӯйпӯш мегарданд, вале онҳо танҳо бо нишонаҳои зикршуда маҳдуд намешаванд. Масдар, монанди феълҳои тасрифшаванда, амалро ҳамчун чараёни зинда ифода мекунад, ки робитаи он бо иҷрокунанда (субъект) ҷудонопазир аст. Дар ҳолате, ки амали масдар ба мубтадои ҷумла иртибот дорад, он масдари субъектӣ маҳсуб мешавад. Агар субъекти амал дар шакли муайянкунанда зухур кунад, масдар хусусияти объектӣ пайдо менамояд.

Муносибати амал бо иҷрокунандааш ҳангоми истифодаи масдар дар ҷумла зоҳир мегардад.

Ба ақидаи В.Р. Жигадло “масдар дар ташаккули се иборои предикативии гуногун, аз қабилҳои иборои объективӣ бо масдар, иборои предикативӣ бо пешоянди *for* ва иборои аз мубтадо ва масдар таркибёфта иштирок мекунад” [42, с. 167]:

1) Дар низоми дастурии забони англисӣ навъи якуми иборои предикативие, ки асоси онро масдар ташкил медиҳад, ҳамчун “иборои объективӣ бо масдар” маъмул мебошад. Дар диссертатсияи мазкур мо чунин номгузориҳои ин навъи ибороро қобили қабул намешуморем. Ҳангоми номгузориҳои он хуб мешуд, ки вазифаи нахвӣи ин навъи ибора дар ҷумла ба назар гирифта шавад. Дар таркиби пуркунандаи мураккаб, масдар амалеро ифода мекунад, ки ба шахс ё ашёи дар пуркунанда зикршуда тааллуқ дорад. Аз ин рӯ, дар таҳқиқоти минбаъда, ин ибороро мо ҳамчун “иборои объективӣ бо масдар” номбар мекунем.

2) Навъи дуюми ибораҳои предикативие, ки бо ҷузъи “масдар” ифода ёфтаанд, чун “ибораҳои предикативӣ бо пешоянди *for*” маъмул мебошанд. Ин навъи ибораҳо аз ибораҳои объективӣ бо масдар аз рӯйи маъно ва вазифаашон дар ҷумла фарқ мекунанд. Онҳо тарзи хоси ифодаи субъектро дошта, дар

чумла ба вазифаи қариб ҳама аъзои чумлае меоянд, ки худи масдар, дар умум, омада метавонад.

3) “Мубтадо бо масдар”. Ин навъи ибора чунин сохторест, ки дар он хабари таркибии феълӣ аз қисми ёридоханда оғоз ёфта, мубтадоро ба масдар алоқаманд мекунад.

Бояд тазаккур дод, ки дар ибораҳои предикативӣ бо ҷузъи масдар амале, ки бо масдар ифода шудааст, одатан, ба шахсе мутааллиқ аст, ки дар чумла бо мубтадо ё пуркунанда ифода ёфтааст:

“...But I counsel you to resist firmly every temptation” [159, c. 550].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, амали бо масдар ифодашаванда ба шахси бо пуркунандаи чумла ифодашуда тааллуқ дорад. Дар иборои *“counsel you to resist”*, масдари *“to resist”* амали бевоситаи пуркунандаи чумла, яъне шахси дуум (*“you”*)-ро ифода мекунад. Ин ҷо воҳиди масдарӣ бо пуркунанда робитаи зичи предикативӣ барқарор намуда, иборои объективиро бо масдар (Accusative with Infinitive) ташкил медиҳад, ки дар он масдар на ба субъект (мубтадо), балки ба объекти амал (пуркунанда) тааллуқ дорад.

Дар раванди таҳқиқ ҳолатҳое низ мушоҳида шуданд, ки дар онҳо амали бо масдар ифодаёфта на ба мубтадо ва на ба пуркунандаи бевосита, балки ба шахсе ё ашёи дигар тааллуқ дорад. Дар ин гуна сохторҳо субъекти амали масдар тавассути исм ё ҷонишин бо пешоянди *“for”* ифода мегардад. Қолаби мазкур, ки аз омезиши *“for + исм/ҷонишин + масдар”* таркиб ёфтааст, дар чумла ҳамчун як аъзои мураккаб зуҳур мекунад. Зимнан, масдар дар ин таркиб метавонад ҳам дар шакли фоил (active) ва ҳам мафъул (passive) истифода шавад.

Дар заминаи омӯзиши сохторҳои масдари забони англисӣ, иборои *“for + исм (ё ҷонишин) + масдар”* ҳамчун воҳиди наҳвие эътироф мегардад, ки дар чумла ба вазифаи аъзои гуногуни чумла омада метавонад:

“I tell you I could not forget it; and I took my revenge: for you to be adopted by your uncle” [159, c. 364].

Дар мисоли якум ибораи масдарии *“for you to be adopted”*-ро мушохида намудан мумкин аст, ки дар он ҷузъи *“for you”* ҳамчун субъекти мантикии амал ва масдари *“to be adopted”* дар шакли мафъул ҳамчун ифодагари амал баромад кардаанд. Ин ибора дар таркиби ҷумлаи мазкур вазифаи пурқунандаи мураккабро иҷро намуда, ирода ва ҳадафи гӯяндаро нисбат ба шахси дуҷум мушаххас месозад. Инчунин, истифодаи масдар дар шакли мафъул дар таркиби ин қолаб нишон медиҳад, ки ибораи *“for + исм (ё ҷонишин) + масдар”* дорои имкониятҳои васеи семантикӣ буда, метавонад муносибатҳои мураккаби байни субъект ва объектро инъикос намояд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар таркиби ибораҳои масдарӣ на танҳо ҷонишинҳо, балки исмҳо ва ё воҳидҳои исмшуда низ истифода мешаванд:

“All have not your powers, and it would be folly for the feeble to wish to march with the strong” [161, c. 612].

Тавре ки дар ҷумлаи мазкур дида мешавад, дар таркиби ибораи масдарии *“for the feeble to wish”* сифате истифода гаштааст, ки ба исм гузаштааст, аз ин рӯ, ин ибораро ҳамчун ибораи *“for + исм (ё ҷонишин) + масдар”* муайян кардан мумкин аст. Ин мисол бори дигар исбот менамояд, ки қолаби *“for + исм/ҷонишин + масдар”* дорои имкониятҳои васеи луғавӣ буда, дар таркиби он ҳиссаҳои гуногуни нутқ истифода мешаванд, ки дорои хусусияти исмӣ ҳастанд.

“Ибораи хабари объективии масдарӣ” яке аз ибораҳои серистеъмоли забони англисӣ ба шумор рафта, аз масдар таркиб ёфтааст ва дар низоми дастурии ин забон чун “пурқунандаи мураккаб” маъмул мебошад. Дар ин навъи ибора пас аз масдар, исм ё ҷонишини шахсӣ корбурд мешаванд. Маврид ба ёдоварист, ки пас аз масдар ҷонишинҳои шахсӣ дар ҷумла ба вазифаи пурқунанда меоянд:

“...but I have long wanted to see you, and when I heard that there had been a letter from you” [159, c. 139].

Дар ин мисол дида мешавад, ки пас аз феъли *“wanted”* – “хостан”, масдари *“to see”* – “дидан” ва ҷонишини шахсии *“you”* – “шумо” корбаст

шудаанд. Дар чумлаи фавққузикр чонишини **“you”** дар вазифаи пурқунанда омадааст, ки ба меъёрҳои дастурии забони англисӣ мувофиқат карда, ҳамчун объекти бевоситаи амали масдарӣ хидмат мекунад. Сохтори **“wanted to see you”** дар маҷмӯи пурқунандаи мураккаб буда, алоқаи зичи маъноии байни хоҳиши субъекти аввал (**“I”**) ва амали нисбат ба субъекти дуюм (**“you”**) нигаронидашударо таъмин менамояд.

Истифодаи **“ибораи объективӣ бо масдар”** (Accusative with Infinitive) дар сохтори чумла маҳдудияти замонӣ надорад. Ин қолаби наҳвӣ метавонад пас аз феълҳои хабарӣ дар ҳар гуна шакли замонӣ: гузашта, ҳозира ё оянда қорбаст шавад:

“I saw a room I remembered to have seen before, the day Mrs” [159, c. 317].

Дар мисоли фавққузикр қорбасти **“ибораи объективӣ бо масдар”** дар заминаи замонҳои гузашта ба назар мерасад, ки дар он феъли **“remembered”** дар замони гузаштаи сода (Past Simple) омада, хабари чумла маҳсуб меёбад. Масдари **“to seen”** дар замони ҳозираи мутлақ (Present Perfect) ифода ёфта, дар шакли **“to have seen”** инъикос ёфтааст. Он амалеро ифода мекунад, ки пеш аз лаҳзаи ба ёд овардан руҳ додааст. Қолаби мазкур дар ҳама замонҳо, аз чумла, замони гузашта, ҳозира ё оянда бидуни тағйири сохтори наҳвӣ қорбаст мешавад.

Дар забони англисӣ қорбасти **“ибораи объективӣ бо масдар”**-ро баъд аз феълҳои зиёд мушоҳида намудан мумкин аст, ки хоҳишро ифода менамоянд: *to want, to wish, to desire, should [would] like*. Инчунин, ибораи мазкур баъди феълҳои *to like, to hate* ва амсоли инҳо низ истифода мешавад:

“I wish these girls to be the children of Grace: and why that abundance?” [159, c. 96].

Дар мисоли мазкур феъли **“wish”** ифодакунандаи хоҳиш мебошад, ки тибқи меъёрҳои дастурии забони англисӣ қорбасти сохтори масдарӣ пас аз он муҳим арзёбӣ мегардад. Дар чумлаи болозикр исми **“these girls”** дар чумла ба вазифаи пурқунанда омада, ҳамзамон, субъекти мантиқии амали масдари **“to be”** мебошад. Ин таҳлил собит месозад, ки дар чунин қолабҳо масдар на ба

мубтадои чумла (“**I**”), балки ба пуркунандаи бевосита (“**these girls**”) тааллуқ дорад ва хошиши субъектро нисбат ба ҳолат ё амали ашъи дигар ифода менамояд.

Дар ҳолатҳое, ки амали бо масдар ифодаёфта мустақиман ба мубтадои чумла тааллуқ дорад, зарурати истифодаи ҷонишин ё исми иловагӣ пеш аз масдар аз байн меравад:

“I did not like to walk at this hour alone with Mr. Rochester in the shadowy orchard” [159, с. 380].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, масдари “**to walk**” – роҳ гаштан, сайру гашт кардан, амале мебошад, ки ба мубтадои чумла дахл дорад, яъне ҳуди мубтадои чумла сайру гашт карданро наменвисандад, аз ин рӯ, пеш аз масдар ҷонишин ва ё исм истифода нашудааст.

“Иборои объективӣ бо масдар” баъди феълҳои ифодакунандаи эҳсосот тавассути узвҳои ҳиссиёт (эҳсосоти физикӣ): *to see* - дидан, *to watch*, *to observe* - мушоҳида кардан, *to notice* - дидан, *to hear* - шунидан, *to feel* – ҳис кардан ва ғайра.

Баъди феълҳои ин гурӯҳ ҳиссачаи “**to**” пеш аз масдар ихтисор мешавад:

“My heart really warmed to the worthy lady as I heard her talk” [159, с. 148].

Дар мисоли мазкур феъли “**heard**” ҷузъи асосӣ маҳсуб ёфта, иборои объективӣ бо масдар мувофиқи он корбаст мешавад. Тибқи қоидаи дастурӣ, пас аз ин гуна феълҳо масдар бидуни ҳиссачаи “**to**” истифода мешавад, ки дар чумлаи мазкур дар шакли “**talk**” зухур ёфтааст. Дар ин сохтор, ҷонишини шахсии “**she**” дар чумла ба вазифаи пуркунандаи бевосита омада, дар шакли “**her**” корбурд шудааст. Ҳамзамон, ин ҷонишин субъекти мантиқии амале мебошад, ки бо масдари “**talk**” ифода ёфтааст. Мисоли зикршуда собит месозад, ки ихтисори ҳиссачаи “**to**” дар ин қолаб на танҳо хусусияти услубӣ, балки талаботи қатъии дастурии феълҳои эҳсоси физикӣ дар забони англисӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки баъди феълҳои ифодакунандаи эҳсосоти физикӣ дар баробари “ибораи объективӣ бо масдар”, инчунин, “ибораи объективӣ бо сифати феълии замони ҳозира” истифода мешавад:

*“Old times crowded fast back on me as I **watched her bustling about** – setting out the tea-tray with her best china, cutting bread and butter, toasting a tea-cake” [159, с. 345].*

Дар мисоли фавқ феъли “**watch**” – “мушоҳида кардан” чузъи асосии таркиби ибораи объективӣ маҳсуб ёфта, сифати феълии I-ро дар шакли “**bustling**” талаб намудааст. Бархӯрди сифати феълӣ дар ин сохтор, бархлофи масдар, на танҳо амали пуркунандаи “**her**”-ро нишон медиҳад, балки ба давомнокии амал ва чараёни он дар лаҳзаи мушоҳида ишора мекунад. Мисоли мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки интиҳоб миёни масдар ва сифати феълӣ дар чунин қолабҳо ба мақсади гуфтор, яъне ифодаи анҷомёфтагӣ ё давомнокии амал, зиёд вобаста мебошад.

Дар низоми дастурии забони англисӣ, дар баробари “ибораи объективӣ бо масдар”, “ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар”-ро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дорои хусусиятҳои хоси наҳвӣ ва маъноӣ мебошад. Ин сохтор, бархлофи ибораи объективӣ, дар ҷумла ба вазифаи мубтадои мураккаб омада, муносибати байни субъект ва амали бо масдар ифодаёфтаре тавассути феълҳои хабарии тарзи мафъул (ба монанди *is said, is known, is thought*) таъмин месозад.

Муҳаққиқ М.А. Беляева “ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар”-ро, ҳамчун ибораи исм ба вазифаи мубтадо бо масдар, ба сифати қисмати дуҷуми хабари феълии таркибӣ” [16, с. 162] шарҳ додааст. Қисми ёридиҳандаи ин хабарро феълҳо дар тарзи мафъул, ки ба масдар наздиканд, ба мисли *to see, to say, to think, to suppose, to believe, to know, to make* (маҷбур кардан) ва ғ. ташкил медиҳанд. Дар воқеъ, “ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар” ҳамчун хабари таркибии феълӣ баррасӣ мешавад. Хусусияти фарқкунандаи он дар ин аст, ки мубтадо мустақиман бо масдар алоқаманд буда, феълҳои гурӯҳи

to know, to believe, to make дар тарзи мафъул ҳамчун воситаи пайвасткунандаи ин ду чузъ хизмат мекунад:

“...solemn, because it **was known to be so seldom entered**” [159, с. 17].

Дар мисоли фавқ “ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар”-ро дар шакли “...**it was known to be so seldom entered**” мушоҳида намудан мумкин аст. Дар ин ҷумла ҷонишини “**it**” вазифаи мубтадоро иҷро карда, бо масдари “**to be entered**” тавассути феъли ёридихандаи “**was known**” алоқаманд гаштааст. Феъли “**know**” дар тарзи мафъул баён ёфта, ҳамчун чузъи пайвасткунандаи мубтадо ва масдар хизмат мекунад. Ин сохтор нишон медиҳад, ки амали бо масдар ифодаёфта (**to be entered**) бевосита ба мубтадо (**it**) тааллуқ дорад ва тамоми ин таркиб як воҳиди мураккаби предикативиро ташкил медиҳад.

Дар “ибораи субъективии масдарӣ” масдар амалро ифода мекунад ё ҳолати шахсе (ё предмете)-ро, ки бо исм (ё ҷонишин) дар таркиби ин ибора баён гардидааст.

Ҷумлаи мураккаби тобеъро, ки сарҷумлаи он бо ибораи бешахси шакли *it is said - мегуянд, it is reported - хабар додан, it seems - ба назар менамояд, it is likely эҳтимол* ифода гардидааст, бо ҷумлаи сода иваз кардан мумкин аст:

Ҷумлаи мураккаби тобеъ: *It is said they know English very well.*

Ҷумлаи сода: *They are said to know English very well*

Ҳангоми ивази ҷунин ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи одӣ ҷонишини *it* меафтад, мубтадои ҷумлаи пайрав [*they*] ба ҷойи ҷонишини *it* пеш аз хабари сарҷумла гузошта мешавад, ки бо мубтадои нав дар шахс ва шумора мутобиқат мекунад, пайвандаки *that* низ меафтад, аммо хабари ҷумлаи пайрав [*know*] шакли масдарро мегирад [*to know*].

Масдар дар “ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар” дар ҳамаи шаклҳо истифода мешавад:

Масдар дар замони ҳозираи номуайян, дар тарзҳои фоил ва мафъул, амалеро мефаҳмонад, ки бо амали феъли тасрифшаванда дар як вақт рӯй медиҳад. Ин шакли масдар нишон медиҳад, ки замони воқеъшавии амали

масдарӣ бо замони феъл-хабари ҷумла (новобаста аз он ки он дар ҳозира, гузашта ё оянда аст) мувофиқат мекунад:

“He is a clergyman, and is said to do a great deal of good” [159, с. 74].

Дар ҷумлаи фавқуззикр “ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар”-ро дар шакли *“...and [he] is said to do a great deal of good”* мушоҳида намудан мумкин аст. Дар ин сохтор ҷонишини шахсии *“he”* вазифаи мубтадоро иҷро карда, бо масдари *“to do”* тавассути феъл-хабари ёридиханда дар тарзи мафъули *“is said”* алоқаманд гаштааст. Масдар дар замони ҳозираи номуайян (**Indefinite**) омада, нишон медиҳад, ки амали *“to do good”* – “некӣ кардан” бо лаҳзаи *“is said”* – “гуфта шудан” аз ҷиҳати замонӣ мувофиқат мекунад. Тамоми ин таркиб (*He... is said to do*) ҳамчун як воҳиди мураккаби предикативӣ баромад мекунад, ки дар он масдар ҷузъи дуюми хабари таркибии феълӣ мебошад.

Масдар дар замони ҳозираи давомдор амали давомдореро ифода мекунад, ки бо амали феъли тасрифшаванда дар як вақт рӯй медиҳад. Масдари давомдор дар сохтори “ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдарӣ” намуд ва замони амалро ифода мекунад. Ин шакли масдар на танҳо ҳамзамонии амалро бо феъли тасрифшаванда, яъне хабари ҷумла нишон медиҳад, балки ба ҷараёни амал ва давомнокии он дар лаҳзаи муайян таъкид менамояд:

“... these days seem to be living in a fool's paradise” [14, с. 114].

Дар заминаи омӯзиши хусусиятҳои намуд ва замони масдар, корбасти шакли давомдор дар сохтори “ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар” мақоми хосса дорад. Ин нукта дар мисоли боло ба таври возеҳ инъикос ёфтааст. Дар ҷумлаи болозикр масдари давомдори *“to be living”* на танҳо ҳамзамонии амалро бо феъли тарсифшавандаи *“seem”* нишон медиҳад, ки хабари ҷумла мебошад, балки ба ҷараён ва ҳолати муваққатии субъект дар лаҳзаи сухан таъкид менамояд. Истифодаи ин шакли масдар дар таркиби ибораи субъективии предикативӣ имкон додааст, ки муаллиф на танҳо далели воқеият, балки давомнокии ҳолати “дар бихишти аблаҳон зиндагӣ кардан”-ро ҳамчун як раванди ҷорӣ тасвир намояд. Ин таҳлил собит месозад, ки дар

низомии нахвӣи забони англисӣ масдари давомдор ҳамчун воситаи муассири ифодаи чанбаи амал дар сохторҳои мураккаби хабарӣ хизмат мекунад.

Масдар дар замони ҳозираи мутлақ, дар тарзҳои фоил ва мафъул, амалеро баён мекунад, ки аз амали бо феъли тасрифшаванда ифодагардида пештар ба вуқӯъ омадааст:

*“...but he **seemed to have entered** another train of reflection” [159, c. 538].*

Дар ин мисол масдари *“to have entered”* дар замони ҳозираи мутлақ дар тарзи фоил инъикос ёфта, амалеро ифода мекунад, ки нисбат ба амали бо хабари чумлаи *“seemed”* баёнёфта пештар ба вуқӯъ омадааст. Яъне, ҳолати *“ворид шудан ба фикри дигар”* қабл аз он ки дар симои субъект (*“he”*) аён гардад ва ба назар расад, аллақай анҷом ёфта буд. Ин таҳлил собит месозад, ки дар сохтори *“мубтадо бо масдар”* шакли комили масдар на танҳо вазифаи нахвӣ, балки вазифаи муҳимми муайян кардани робита ва муносибати унсурҳоро иҷро намуда, тафовути замониҳо дар дохили як воҳиди хабарӣ мушаххас менамояд.

Масдар дар замони мутлақи давомдор амали давомдорро ифода мекунад, ки дар давоми як вақти муайян давом кардааст ва аз амали бо феъли тасрифшаванда ифодагардида пештар ба вуқӯъ омадааст. Дар ин ҳол масдар дар замони мутлақи давомдор метавонад амалеро ифода кунад, ки дар вақти анҷомёбии амали бо хабари чумла ифодагардида давом карда истода буд, инчунин, амалеро, ки дар ин муҳлат аллақай ба анҷом расидааст:

*“...amongst the luxuries of a pleasure villa: **to have been now living in France, Mr. Rochester’s mistress”** [159, c. 547].*

Дар заминаи таҳқиқи шаклҳои мураккаби масдарӣ, мисоли мазкур намунаи нодирӣ истифодаи масдар дар замони мутлақи давомдор дар дохили сохтори хабарӣ инъикос менамояд. Ин шакли масдар амалеро ифода мекунад, ки дар гузашта оғоз ёфта, то лаҳзаи сухан ё лаҳзаи муайяни дар чумла зикршуда давом карда истодааст. Дар ин ҳолат, истифодаи *“to have been living”* ба ҳолати фарзиявии қаҳрамон ишора мекунад, ки агар ӯ ба пешниҳоди

Рочестер розӣ мешуд, ин раванди “зиндагӣ кардан” аз лаҳзаи гузашта оғоз ёфта, то замони ҳозира идома меёфт.

“Ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар” дар ҳолате истифода мешавад, ки хабар тавассути феълҳои зерин дар шакли мафъул ифода гардидааст: *to say* - гуфтан, *to state* - арз кардан, хабар додан, *to report* - хабар додан, *to announce* - эълон кардан, *to believe* - бовар кардан, эҳтимол кардан, *to suppose* - фарз кардан, пиндоштан, *to think* - фикр кардан, андешидан, *to expect* - интизор шудан, умедвор шудан, *to know* - доништан, *to understand* - дар маънои фаҳмидан, хабар доштан, *to consider* - ҳисоб кардан, шуморидан, *to see* - دیدан, *to hear* - шунидан ва ғайраҳо:

“Reed is dead, too, sir: he ruined himself and halfruined his family, and is supposed to have committed suicide” [159, c. 340].

Дар ин ҷумла “ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар” дар шакли “...and [he] is supposed to have committed suicide” мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар ин сохтор мубтадои “*he*” бо масдари “*to have committed*” дар замони ҳозираи мутлақ тавассути хабари ҷумла “*is supposed*” алоқаманд гаштааст.

Мисоли мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки истифодаи масдар дар замони ҳозираи мутлақ амалеро мефаҳмонад, ки нисбат ба амали бо хабари ҷумла ифодаёфта пештар, яъне дар гузашта, рух додааст. Феъли “*supposed*” дар тарзи мафхул ифодагари эҳтимол ва ақидаи ғайриқатъӣ мебошад, ки ин яке аз вазифаҳои асосии семантикии ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар дар забони англисӣ ба шумор меравад. Сохтори “*is supposed to have committed*” ҳамчун хабари таркибии феълӣ баромад мекунад, ки дар он масдар ҷузъи асосии маъноиро ташкил медиҳад.

“Ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдар” ҳангоме истифода мешавад, ки хабар бо сифати *likely* - эҳтимол, *unlikely* - шубҳаовар, *certain* - муайян, *sure* - дуруст, саҳеҳ, баъди бандаки феълии *to be* омада бошад. Дар ин маврид Indefinite Infinitive, одатан, амали ба оянда марбутро ифода мекунад:

“I should think he is very likely to stay a week or more: when these fine, fashionable people get together” [159, c. 240].

Дар чумлаи фавқуззикр ибораи субъективӣ-предикативӣ бо масдари “*...he is very likely to stay*” мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар таркиби он сифати “*likely*” корбаст шудааст. Дар ин сохтор ҷонишини шахсии “*he*” вазифаи мубтадоро иҷро карда, бо масдари “*to stay*” тавассути воҳиди предикативии “*is likely*” алоқаманд гаштааст. Истифодаи сифати “*likely*” дар ин қолаб ба амали масдарӣ тобиши модалии эҳтимолият ва боварио медиҳад. Масдари “*to stay*” дар замони ҳозираи номуайян ба амале ишора мекунад, ки нисбат ба лаҳзаи сухан ба оянда нигаронида шудааст. Тамоми таркиби “*is likely to stay*” ҳамчун хабари таркибии номии феълӣ амал мекунад, ки дар он масдар ҷузъи асосии хабариро ташкил дода, вазъияти мубтадоро мушаххас месозад.

Ҳамин тавр, дар ин зербоб дар асоси сарчашмаҳои таҳқиқот ҷойгоҳи масдар дар ташаккули ибораҳо дар забонҳои муқоисасаванда баррасӣ гардид ва то андозае ҳусну кубҳи истифода ва тарҷумаи масдар аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шуд.

Масдар шакли луғавии феъл буда, нишондиҳандаи асосии он ҳиссаҷаи “*to*” маҳсуб меёбад. Дар як қатор мавридҳои ихтисоршавии ҳиссаҷаи мазкур дар таркиби масдар ба назар мерасад, ки ба як қатор омилҳои вобастагӣ дорад.

Дар забони тоҷикӣ бошад, нишондиҳандаи масдар асоси замони гузаштаи феъл ва морфемаи “-ан” ба шумор меравад. Ихтисоршавии морфемаи “-ан” низ дар забони тоҷикӣ мушоҳида мешавад, ки мавридҳои ихтисоршавии он назар ба забони англисӣ хеле кам дида мешавад. Масдаре ки дар таркиби он морфемаи “-ан” ихтисор шудааст, масдари ноқис номида мешавад.

Масдар дар забонҳои мавриди назар хусусиятҳои феъл ва исмро доро мебошад ва хусусиятҳои исмии масдар дар забони тоҷикӣ назар ба забони англисӣ бештар зоҳир меёбад.

Хулоса, доираи истифодаи масдар хеле васеъ мебошад ва омӯзиши ҳаматарафи он дар доираи як диссертатсия ғайриимкон аст.

Вазифаи масдар манфиатро аз нигоҳи тавсифи умумии сохти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мефаҳмонад ва яке аз вижагиҳои он вусъати низоми шакли тасрифшавандаи феъл низ баромад мекунад.

Масдар ба мисли дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хусусиятҳои феълӣ ва номӣ дорад. Ба сифатҳои феълии он категорияи замон, тарз, қобилияти қабули пуркунандаи бепешоянд ва тавассути ҳол муайян гардадани он марбут аст. Сифатҳои номии масдар дар иҷрои вазифаҳои наҳвӣ он ошкор мегардад.

Дар натиҷаи пажӯҳиши гузаронидашуда, мо ба муҳаққиқони самти забоншиносӣ, ки масдарро вобаста ба омилҳои маъноӣ, сарфӣ ва наҳвӣ маҳз ба феъл марбут медонанд, розӣ мебошем.

Ҳамин тариқ, вобаста ба маъно масдар маъноӣ ягонаи феълиро бо ҳама шаклҳои дигари феъл нигоҳ медорад. Аз ҷиҳати сарфӣ он ба феъл ҷалб мегардад ва тамоми таърихи рушди масдари забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҷараёни доимии монандшавии он ба феъл иборат мебошад. Ин ҷараён то ҳол анҷом наёфтааст: низоми намуду замон ва тарзи фоилу мафъул дар соҳаи наздикшавӣ бо феъл вусъат ёфта истодааст.

Нишонаи асосӣ, расмии масдари забони англисӣ ҳиссаҷаи *to* мебошад. Дар қор хусусиятҳои истифодаи ҳиссаҷаи *to* бо масдар таҳқиқ карда шудаанд.

Аз ҷиҳати наҳвӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавқеи наҳвиашон, ки ҳоси ҳиссаҷаи муайяни нутқ, ғайр аз феъл, мебошанд, нигоҳ дошта ба феъл майл мекунанд.

Ин аст, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба категорияҳои феълӣ мансуб буда, шаклгирии онҳо аз номҳои маншаъ мегирад, аз ҷумла: масдар аз номҳои тасрифшавандаи забони англисии давраи қадим, ки асоси феълӣ доштанд, герундий - аз исми феълии сохта, сифати феълӣ аз сифат. Дар натиҷаи бомароми рушди забон онҳо ба низоми феъл ворид шуда, категорияҳои феълиро касб намудаанд.

Таҳқиқи вазифаҳои нахвӣи масдар нишон дод, ки масдар дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, хабари таркибӣ, муайянкунанда ва ҳол истифода омада метавонад.

Бояд қайд кард, ки хусусияти сифатҳои дастурии ҳар як шакли категориявии масдар имконияти истифодаи масдарро дар ҷумла маҳдуд мекунад. Дар диссертатсия ибораҳои асосии масдарӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд: “ибораи *for* + исм [ё ҷонишин] + масдар”, “ибораи масдари объективӣи предикативӣ” ва “ибораи масдари субъективӣи предикативӣ”.

Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масдар як қатор хусусиятҳои хосро, ҳам сохторӣ-маъноӣ ва ҳам муносибатҳои нахвиро дорост ва дар ин ҷода баъзе масъалаҳо таҳқиқу омӯзиши минбаъдaro талаб мекунад, аз ҷумла, ин ба омӯзиши дақиқи истифодаи он дар таркиби ибораҳо марбут мебошад.

БОБИ 3. ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРӢ-СЕМАНТИКИИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ, ГЕРУНДИЙ ВА ФЕЪЛИ ҲОЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Баррасии категорияҳои сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда

Дар боби гузаштаи ҳамин таҳқиқот таҳлили категориявии масдар ва баррасии вазифаҳои нахвӣи он дида баромада шуд. Дар ин боб кӯшиш карда мешавад, ки таҳлилу баррасии категорияҳои сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда ба роҳ монда шавад.

Баррасии вазифаҳои дастурии сифати феълӣ ва хусусиятҳои корбурди он дар таркиби ҷумла ва, ҳамчунин, вижагиҳои тарҷумаи он аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимми забоншиносӣ маҳсуб меёбад. Аҳаммияти ин таҳқиқот аз зарурати таҳлили амиқтари вазифаҳои нахвӣи сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бармеояд. Ҳамчун шакли махсуси феъл, сифати феълӣ хусусиятҳои якҷанд ҳиссаҳои нутқро муттаҳид мекунад, ки аксар вақт дар тафсир ва истифодаи он душвориҳо эҷод мекунад. Омӯзиши вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумла ба беҳтар шудани салоҳияти забонӣ, инкишофи малакаҳои навиштан ва таҳлили дақиқтари матнҳои сабқҳои гуногун мусоидат мекунад.

Мусаллам аст, ки сифати феълӣ бо вучуди шакли тасринаяшавандаи феъл буданаш категорияҳои феълии худро то дараҷае нигоҳ доштааст. Инҳо, пеш аз ҳама, категорияҳои замон, намуд ва тарз мебошанд.

Дар сохтори забон сифатҳои феълии гузаранда (*баровардаистода, иҷро мекардагӣ, кашонанда, навишта, тамомкунанда, шудагӣ, шуниданӣ*) ва монда (*баромада, гузашта истодагӣ, дурахшанда, меомадагӣ, раванда, рафтани, тулуъ кардаистода, шукуфтагӣ*) таркиб ёфтаанд. Хусусияти монда ва гузаранда доштани сифати феълӣ мустақиман ба тарзи феъл алоқамандӣ дорад.

Ҳангоми истифодаи сифати феълии гузаранда исми мафъул дар шакли пуркунандаи бевоситаи суратёфта ифода меёбад, яъне объекти бевоситаи амал

бо иловаи пасванди “-ро” баён карда мешавад, масалан: китобро хондагӣ, мактубро навиштагӣ.

*“Ғуриши **гӯширо каркунандае** карду, аз шикамаи сиёҳ-сиёҳ ду бомбаро партофт” [154, с. 280].*

Сифати феълии гузарандаи “**каркунанда**” аз асоси феъли “*кар кардан*” таркиб ёфтааст, ки қобилияти идораи пуркунандаи бевоситаро дорад. Дар ин чо исми “**гӯш**” бо ёрии пасванди “-ро” ҳамчун пуркунандаи бевоситаи амал карда, мустақиман, ба сифати феълӣ вобаста шудааст.

Сифатҳои феълии монда амалу ҳолатро ҳамчун нишонаи субъект ифода мекунад:

*“Каси аз дар **бароянда** як каси қаднаст буд” [148, с. 323].*

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, сифати феълии “**бароянда**” аз феъли мондаи “*баромадан*” таркиб ёфта, вазифаи муайянкунандаро иҷро менамояд ва ба калимаи “**каси**” вобаста шудааст.

Инчунин, ҳолати дигаре ба назар мерасад, ки дар он сифати феълӣ ҳам монда ва ҳам гузаранда шуда метавонад. Дар ин ҳолат маънои мушаххаси он аз контекст (матн) муайян карда мешавад, масалан: китобро хондаистодагӣ (гузаранда), дар донишгоҳ хонда истодагӣ (монда).

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълӣ ҳамчун чӯзӣ номии феълҳои таркибии номӣ баромад мекунад. Дар ин маврид онҳо бо қисмати феълӣ робитаи зичи маъноӣ пайдо карда, тобишҳои нави луғавиро ба вучуд меоранд. Масалан: *такрор кардагӣ (гузаранда), хоб кардагӣ (монда), пешвоз гирифтагӣ (гузаранда), дам гирифтагӣ (монда), ҷеғ задагӣ (гузаранда), гулдурӯс задагӣ (монда).*

Дар забони тоҷикӣ сифати феълии монда бо илова гардидани пасванди “-он” ба сифати феълии гузаранда табдил меёбад: *хандида – хандонда, нишаста – нишонда, гузашта – гузаронида* ва ғайра:

*“Кампири ҳашиодсолаи **умраширо дар сахтӣ гузаронида** бо гуфтани як ду ҳикоя ё афсона монда нашуд” [149, с. 35].*

Бо илова гардидани пасванди “-он” сифати феълии монда ба сифати феълии гузаранда табдил меёбад: *пӯшида-пӯшонда, навиштагӣ-нависондагӣ:*

*“...илоҳӣ калон шавӣ, мулло шавӣ, доно шавӣ! – гуён аз кисабазлаш як дона конфети ҷойдорӣ, ки ба козази сурх **печондагӣ** буд, бароварда дод ва аз падарам пурсид: — писарча мехонад?” [149, с. 63].*

Дар мисоли фавқуззикр мифати феълии “**печондагӣ**”-ро мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз феъли гузарандаи “печондан” сохта шудааст. Он ҳолати ашёро, ки дар натиҷаи амали каси дигар ба амал омадааст, ҳамчун нишонаи доимии субъект нишон медиҳад.

Дар забони англисӣ низ сифати феълӣ ба қатори шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дохил мешавад. Дар забони англисӣ ду намуди сифати феълӣ (Participle) мавҷуд мебошад: Participle I ва Participle II [55, 189]. Бояд гуфт, ки Participle I ва Participle II на дар асоси замон, балки дар асоси тарз аз ҳам фарқ мекунанд.

Сифати феълӣ (Participle I) бо илова шудани пасванди “-ing” ба решаи феъл сохта мешавад ва чанд намуди талаффузи худро дорад:

Агар феъл бо садоки “e” ба охир расида, он гоҳ ҳангоми ҳамроҳ шудани пасванди “-ing” меафтад. Масалан:

to give-giving-додан

to close-closing-пӯшидан

to make-making-сохтан

to arrive-arriving-расидан

Ба ин гурӯҳ қисми бештари феълҳо мансубанд.

Агар феъл бо ҳамсадо тамошавад, ҳангоми ҳамроҳ кардани пасванди “-ing” ҳамсадои охир такрор навишта мешавад:

to run-running-давидан

to forget-forgetting-фаромӯш кардан

to admit-admitting-ичозат додан

to shut-shutting-паррондан

to sell-selling-фурӯхтан

to swim-swimming-шино кардан

to tell-telling-гуфтан, нақл кардан

Сифатҳои феълии замони ҳозира аз феълҳои “to die”, “to lie” ва “to tie” бо роҳи иваз намудани садоноки решагӣ сохта мешаванд:

to die - dying, *to lie* - lying, *to tie* - tying.

Агар феълҳо бо ҳарфи “y” ба анҷом расанд ва он ҳамчун дифтонги [ai] талаффуз шавад, ҳангоми иловаи пасвандҳо ин ҳарф тағйир намеёбад, зеро иваз намудани он боиси дигар шудани талаффузи калима мегардад. Масалан:

- buy – buying – харидан;

- deny – denying – инкор кардан;

- fly – flying – парвоз кардан;

- pray – praying – пардохт кардан;

- say – saying – гуфтан.

Дар баробари монандиҳо миёни сифати феълии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тафовут ба назар мерасад, ки бо таҳлили категорияҳои дастурии онҳо ва таҳлил намудани вазифаи сифати феълӣ дар ҷумлаҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ муқаррар карда мешаванд.

Сифати феълии яқум мисли масдар дар ду қолиби наҳвӣ қорбаст мешавад:

1. Аккузатив бо сифати феълӣ: Ин наҳвӣ қолиби сифати феълӣ дар ҷумла ҳамчун пурқунандаи мураккаб истифода мешавад. Дар қолиби аккумулятив бо сифати феълӣ ба ҷойи исм, ҷонишини шахсӣ ба вазифаи пурқунанда меояд. Қолиби аккумулятив бо сифати феълӣ, асосан, баъди феълҳои қорбурд мешавад, ки ифодақунандаи дарки ҷисмонӣ ва фикрӣ мебошанд.

2. Номинатив бо сифати феълӣ. Дар ҷунин наҳвӣ қолиби наҳвӣ сифати феълӣ пас аз хабар мавқеъ гирифта, ба амали денотати мубтадо далолат менамояд. Дар ҷунин маврид хабари ҷумла дар шакли мафъули феъл истифода мешавад. Бояд гуфт, ки сифати феълии яқум дар таркиби ҷунин қолабҳо тавассути шакли тасрифии феъл ба забони тоҷикӣ интиқол дода мешавад.

Номинативи мутлақ (Nominative absolute) аз сифати феълии замони ҳозира низ ба назар мерасад, ки аз ҷиҳати сохтор бо илова кардани исмҳо ва ҷонишинҳои шахсӣ ба сифати феълӣ сохта мешавад.

3.1.1. Таҳлили муқоисавии категорияи замон ва намуди сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷудияти категорияи замон дар сифати феълӣ мушоҳида мешавад.

Дар забони тоҷикии муосир сифати феълӣ метавонад дар ҳар се замони асосӣ, яъне гузашта, ҳозира ва оянда биёяд. Хусусияти феълӣ доштани сифатҳои феълиро, маҳз, ҳамин мавҷудияти категорияи замон ифода мекунад.

Замони ҳозира. Сифати феълии замони ҳозира амалу ҳолатеро ифода мекунад, ки бо лаҳзаи нутқ мувофиқат карда, ҳамчун нишонаи доимии субъект ё ашё баромад мекунад:

“Акнун маслиҳат он аст, ман шавам, шумо шавед, ҳар рӯз чанд соат барзиёд кор карда ҳамин пахтаҳои сӯхтаистодаро кафонда паҳн карда партоем” [149, с. 49].

Дар ин ҷо сифати феълии “сӯхтаистода” аз асоси феъли мондаи “сӯхтан” ва феъли ёрирасони “истодан” таркиб ёфта, дар ҷумла вазифаи муайянкунандаро иҷро менамояд ва ба калимаи “**пахтаҳо**” вобаста шудааст.

Замони гузашта. Сифати феълии замони гузашта амалу ҳолатеро ифода мекунад, ки дар гузашта воқеъ шудааст ва натиҷаи он ҳамчун нишонаи субъект дар замони ҳозира боқӣ мемонад:

“Баъд аз мурдани падараш замини ба мерос мондаро фурухта хӯрдааст, пас аз он ба тарафҳои Қарий рафтааст, ки дар он ҷо ҳам хешовандони мо будаанд” [148, с. 44].

Дар ибораи “**замини ба мерос монда**”, сифати феълии “**ба мерос монда**” вазифаи муайянкунандаро иҷро карда, исми “**замин**”-ро тавсиф менамояд. Он амали анҷомёфтаре ҳамчун нишонаи устувор ифода мекунад.

Замони оянда. Сифати феълии замони оянда амалу ҳолатеро ифода мекунад, ки иҷрои он дар оянда дар назар дошта шудааст ё ҳамчун ният ва мақсади субъект баромад мекунад:

*“Дар охирҳои зимистон падарам ба Маҳаллаи Боло рафтан хост, ки дар он ҷо ҷӯбҳои дар даст дошташиро ҷархи осие тарошад, ҷархи тайёр ва ҷархҳои **тайёршуданиро** ба осиеҳои атроф фурӯшад”* [148, с. 76].

Дар ин ҷумла сифати феълии **“тайёршудани”** дар замони оянда ифода ёфта, исми **“ҷархҳо”**-ро муайян мекунад ва ба амале ишора мекунад, ки ханӯз воқеъ нашудааст, вале қисми нақшаи иҷрокунандаи амал мебошад.

Сифатҳои феълӣ дар низоми наҳвии забони тоҷикӣ, бо вучуди касб намудани аломатҳои сифат, хосиятҳои аслии феълии худро, аз ҷумла, қобилияти вобастакуниро ба таври комил ҳифз менамоянд. Ин воҳидҳо қобилияти ба худ тобеъ намудани калимаҳои дигарро дошта, дар ҷумла ибораҳои сифати феълӣ месозанд, ки дар онҳо ҷузъҳои тобеъ ба ҳайси пурракунанда ва ё ҳол баромад мекунанд:

*“Реғҳои ба боми хона **гунишударо** бо бел рӯфта истодем”* [148, с. 36].

Тавре ки дар ин мисол дида мешавад, сифати феълии замони гузаштаи **“гунишуда”** ҳамчун асоси ибораи сифати феълӣ баромад карда, ҳоли макони **“ба боми хона”**-ро ба худ тобеъ намудааст. Ин мисол собит месозад, ки сифати феълӣ новобаста аз гум кардани шаклҳои шахсию замони, хусусияти феълии худро барои сохтани ибораҳои мураккаб нигоҳ медорад.

Яке аз аломатҳои сифатҳои феълии гузаранда дар он зоҳир мегардад, ки онҳо пуркунандаи бевосита гирифта, хусусияти феълии худро нигоҳ медоранд.

Сифати феълӣ дар замонҳои гузашта, ҳозира-оянда ва замони ҳозираи муайян ба фоил, яъне иҷрокунандаи амал низ вобастагии худро нишон медиҳанд.

Сифати феълӣ вобаста ба категорияи намуд ҳам мутлақ ва ҳам давомдор шуда меояд. Дар намуди мутлақ ифода гардидани сифати феълӣ дар мисоли зерин мушоҳида мегардад:

*“Лутфулло фурсат нагузаронида дар ҷои гузаргоҳи об кӯндаланг хобид, хокҳои дар як тараф **рехташиро** бо сару гарданаи ва тарафи дигарро ба «поҳояи нигоҳдорӣ кард» [148, с. 73].*

Дар ҷумлаи мазкур сифати феълии **“рехташи”** аз феъли “рехтан” асос ёфта, ба худ бандакчонишини **“-аши”** ва пасванди **“-ро”** қабул намудааст. Дар забони тоҷикӣ, агар калима ба вазифаи пуркунандаи бевосита омада бошад, пас он ба худ пасванди **“-ро”** қабул менамояд. Сифати феълии мазкур калимаи **“хокҳо”**-ро муайян мекунад, ки он ба вазифаи пуркунанда омадааст.

Дар забони тоҷикӣ чида шуда омадани сифатҳои феълиро дар сохтори ҷумла ба таври васеъ мушоҳида мешавад. Ин падида имкон медиҳад, ки як ашё ё шахс ҳамзамон бо чанд аломати феълӣ, ки ифодагари амалҳои гуногун, пайдарпай ва ё мутазод мебошанд, тавсиф карда шавад. Сифатҳои феълии чидашуда одатан тавассути пайвандакҳои пайваस्तкунанда ва ё оҳанги чидашавӣ бо ҳам алоқаманд гашта, баёни фикрро мукамал ва тасвири бадеиро амиқтар мегардонанд:

*“Чарҳои зовуд бо губчак – гарданаҳои **хӯрдашуда**, бо дандонаҳои **судашуда** бо тасмаҳои **фарсудаи** худ монанди идораҳои ҳукумати подшоҳӣ зӯр мегаштанд” [148, с. 59].*

Дар мисоли мазкур сифатҳои феълии **“хӯрдашуда”**, **“судашуда”**, **“фарсуда”** натиҷаи амалро нишон дода, дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омадаанд ва, чун қоида, пас аз муайяншаванда мавқеъ гирифтаанд. Алоқаи муайяншаванда ва муайянкунада дар ин ҷумла тавассути бандакҳои изофии **“-и”** ба роҳ монда шудааст. Бояд гуфт, ки дар ҷумлаи мазкур сифати феълӣ дар се маврид истифода шудааст, ки дар ду мавриди аввал сифати феълии мураккаб ва дар мавриди сеюм сода корбаст шудааст. Сифати феълии **“фарсуда”** ба худ бандакҳои изофии **“-и”** қабул намудааст, зеро пас аз он, чонишини **“худ”** омадааст ва дар забони тоҷикӣ барои пайваст кардани сифатҳои феълӣ ва чонишин бандакҳои изофӣ истифода мешавад.

Сифатҳои феълӣ аз ду асоси феъл ва масдар дар забони адабии ҳозираи тоҷик сохта шуда, дорои панҷ шакл мебошад.

Ҷадвали 4. Сифатҳои феълӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ

№	Сифати феълӣ вобаста ба категорияи замон	Шакл	Мисол
1	Сифати феълии замони ҳозира:	Як шакл дорад	Раанда, чӯянда, ҳалқунанда:
2	Сифати феълии замони гузашта,	Шакли якум	Омада, шунида, иҷрошуда, хонда баромада;
		Шакли дуум	Хондагӣ, дода шудагӣ, дам гирифтагӣ.
3	Сифати феълии замони ҳозира-оянда	Як шакл дорад	Меҳондагӣ, иҷро мекардагӣ.
4	Сифати феълии замони ҳозираи муайян	Шакли якум	Хонда истода, давида истода.
		Шакли дуум	Навишта истодагӣ, шунида истодагӣ.
5	Сифати феълии замони оянда	Як шакл дорад	Хонданӣ, сарф шуданӣ.

Ҳангоми шакли инкорӣ сохтан аз сифатҳои феълии сохторашон мураккаб ва таркибӣ ҳиссаҷаи инкории “*на*” ба чузъи ёридиҳанда илова карда мешавад, масалан: гӯш *на*карда истодагӣ, духтанашуда, тамом*на*карда, фаромӯш*на*шаванда, хонда *на*баромадагӣ, ҳал *на*шудагӣ, тамом *на*шуданӣ, тамом *на*мекардагӣ ва ғайра.

Шакли замони ҳозираи сифатҳои феълӣ бо ёрии илова намудани пасванди “-анда” ба асоси замони ҳозираи феъл сохта мешавад, ки он дар навбати худ ду хел мешавад:

а) аз асоси феълҳои сода ва сохта бо ёрии ба он илова намудани пасванди “-анда // -янда”, масалан: рафтан – раванда, шунида – шунаванда, хондан – хонанда, пӯшидан – пӯшанда, баромадан – бароянда:

*“Ба таги деворҳо аз зери дарахтон сояи шабона пардаи сиёҳи худро паҳн карда ба дидану шинохтани **оянда** ва **равандагон** дуруст роҳ намедод”* [149, с. 178-179].

Дар ин ҷумла ду шакли сифати феълӣ истифода шудааст, ки яке ба категорияи исм гузаштааст ва дигаре хусусияти феълиашро нигоҳ доштааст:

Оянда – сифати феълии замони ҳозира. Аз асоси замони ҳозираи феъли “*омадан*” (ой) ва пасванди “-анда” сохта шудааст. Дар ин ҷо дар шакли ҷамъ (ояндагон – дар назар дошта шудааст) ё ҳамчун исм омада, шахсони ҳаракаткунандаро мефаҳмонад.

Равандагон – сифати феълии замони ҳозира дар шакли ҷамъ. Аз асоси замони ҳозираи феъли “*рафтан*” (рав) ва пасванди “-анда” сохта шудааст. Он исм шуда, ба маънои “ашхосе, ки дар роҳ мераванд” омадааст.

Сифати феълии замони ҳозира ба категорияи сифат низ мегузаранд ва дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда меояд:

*“Омӯхтани таърих танҳо ба хотири дониستاني гузашта нест, балки он дурнамоест, ки роҳи **ояндаи** миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуда, барои ҳудогоҳии миллӣ, ваҳдату ягонагӣ ва рушди тафаккури таърихӣ наслҳои **оянда** хизмат мекунад”* [156, с. 5].

Дар ҷумлаи фавқуззикр сифати феълии замони ҳозираи “**оянда**”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки аз решаи “*ой*” – асоси замони ҳозираи феъли “*омадан*” ва пасванди “-анда” таркиб ёфтааст, ки барои сохтани сифати феълии замони ҳозира истифода мешавад. Ин шакли феъл амалро ҳамчун аломати доимии ашё ифода мекунад. Дар ибораи “**роҳи оянда**”, он роҳеро мефаҳмонад, ки ҳанӯз наомадааст ё дар пеш аст. Дар таркиби ин ибора сифати феълии “**оянда**” бештар хусусияти сифатиро (аломати роҳ) нигоҳ доштааст.

Дар низоми наҳвӣ забони тоҷикӣ шакли замони ҳозираи сифатҳои феълӣ дар ҷумла бо сифатҳои аслӣ ё нисбӣ ба таври ҷида омада, аломати ашёро аз ҷанбаҳои гуногун тавсиф намоянд. Ин падидаи наҳвӣ нишон медиҳад, ки сифати феълӣ дар баробари нигоҳ доштани хосияти феълӣ (ифодаи амал),

дорои иқтидори баланди сифатшавӣ мебошад ва дар ҷумла вазифаи муайянкунандаро иҷро мекунад:

*“Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки ҳеҷ як миллат наметавонад бидуни баҳравар шудан аз тамаддуни муштараки миллатҳову қавмҳои ҳамҷавор бо сари танҳои худ миллати тавонону бофарҳанг гардад ва дар тӯли ҳазорсолаҳо бобақову **поянда** монда тавонад” [156, с. 5].*

Дар ин ҷумла сифати феълии **“поянда”**-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки бо сифати аслии **“бобақо”** чида шуда омадааст. Ин сифати феъли аз асоси замони ҳозираи феъли **“поидан”** – **“пой”** ва пасванди сифатифеълсози **“-анда”** таркиб ёфтааст.

Шакли замони ҳозираи сифатҳои феъли аз феълҳои мондае монанди *хандидан, рақсидан, истодан* сохта намешаванд.

б) дар феълҳои таркибӣ, ҳам феълҳои таркибии номӣ ва ҳам феълҳои таркибии феъли, пасванди **“-анда”** танҳо ба қисми феълии он, яъне ба феъли ёридиҳанда илова карда мешавад. Дар ин ҳолат, қисми номии феъл бетағйир мемонад ва тамоми таркиб вазифаи сифати феълии замони ҳозираро иҷро мекунад: нутқ кардан – нутқкунанда, зинат додан – зинатдиҳанда, ҳал кардан – ҳалкунанда ва ғайра:

“Ҳамроҳикунандагон ба ин тобут аз ҳаши то нӯҳ нафар мардикорони побараҳна бештар намуданд, инҳо ҳам тобутбардор, ҳам азодор ва ҳам соҳиби мурда буданд” [149, с. 187].

Дар мисоли мазкур сифати феълии **“ҳамроҳикунандагон”**-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки аз феъли таркибии номии **“ҳамроҳӣ кардан”** сохта шуда, дар натиҷаи илова гардидани пасванди **“-анда”** ба феъли ёридиҳандаи **“кардан”** дар шакли **“кун”** ва қабули пасванди чамъсози **“-гон”**, ба категорияи исм гузаштааст.

Сифатҳои феълии замони ҳозира амал ва ҳолатеро ифода мекунанд, ки дар замони ҳозира воқеъ гардидааст ва категорияи дастурии замон аломати асосии ба феъл мансуб будани онҳо мебошад. Дар ин шакл сифатҳои феъли амали такроршавандаи шахс ва хусусияти доимии предметро ифода мекунанд:

“Чунки ман ба ҷои ин ки кӯдаки ба ӯ беодобӣ кардaro коҳиш кунам, он таҳқиркунандарo таҳсин карда будам” [148, с. 184].

Сифати феълии **“таҳқиркунанда”** дар мисоли фавқуззикр аз чиҳати сохт сифати феълии таркибӣ буда, дар замони ҳозира ифода ёфтааст. Дар ин мисол, пасванди **“-анда”** ба феъли ёрирасони **“кардан”** дар асоси замони ҳозираи **“кун”** илова гардида, иҷрокунандаи амали муайянро ҳамчун субъекти фаъол муаррифӣ кардааст. Бо қабули пасванди **“-ро”** сифати феълии мазкур ба катори исм гузашта, дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда омадааст.

Сифатҳои феълии замони ҳозира гузаранда (донанда, зинатдиҳанда, кашонанда, каркунанда, фаҳманда) ва монда (боранда, коркунанда, расанда, ҷаҳанда, ҳаракаткунанда) мешаванд.

Шакли гузарандаи сифатҳои феълӣ дар замони ҳозира амали ба объект гузарандарo ифода менамояд, ки дар шакли пуркунандаи бевосита зоҳир мегардад:

“Хайбар сағи бисёр хуб буда, дар андак вақт ҳамаи гуфтаҳои моро фаҳманда ва вазифаи асосии худро донанда шуда монд” [148, с. 61]

Дар ин мисол сифатҳои феълии **“фаҳманда”** ва **“донанда”** ба назар мерасанд, ки дар таркиби хабари номӣ корбаст шудаанд. Корбасти сифати феълӣ дар таркиби хабари номӣ имкон медиҳад, ки амали гузаранда ҳамчун нишонаи пайдошуда ва доимии субъект муаррифӣ гардад, Сифатҳои феълӣ бо илова намудани пасванди **“-анда”** сохта шудаанд.

Шакли мондаи сифатҳои феълӣ дар замони ҳозира амал, ҳаракат ва ҳолати иҷрокунандаи амал, яъне фоилро ифода намуда, пуркунандаи бевосита гирифта наметавонанд:

“...деҳқонони дар он ҷо киштукоркунанда тамоман бе ҳайвоноти кори буда ва фақат бо каланду бел заминҳои маита (мурда)-ро кор карда гашта буданд” [148, с. 90].

Дар ин ҷумла сифати феълии **“киштукоркунанда”** сифати феълии замони ҳозираи монда буда, нишонаи субъект, яъне **“деҳқонон”**-ро аз рӯи фаъолияти ҷорӣ онҳо шарҳ медиҳад. Ин воҳид аз феъли таркибии номии

монда сохта шуда, танҳо ба ҳолати худӣ субъект ишора мекунад ва таъсири амалро ба объекти дигар намегузаронад. Дар ин сохтор, маҳз пасванди “-анда” ба феъли ёридиҳандаи “кун” ҳамроҳ шуда, амали давомдори деҳқонро ҳамчун аломати муайянкунандаи онҳо дар лаҳзаи тасвир инъикос намудааст.

Сифати феълии замони гузашта дар заминаи замони гузаштаи феълҳо тартиб дода шуда, он дорои ду шакл мебошад.

Шакли аввал, ки тавассути илова намудани пасванди “-а” ба асоси замони гузаштаи феъл сохта мешавад, масалан: *рафта, омада, баромада, фаромада, анҷомёфта, тамомкарда, хонда баромада* ва ғайра.

Шакли дуюм тавассути ба шакли аввал илова намудани пасванди “-гӣ” сохта мешавад, масалан: *рафта - рафтагӣ, омада – омадагӣ, баромада - баромадагӣ, фаромада - фаромадагӣ, анҷомёфта - анҷомёфтагӣ, тамомкарда – тамомкардагӣ* ва амсоли инҳо.

Нисбат ба сифатҳои замони ҳозира, маъноӣ категорияи замони дар сифатҳои феълии замони гузашта бештар ба назар мерасад. Асосан, сифати феълии замони гузашта дар дохили ҷумла ва ибора замони амалро ифода мекунад, ки нисбат ба замони амали феъли хабарӣ пештар воқеъ гардида бошад:

*“Дар пеши зонуи Аҳмад-Маҳдум як чанд варақ коғаз паҳн буданд, ки дар онҳо рақамҳои ҳисоб **навиштагӣ** менамуданд” [148, с. 266]*

Ҳангоме ки сифати феълии замони гузашта дар намуди мутлақ меояд, вай натиҷаи амали анҷомёфтаре ифода намуда, шакли замонию намудиаш ба таври возеҳ ошкор мегардад, масалан:

*“Аз **навиштаҳои** пушти ин китобча дар Ҳиндустон чоп шуданиш ва «Маҳмуд ва Аёз» ном доштаниш маълум мешуд” [148, с. 221].*

Дар ин мисол сифати феълии “**навиштаҳо**”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки он сифати феълии замони гузашта буда, ба категорияи исми гузаштааст ва дар шакли ҷамъ ва бандеки изофии “-и” корбаст гардидааст. Он аз асоси замони гузаштаи феъли “**навиштан**” – “**навишт**” ва пасванди “-а” сохта шудааст.

Шакли гузаштаи сифати феълӣ ба категорияи исм ва сифат мегузарад:

“...ҳар кас, ки ҷавоб дода натавонад, бойдодагӣ ҳисоб меёбад ва байти як бор хондашударо дубора хондан дуруст нест” [148, с. 192].

Дар ҷумлаи фавқуззикр мавҷудияти ду сифати феълӣ ба назар мерасад, ки яке ба категорияи исм ва дигаре ба категорияи сифат гузаштааст:

Сифати феълии **“бойдодагӣ”** – сифати феълии замони гузашта буда, аз асоси замони гузаштаи феъли **“бой додан”** ва пасванди **“-агӣ”** сохта шудааст. Дар ҷумлаи мазкур он хусусиятҳои исмро касб карда, шахсеро ифода мекунад, ки дар мусобиқа ё бозӣ (ин ҷо байтбарак) мағлуб шудааст.

Сифати феълии **“хондашударо”** – сифати феълии замони гузашта буда, аз асоси замони гузаштаи феъли **“хонда шудан”** ва пасванди **“-а”** таркиб ёфтааст. Дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омада, аломати исми **“байт”**-ро мефаҳмонад.

Сифати феълӣ дар замони гузашта аз ҷиҳати сохт мураккаб мешавад:

*“Ҳар гоҳе, ки доир ба сарнавишти пурфоҷиа ва тақдири таърихии миллати тоҷик андеша мекунам, беихтиёр тақдири таърихии ду миллати **чафокашидаи** олам – арманиҳо ва яҳудиён ба ёдам мерасад” [156, с. 5].*

Дар ҷумлаи мазкур сифати феълии **“чафокашида”**-ро дидан мумкин аст, ки аз рӯи сохт мураккаб мебошад. Ин сифати феълӣ дар замони гузашта ифода ёфта, аз исми **“чафо”** ва сифати феълии **“кашида”** – асоси замони гузаштаи **“кашид”** ва пасванди **“-а”** сохта шудааст. Он аломати ашё, яъне дар ин мисол **“миллат”**-ро тавассути амале ифода мекунад, ки дар гузашта воқеъ шудааст.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълии замони гузашта ба ду навъ: сифатҳои феълии гузаранда (партофта, навишта, дидагӣ, вобаста кардагӣ, пешвоз кардагӣ) ва монда (хандида, омада, баромадагӣ, хобида, боридагӣ, нишастагӣ, рӯй додагӣ) тақсим мешаванд.

Инчунин, сифатҳои феълии замони гузашта, агар аз феъли монда сохта шуда бошанд, амалу ҳолатро ба ҳайси хусусияти фоил ё субъекти амал ифода

намуда таъсири амали онҳо ба объект ё пуркунандаи бевосита гузашта наметавонад, масалан:

“Аз пеши дарвозаи бой одамони дар пеши масҷид гап зада нишастагӣ менамудаанд” [148, с. 99].

Дар ин мисол сифати феълии **“нишастагӣ”** аз феъли **“нишастан”** асос гирифтааст, ки он аз чумлаи феълҳои монда маҳсуб меёбад. Хусусияти ин феълҳо дар он аст, ки амали онҳо дар доираи ҳуди иҷроқунанда (субъект) маҳдуд монда, ба ҳеч гуна объект ё пуркунандаи бевосита гузашта наметавонад.

Сифатҳои феълии замони гузашта, ки аз феълҳои монда сохта шудаанд, тавассути пасванди **“-он”** ба шакли гузаранда табдил меёбанд:

“Дар зери миёнбанди ин одам як қаламдон халондагӣ буда, дар дасташ як коғази лӯла печондагӣ менамуд” [148, с. 336]

Дар ин мисол дида мешавад, ки сифати феълии **“халондагӣ”** аз асоси феъли мондаи **“халидан”** таркиб ёфта, бо илова гардидани пасванди **“-он”** сифати феълии мондаи **“халидагӣ”** ба сифати феълии гузарандаи **“халондагӣ”** табдил ёфтааст.

Сифатҳои феълии гузаранда дар замони гузашта, ки тавассути пасванди **“-он”** сохта шудаанд, ба гурӯҳи сифатҳои феълие дохил мешаванд, ки таъсири амали онҳо бавосита мебошад, масалан: *фаҳмондагӣ, шунавондагӣ, шиканондагӣ, резондагӣ* ва монанди инҳо.

Замони ҳозира-ояндаи сифатҳои феълӣ тавассути илова намудани пешванди **“ме-”** ба шакли дуҷуми сифати феълӣ дар замони гузашта ифода меёбад. Масалан: *мерафтагӣ, меомадагӣ, кор мекардагӣ, хонда мебаромадагӣ* ва ғайра.

Сифатҳои феълӣ дар замони ҳозира-оянда, чи тавре ки аз номаш маълум аст, ба амалу ҳолати замони ҳозира-оянда далолат мекунанд, мисол:

“Пагоҳӣ вай ин рақамҳоро ба аъзоёни бюрои партиявӣ маълум хоҳад кард, то дар суҳбатҳои бо колхозчиён мекардагиашон истифода намоянд” [153, с. 66].

Дар ҷумлаи фавқ сифати феълии замони ҳозира-ояндаи “**мекардагиашон**”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки аз ду ҷузъи асосӣ иборат аст: “мекардагӣ”, ки аз пешванди ме- + асоси замони гузашта + пасванди –агӣ таркиб ёфтааст ва бандаки “-ашон”, ки ба иҷроқунандаи амал (колхозчиён) ишора мекунад. Ин сифати феълӣ амалеро ифода мекунад, ки дар замони ҳозира иҷро мешавад.

Сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда амали доимии предметҳоро дар замони ҳозира низ нишон медиҳанд. Сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда вобаста ба категорияи намуд ҳамеша як намуд - намуди давомдор доранд ва амалҳои ҳамзамон бо амали тавассути феъли хабарӣ воқеъгардидаро мефаҳмонанд:

*“Дар суҳбатҳои бо колхозчиён **мекардагиашон** аз ин рақамҳо истифода мебаранд” [149, с. 59].*

Дар ин мисол сифати феълии замони ҳозира-ояндаи “**мекардагиашон**” амали дар ҷараён бударо ифода менамояд. Он тавассути пешванди “**ме-**” ва пасванди “**-агӣ**” сохта шуда, аз нигоҳи категорияи намуд хусусияти давомдорӣ дорад, ки раванди суҳбатро ҳамчун як амали мунтазам нишон медиҳад. Аз ҷиҳати замон ва мантиқи наҳвӣ, амали “суҳбат кардан” (мекардагиашон) бо амали феъли хабарии ҷумла “**истифода мебаранд**” ҳамзамон воқеъ мегардад. Яъне, иҷроқунандагони амал маҳз дар ҷараёни суҳбатҳои худ бо колхозчиён аз рақамҳои мазкур истифода менамоянд, ки ин иртиботи зичи замон ва намуд байни сифати феълӣ ва хабарро дар сохтори ҷумла нишон медиҳад.

Шакли гузаранда ва мондаи сифатҳои феълӣ дар замони ҳозира-оянда аз ҷиҳати сохториашон фарқ намекунанд ва танҳо маъно аст, ки онҳоро ба монда ва гузаранда ҷудо мекунад. Дар ҳар ду шакл ҳам бо роҳи илова намудани пешванди “ме-” ва пасванди “-агӣ” сохта мешаванд.

Мисол: *медонистагӣ, мегирифтагӣ* (гузаранда); *мерафтагӣ, мерасидагӣ* (гузаранда):

“Бинобар ин он солҳо деҳқонон заминҳои амлокро намекиштагӣ шуданд ва заминҳои қорам хорзор шуда монданд, ӯ ба соҳибони он заминҳо хорпулӣ андохта гирифт” [148, с. 168].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик сифатҳои феълӣ дар замони ҳозираи давомдор аз сифати феълии замони гузаштаи феъли маънӣ (асосӣ) бо ёрии илова намудани феъли ёридиҳандаи “истодан” дар шакли сифати феълии замони гузашта, яъне тавассути илова намудани пасванди “-а” ва “-агӣ” (истода // истодагӣ) сохта мешаванд. Масалан: *рафта+истода= рафтаистода, тулуъ+карда+истода= тулуъ кардаистода, хонда+истодагӣ = хондаистодагӣ, омада+истодагӣ = омадаистодагӣ.*

Ҳар ду шакли сифати феълии замони ҳозираи муайян, ҳам бо афзудани пасванди “-а” ва ҳам пасванди “-агӣ” тақрибан баробар ба назар мерасанд, аммо бояд таъкид намуд, ки шакли якум, яъне онҳое, ки тавассути афзудани пасванди “-а” сохта шудаанд, хусусияти адабӣ дошта, шакли бо “-агӣ” сохташуда нисбатан хоси забони гуфтугӯӣ мебошад.

Масалан:

машинаи омада истода - машинаи омада истодагӣ

бачагони гӯш карда истода - бачагони гӯш карда истодагӣ

Замони дар ҷумла тавассути сифати феълии замони ҳозираи муайян ифодагардида бо замони феъли хабарӣ баробар мебошад. Яъне, он амалеро ифода мекунад, ки бо амали тавассути хабар ифодаёфта дар як замон ба вуқӯ пайваस्ताаст.

“Ҷобири савор қамчин дар даст як туду писарбача ва духтарбачагони аз алафчинӣ омадаистодаро сур мекунад” [153, с. 96].

Ҳамчунин, сифатҳои феълие, ки ба воситаи феълҳои ёридиҳандаи “таштан”, “нишастан” ва “истодан” сохта шудаанд, амалеро ифода мекунанд, ки он бо феъли хабарӣ ҳамзамон воқеъ гардидааст. Ин шакли сифатҳои феълӣ хоси нутқи гуфтугӯӣ мебошанд. Мисол: *хонда гаштагӣ, гап зада нишастагӣ, қор карда истодагӣ.*

*“Пахтаҳои ба рӯи суфа пароканда шуда **хобидаро** ба он ҷо ҷой кардан гирифтанд” [154, с. 79].*

Калимаи **“хобида”** дар мисоли фавқуззикр вазифаи сифати феълии замони гузашта маҳсуб ёфта, ҳолати муайяни объектро ифода мекунад. Гарчанде ки дар ин ҷумла феъли ёридиҳандаи **“истодан”** ё **“нишастан”** мустақиман зикр нашуда бошад ҳам, феъли **“хобидан”** дар ин ҷумла ҳолати давомдорро ифода менамояд.

Ҳарчанд ки сифатҳои феълии замони гузашта, ки аз масдарҳои **“истодан”**, **“гаштан”**, **“нишастан”**, **“хобидан”** ва **“доштан”** сохта шудаанд (истодагӣ, гаштагӣ, нишастагӣ, хобидагӣ, доштагӣ) дар алоҳидагӣ замонашон замони гузашта бошад ҳам, аммо ҳамчун феъли ёридиҳанда ба замони ҳозира, аниқтараш ба замони бо замони феъли хабарӣ баробар ишора мекунанд:

*“Зогони дар шохи садаҳои **нишаста** аз гудоки автобус тарсида ба ҳаво париданд” [153, с. 53].*

Дар ин мисол сифати феълии замони гузаштаи **“нишаста”**-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки хосияти феълии худро бо нигоҳ доштани иқтидори вобастакунии калимаҳои дигар собит менамояд ва ҳоли макони **“дар шохи садаҳо”**-ро тавассути пешоянди аслии **“дар”** ба худ вобаста месозад.

Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян ҳамчун феъл дар ду тарз, яъне фоил ва мафъул ифода меёбанд. Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайяни тарзи фоил ба воситаи феъли гузаранда таҷассум меёбанд ва, маъмулан, бо объекти бевосита пешниҳод мегарданд:

*“... барои ихлоси деҳқонро ба худ ҷалб кардан ва назрро зиёдатар ситонидан дуоҳои **хонда истодаширо** баландтар, бурротар ва қоривор бо адои махраҷи ҳарфҳои арабӣ хондан гирифт” [151, с. 99].*

Инчунин, бояд қайд намуд, ки тарзи мафъули сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян ба истифода аз феълҳои монда сохта шуда, амал ва ҳолати субъектро ифода мекунанд ва, ҳамчунон, пуркунандаи бевосита қабул карда наметавонанд:

“Обҳои бар рӯи отаиш пошхӯрда монанди обе, ки дар деги равгани доғи даргирифтаиастода рехта шуда бошад, оташро боз ҳам шуълавартар мекарданд” [150, с. 73].

Сифати феълии *“даргирифтаиастода”* аз феъли мондаи *“даргирифтан”* сохта шудааст. Истифодаи чузъи ёридихандаи *“иастода”* ба давомдор будани амал ишора менамояд.

Шакли замони ояндаи сифатҳои феълӣ бо ёрии илова намудани пасванди *“-ӣ”* ба масдар сохта мешавад. Масалан: *хондан - хонданӣ, хӯрдан - хӯрданӣ, сарф кардан - сарф карданӣ, гуфтан – гуфтанӣ ва ғайра*. Он барои ифода намудани амалу ҳолат дар замони оянда истифода бурда мешавад:

“Дар натиҷа ҳарфҳои шинохташуданӣ ба вуҷуд омаданд” [150, с. 116].

Сифатҳои феълии замони оянда намуди давомнокро мефаҳмонанд: *сохтанӣ, омаданӣ, суҳбат карданӣ* ва ғайра. Сифати феълии замони оянда амалу хусусияти доимии предметро низ ифода мекунад:

“Ин бой ба зоғе монандӣ дошт, ки як чашиширо ба устухон ё ба дигар чизҳои хӯрданиии худаш дӯзад, чашии дигарашро аз сайёд намеканад” [150, с. 78].

Яке аз хусусиятҳои дигари сифатҳои феълии замони оянда дар он аст, ки ҳамзамон бо ифода намудани дар замони оянда воқеъ гардидани амал ва ҳолат, онҳо тобишҳои маъноии мақсад, хоҳиш, дархост ва эҳтимолиятро низ ифода мекунанд, масалан:

“Аз падар як дегчаи мадрасагӣ ва як хумчаи равған монда буд, ки ӯ инҳоро дар вақти дар мадраса буданиаш харида кор фармуда будааст, онҳоро ҳам барои худ ба мадраса бурданӣ шудам” [148, с. 196].

Сифатҳои феълии замони оянда гузаранда (сохтанӣ, ташкил доданӣ, иҷро карданӣ, омӯхтанӣ, диданӣ) ва монда (омаданӣ, суҳбат карданӣ, хоб рафтани, дам гирифтани, рухсат доданӣ) мешаванд.

Сифати феълии замони ояндаи гузаранда амалеро мефаҳмонад, ки ба объекти бевосита равона шудааст:

“Пас аз он яке аз табибони маҳаллиро оварда, Одинаро ба вай нишон доданӣ шуд” [149, с. 98].

Дар чумлаи фавқ сифати феълӣ бо илова гардидани пасванди “-и” ба масдар сохта шуда, маънои ният ва мақсади иҷрои амалро дорад. Ин сифати феълӣ гузаранда буда, амали “нишон доданӣ шудан” мустақиман ба пурқунандаи бевосита нигаронида шудааст. Ин робитаи зич нишон медиҳад, ки сифати феълии замони ояндаи гузаранда бидуни объект маънои комил пайдо накарда, маҳз барои нишон додани самти амал ба аъзои дигари чумла хидмат менамояд.

Дар забони англисӣ замони сифати феълӣ ду намуд: номуайян ва мутлақ дорад.

Дар забони англисии муосир категорияи замон, ҳам дар низоми феълҳо ва ҳам дар низоми сифатҳои феълӣ, ки аслан як шакли феъл (шакли номии феъл) мебошанд, яке аз масъалаҳои баҳсбарангез буда, то ҳол нуқтаи назари мушаххаси муҳаққиқон дар ин бора дида намешавад. Феълҳои забони англисӣ дар се замон - ҳозира (present), гузашта (past) ва оянда (future) ифода меёбанд. Аммо олимоне низ ҳастанд, ки замони оянда дар гузашта (future in past)-ро низ замони алоҳида ба ҳисоб гирифтаанд. Дар робита ба сифатҳои феълӣ ду замонро фарқ мекунад – сифати феълии замони ҳозира (Present Participle) ва замони гузашта (Past Participle). Аммо масъала дар он аст, ки ин сифатҳои феълӣ дар сохтани шаклҳои замонию намудии феъл фаъолона иштирок намуда, масъаларо мураккаб мекунад. Дар забони англисӣ сифати феълӣ хусусияти замониашро қариб аз даст дода, замонро феъли асосӣ ё хабарӣ ифода мекунад.

Дар забони англисӣ сифати феълии замони ҳозира асосан ба замони умумӣ, на ба замони нутқ ё замони амали феъли хабарӣ далолат мекунад:

*“The last turning had brought them into the high-road **leading** to Bath” [161, с. 56].*

Дар ин мисол сифати феълии “**leading**” нишонаи доимии роҳро ифода кардааст. Ҳарчанд феъли хабарӣ дар замони гузаштаи мутлақ ифода ёфтааст,

сифати феълии “*leading*” нишонаи доимии ашёро нишон медиҳад, ки дар хамаи замонҳо (гузашта, ҳозира ва оянда) бетағйир мемонад. Ин нишон медиҳад, ки дар забони англисӣ сифати феълии замони ҳозира метавонад аз доираи маҳдуди замони берун баромада, ҳамчун муайянкунандаи доимии ашё амал кунад.

Дар забони англисӣ сифати феълӣ дорои ду шакл мебошад:

–ғайримафъул: “*On reaching the bedroom, we heard the voice of Miss Scatcherd*” [159, с. 111].

Дар ин ҷумла сифати феълӣ дар шакли ғайримафъули бо пешоянди “*on*” ҳамроҳ омадааст, ки замони вуқӯъ пазируфтани амалро мефаҳмонад. Ибораи “*on reaching*” вазифаи ҳоли замонро иҷро намуда, дар аввали ҷумла мавқеъ гирифтааст.

– мафъул: “*Miss Temple, having assembled the whole school, announced that inquiry had been made into the charges alleged against Jane Eyre*” [159, с. 111].

Дар ин мисол шакли мафъулии сифати феълии “*having assembled*” низ вазифаи ҳоли замонро иҷро менамояд.

Шакли мафъулии сифати феълӣ бо ёрии феъли ёридиҳандаи “*have*” бо пасванди “*-ing*” ва сифати феълии замони гузашта сохта мешавад:

“*...having drawn the red moreen curtain nearly close, I was shrined in double retirement*” [159, с. 7].

Дар ин мисол сифати феълии “*having drawn*” аз феъли ёридиҳандаи “*having*” ва сифати феълии замони гузаштаи “*drawn*” таркиб ёфтааст. Шакли масдарии сифати феълии “*drawn*” – “*to draw*” мебошад, ки дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ тоҷикӣ чун “1) кашидан; 2) дарёфт кардан, гирифтани; 3) чалб кардан; 4) дуранг кардан; 5) партофтани (куръаро); 6) кандан, кашидани баровардан; 7) пӯшондани, кашидани (пардаро); 8) гирифтани, қабул/ дастрас кардан; 9) дам кардан (чой); 10) хулоса баровардан; 11) нақша/ расм кашидани” [141, с. 267] тарҷума шудааст. Дар ҷумлаи мазкур феъли “*to draw*” ба маънии ҳафтуми он, яъне “*пардаро кашидани*” корбурд шудааст.

Шакли мафъулии сифати феълӣ дар забони англисӣ барои ифодаи амали дар аввал қабл аз амали дигар иҷрошударо мефаҳмонад:

“...having taken the key from the lock, she led the way upstairs” [159, с. 149].

Дар ин ҷумлаи сифати феълӣи *“having taken the key”* – “калидро гирифта” аз он шаҳодат медиҳад, ки қаҳрамони асар аввал калидро гирифта, баъдан ба боло баромадааст.

Шакли ғайримафъулӣ бошад, ҳамзамон иҷро шудани амалро нишон медиҳад:

“I retired to a window-seat, and taking a book from a table near, endeavoured to read” [159, с. 258].

Тавре ки дар ин мисол маълум гардид, қаҳрамони асар китобро гирифта баробар, кӯшиш кардааст, онро мутолиа намояд. Ин амал тавассути шакли ғайримафъулии сифати феълӣи *“taking”* ифода ёфтааст.

Ҳамин тавр, сифати феълӣ дар низоми забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун воҳиди духӯра дорои категорияҳои дастурии замон ва намуд мебошад, вале дар тарзи баён ва воситаҳои ифодаи ин категорияҳо миёни забонҳои мавриди муқоиса тафовутҳои ҷиддӣ ба мушоҳида мерасанд.

3.1.2. Роҳҳои ифодаи категорияи тарзи сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар

Тарз ҳамчун категорияи дастурии феъл, муносибати байни амал, субъект (иҷрокунанда) ва объект (пуркунанда) ифода намуда, иртиботи наҳвӣи аъзои асосии ҷумла, яъне, мубтадо ва пуркунандаи бевоситаро муайян менамояд. Ин категория нишон медиҳад, ки оё субъект худаш амалро иҷро мекунад ё таъсири амали каси дигар ба субъект нигаронида шудааст, ки маҳз, ҳамин хусусият дар сифатҳои феълӣ низ тавассути шаклҳои фоил ва мафъул зухур меёбад.

Сифатҳои феълӣи забони тоҷикӣ аз се тарз таркиб ёфта, онҳоро тарзи фоил, тарзи мафъул ва тарзи миёна меноманд.

“Сифатҳои феълии тарзи фоил бо амали гузарандае ифода мешаванд, ки ба объекти бевосита равона шудааст” [30, с. 205].

Тарзи фоили сифатҳои феълӣ бо феълҳои монда низ қорбаст мегардад ва амалу ҳолатро ҳамчун аломати субъект ифода мекунад ва ҳеҷ гоҳ объекти бевосита қабул намекунад:

“Дарахтони бед, зучум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфтазореро ба назаратон ҷилва мекунониданд” [151, с. 60].

Сифати феълии **“шукуфта”** намунаи барҷастаи сифати феълии замони гузашта мебошад, ки аз феъли мондаи “шукуфтан” сохта шудааст. Ин воҳид дар сохтори синтаксисии ибораи исмӣ вазифаи муайянкунандаро иҷро карда, натиҷаи амали қаблан иҷрошударо ҳамчун аломати сифатии субъект (зардолуҳо) муаррифӣ менамояд. Мавҷудияти категорияи тарзи **фоил** дар ин сифати феълӣ боис шудааст, ки он бидуни талаби пуркунандаи бевосита, танҳо ҳолати дохилии худ субъектро инъикос кунад. Ин мисол собит менамояд, ки сифатҳои феълии монда дар баробари нигоҳ доштани табиати феълии худ, ба категорияи сифат наздик мешаванд.

Тарзи мафъули сифатҳои феълӣ бо ёрии феъли “шудан” сохта мешавад ва аломати гузарандагии худро аз даст дода, аломат ва хусусияти объектро ифода мекунад:

“Рӯшноиро аз як дараҷаи ба рӯйи саҳни беруни мадраса кушода мешудагӣ мегурифт” [148, с. 622].

Аз мисоли боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки тарзи фоил асосан аз феълҳои гузаранда сохта шуда, тарзи мафъул бо ёрии илова намудани феълҳои ёридиҳандаи монда, монанди “гардидан”, “гаштан” ва “шудан” сохта мешавад.

Агар сифати феълӣ дар таркиби ҷумла ва ибораҳо ба вазифаи муайянкунанда истифода шуда бошад, новобаста аз замони умумии ибора ва ё ҷумла, ки гузашта, ҳозира ва ҳозира-оянда бошад, дар ин маврид тарзи мафъул доштани он аз матн мушаххас карда мешавад. Яке аз аломатҳои фарқкунандаи ин маврид истифодаи бандакҷонишинҳои шахсӣ мебошад:

*“Мо маҷбур шудем, ки оби аз ҳавз **овардаамонро** зуд кор фармуда бақияашро резонем” [148, с. 104].*

Тарзи мафъул дар ибораҳое, ки субъекти мантиқӣ доранд, боз ҳам равшантар ифода мешавад:

*“Ин мактабдор ҳамон чизи худаиш **метонистагиро** ҳам ёд дода наметавонад” [148, с. 45].*

Дар ҷумлаи мазкур бошад, сифати феълии **“метонистагӣ”** дар замони ҳозира-оянда омада, дар ҷумла ба ҳайси пуркунандаи бевосита корбурд шудааст.

Зимни таҳлили мисолҳо муайян шуд, ки муқаррар кардани тарзи фоил ё мафъули сифати феъли вобаста ба объект ва субъекти амал буда, гоҳо он метавонад нисбати объект фоил ва нисбати субъект мафъул бошад.

Онҳо дар алоҳидагӣ тарзи мафъулро ифода мекунанд, аммо нисбати субъекти мантиқӣ тарзашон тағйир ёфта метавонад:

*“Дар ин кофтукӯв ҳар чӣ нақдина, ки ёфтанд ба як рӯймоле, ки дар пеши мири закотчӣ **пахнкардагӣ** буд, андохтанд” [149, с. 69].*

Дар ҳолатҳое, ки исми муайяншавандаи ин шаклҳои сифати феъли дар вазифаи субъект баромад мекунад, онҳо маънои тарзи фоилро ифода менамоянд, мисол: *одами мактуб навиштагӣ, духтараки суруд хондагӣ, бачаи китоб овардагӣ, зани хӯрок пухтагӣ.*

Тавре зикр гардид, сифати феълии замони ҳозира амалу ҳолатеро ифода менамояд, ки дар замони ҳозира иҷро шудааст. Ин навъи сифати феъли ба мисли дигар сифатҳои феълии забони тоҷикӣ дорои категорияи тарз мебошад.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феъли дорои ду тарз (фоил ва мафъул) мебошанд. Тарзи фоил танҳо бо феъли гузаранда сохта шуда, тарзи мафъул аз феъли гузаранда ва монда сохта мешавад, ки дар мавриди аз феъли гузаранда сохта шудан истифодаи феълҳои ёридиҳанда барои ифодаи тарзи мафъул лозим мешавад:

*“Аммо ӯ дар ин ҷанҷол ягон сабаби ба шахрравӣ **маҷбуркунандае** намедид” [148, с. 156].*

Дар мисоли фавқ калимаи “мачбуркунанда” сифати феълии фоил буда, ба хусусияти худи “сабаб” ишора мекунад.

Баръакс, баъзан чунин мешавад, ки тарзи фоил бо феъли монда сохта мешавад, дар ин маврид сифати феълӣ фақат амал ва ҳолати субъектро ифода мекунад ва пуркунанда низ гирифта наметавонад:

*“Аммо ҳамаи умедҳои ману дил барбод рафт – ноумедона дидам, ки каси аз дар **бароянда** як каси қаднаст буд, ва ҳол он ки ороми ҷону дили ман “болобаланду ишвагару сарви ноз” буд” [148, с. 371].*

Дар ин ҷумла сифати феълии “бароянда” дар тарзи фоил ифода ёфта, танҳо ба амал ва ҳолати худи субъект ишора мекунад. Он аз феъли “баромадан” таркиб ёфтааст, ки он феъли монда буда, наметавонад ба ягон ашё ё шахси дигар таъсир расонад, яъне пуркунандаи бевосита қабул намояд. Сифати феълии “бароянда” танҳо чараёни ҳаракати субъектро тасвир мекунад ва нишон медиҳад, ки ин амал ба худи иҷрокунанда тааллуқ дорад.

Тарзи мафъули сифатҳои феълии замони ҳозира аз решаи феълҳои гузаранда бо ёрии илова намудани сифтаи феълии феъли “шудан” – “шаванда” сохта мешаванд:

*“Ин танга ба молҳои ба Россия **фиристодашаванда** зада мешуд” [150, с. 79].*

Хусусияти дигари сифатҳои феълии замони ҳозира дар забони тоҷикӣ ин хусусияти вобастакунӣ мебошад, ки дар ин ҳолат онҳо дигар ҷузъҳои ҷумларо ба худ вобаста мекунанд. Чунин сифатҳои феълӣ асосан дар шакли ибораҳои сифати феълӣ зоҳир мегарданд.

“Аробакаш чору ночор розӣ шудааст, ки бо вучуди дар пеши ароба нишастанашон аз онҳо баробари равандагони дар паси ароба нишинанда пул гирад” [148, с. 123].

Сифатҳои феълии замони ҳозираи гузаранда аломати гузарандагии худро дар он зоҳир мекунанд, ки онҳо пуркунандаи бевосита гирифта метавонанд. Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ин шакли сифати феълӣ замони ҳозира нисбатан роиҷ мебошад:

“... харидор ба дами ягон судхӯри пули нақд қарздиҳанда наафтад” [148, с. 112].

Ҳамчунин, дар баробари ин, сифатҳои феълии замони гузашта низ дорои ду тарзи фоил ва мафъул мебошанд.

Тарзи фоил хоси сифатҳои феълии гузаранда мебошад ва пуркунандаи бевосита гирифта метавонад.

Ҳангоми аз феълҳои монда сохта шудани сифатҳои феълии замони гузашта онҳо танҳо амал ва ҳолати мубтадоро нишон медиҳанд:

*“Баъд аз ба дастархон фотиҳа хондан, ходимони тӯйхона ошҳои аз пеши меҳмонон **баргаиштаро** мувофиқи одат ба хизматгорони онҳо — ба палтарсаборон додаанд” [148, с. 163].*

Сифатҳои феълии замони гузаштае, ки аз ҷиҳати сохторашон сифатҳои феълии таркибии номӣ ба ҳисоб мераванд ва, одатан, бо ёрии феълҳои ёридиҳандаи “шудан” ва “ёфтани” сохта мешаванд, дар тарзи мафъул корбаст мешаванд:

*“Одина, ки бо шунидани ин фоҷиа аз зояти газабу ҳисси интиқом чашмонаш чун машъали оташ медурахшид, дасти чун позачӯб **хушкидаи** худро ҷунбонида гуфт” [148, с. 149].*

Дар ин мисол сифати феълии замони гузаштаи “**хушкида**”, гарчанде ки бидуни феълҳои ёридиҳандаи “шудан” ё “ёфтани” баён гардидааст, он маънои натиҷавии тарзи мафъулро ифода менамояд.

Монанди дағар шаклҳои феълӣ сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда низ вобаста ба категорияи тарз – фоил ва мафъул мешаванд.

Сифатҳои феълии замони ҳозира-ояндаи тарзи фоил бо амали гузаранда ифода мешаванд ва, одатан, бо пуркунандаи бевосита меоянд:

“Ў мехост, ки ба ҷойи Муроди каму беш музд мегирифтагӣ як каниз ва як гуломбачаи бемузд ба даст дарорад” [154, с. 79].

Дар сурати бо феълҳои монда ифода ёфтани сифатҳои феълии замони ҳозира-ояндаи тарзи фоил, амалу ҳолат ҳамчун аломати субъект фаҳмида мешавад:

*“Падари ман электрик ба ҳар хел мошинҳои бо электрик **кор мекардагиро** орзу мекарданд” [153, с. 113].*

Дар ҳолате, ки исми ба сифати феълии замони ҳозира-оянда алоқаманд дар ҷумла ба вазифаи пурқунанда омадааст, сифати феълӣ дар тарзи мафъул ифода меёбад ва, аксаран, бо бандакҳои соҳибии “-ам”, “-ат”, “-аш” ва амсоли инҳо истифода мешавад.

Ба ибораи дигар, вақте ки сифати феълӣ чизеро тавсиф мекунад, ки бо он амал иҷро мешавад, он нақши мафъулро мебозад ва бандаки шахсӣ иҷроқунандаи он амалро нишон медиҳад:

*“Ҷришваҳои **мегирифтагиширо** доимо бо ҳоким ва бо девонбеги амир бо ҳам медид” [153, с. 74].*

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда, ҳангоми сохтани ибораҳои сифати феълӣ, қобилияти тобеъқуниро гум намеқунанд. Ин маънои онро дорад, ки онҳо мисли феъл метавонанд калимаҳои дигарро ба худ вобаста қунанд ва алоқаи дастурии худро бо онҳо нигоҳ доранд.

Ба ибораи дигар, ин гуна сифатҳои феълӣ на танҳо як аломатро мефаҳмонанд, балки ҳамчун маркази ибора амал карда, калимаҳои атрофшонро бо худ мепайванданд:

*“Аз ҷониби **Одинаи сағир** ба гардан **гирифтам**, ки ҳар вақт ӯ калон ва **аз дасташ кор меомадагӣ** шавад, ба бадали **маблагӣ мазкур** ба **Арбоб Камоли мазкур хизмат менамояд**” [149, с. 4].*

Дар забони тоҷикӣ сифати феълии замони оянда низ дар тарзи фоил ва мафъул ифода ёфта метавонад. Тарзи фоили он аз феълҳои гузаранда сохта шуда, мустақилона пурқунандаи бевоситаро ба худ вобаста мекунад, то иҷроқунандаи амал ва объекти онро нишон диҳад.

Ба ибораи дигар, ин навъи сифати феълӣ на танҳо амали ояндаро ифода мекунад, балки пурқунандаеро талаб менамояд, ки амал ба он нигаронида шудааст:

*“**Коргарон аз мобайни худашон чанд сӯм идона ҷамъ намуда, ӯро ба Тошканд **равона карданӣ** шуданд**” [149 с. 41-46].*

Дар забони тоҷикӣ тарзи фоили сифати феълии замони оянда метавонад аз феълҳои монда низ сохта шавад. Дар ин ҳолат, он танҳо амалу ҳолати худ субъектро ифода намуда, қобилияти қабул кардани пурқунандаи бевоситаро надорад.

Ба ибори дигар, вақте ки сифати феълӣ аз феъли монда сохта мешавад, диққати асосӣ ба ҷараёни ҳаракат ё ҳолати иҷрокунанда равона шудааст ва амал ба ягон ашёи дигар гузашта наметавонад:

“Ночор ба душман фурсат надода, ҳар чӣ бодо бод худ ҳуҷум карданӣ шуд” [149, с. 29].

Шакли мафъули сифати феълии замони оянда дар забони тоҷикӣ танҳо аз феълҳои гузаранда тавассути илова кардани феъли ёридиҳандаи “шудан” сохта мешавад:

“Мо як-ду хомаро гашт карда як каллапӯш занбӯруғи хӯрдашуданӣ чидем” [148, с. 35].

Дар мисоли болозикр сифати феълии “хӯрдашуданӣ” дар замони оянда дар тарзи мафъул ифода ёфтааст. Он аз асоси феъли гузарандаи “хӯрдан” ва феъли ёридиҳандаи “шудан” таркиб ёфта, нишон медиҳад, ки амал на аз ҷониби худ “занбӯруғ”, балки аз берун ба болои он равона шудааст. Истифодаи феъли ёридиҳанда дар ин ҷо барои ифодаи маънои мафъул зарур мебошад, зеро занбӯруғ ҳамчун объекти амал муаррифӣ мешавад. Дар ҷумла сифати феълӣ ба вазифаи муайянкунанда омада, аломати ашёро аз рӯйи амали дар оянда иҷрошаванда ё имконпазир шарҳ медиҳад.

Ҷадвали 5. Сифати феълии замони ҳозира дар фарқияти замон

	Active	Passive
Indefinite	writing	being written
Perfect	having writen	having been writen

Сифати феълии замони ҳозираи мутлақ дар тарзҳои фоил ва мафъул (**Participle I Perfect Active and Passive**) амалеро ифода мекунад, ки нисбат ба амали феъли тасрифшаванда пештар (қаблан) воқеъ шудааст. Ин шаклҳо дар

чумла, маъмулан, дар вазифаи ҳол омада, бо феълҳои шахсӣ дар алоқаи наҳвӣ қарор мегиранд:

“Having said this, he took his hat, which lay on the table beside my palette” [159, с. 459].

Қайд кардан зарур аст, ки амали қаблан воқеъшуда на ҳамеша тавассути сифати феълии мутлақ (Perfect Participle) ифода меёбад. Масалан, ҳангоми истифодаи феълҳои ифодакунандаи ҳиссиёт ва ҳаракат, аз қабилӣ, **“to see”, “to hear”, “to come”, “to arrive”, “to look”, “to seize”** ва **“to turn”**, ба ҷойи шакли мутлақ, одатан, шакли содаи сифати феълӣ (Participle I Simple) ба қор меравад:

“Turning from Bessie (though her presence was far less obnoxious to me than that of Abbot, for instance, would have been), I scrutinised the face of the gentleman” [159, с. 15].

Дар забони англисӣ низ сифати феълӣ дорои ду тарз: тарзи фоил ва тарзи мафъул мебошад.

Ба мисли забони тоҷикӣ тарзи фоили сифати феълӣ дар забони англисӣ амалу ҳолатро ҳамчун аломати субъект ифода менамояд, ки ба объекти бевосита равона гардидааст:

“Awaking in the dead of night, I opened my eyes on her disk–silver- white and crystal clear” [159, с. 312].

Дар чумлаи фавқуззикр сифати феълии **“Awaking”** дар тарзи фоил қарор дошта, дар чумла ба вазифаи ҳоли замон омадааст. Шакли масдариӣ он **“to awake”** – 1) бедор кардан; 2) бедор шудан мебошад.

Тарзҳои мафъули сифати феълӣ амалеро муайян мекунад, ки дар зерӣ таъсири иҷрокунандаи дигар ба ашё ё шахс рух медиҳад. Дар забони англисӣ он тавассути феъли **“to be”** ва сифати феълии замони гузашта сохта мешавад:

“Being pushed unceremoniously to one side – which was precisely what I wished – he usurped my place, and proceeded to accompany himself” [159, с. 413].

Тавре ки дида мешавад, дар ин мисол сифати феълии **“being pushed”** дар тарзи мафъул ифода ёфта, дар чумла ба вазифаи ҳол омадааст ва дар аввали чумла мавқеъ гирифтааст.

Дар забони англисӣ шакли дигари тасрифнашавандаи феъл герундий низ дорои ду тарз: тарзи фоил ва тарзи мафъул мебошад.

Ҳангоми чудо кардани сифати феълӣ аз герундий ҳар як забонмӯз ва муҳаққиқ дар чудо намудани онҳо аз якдигар душворӣ мекашад. Азбаски тафовут миёни сифати феълӣ ва герундий бештар дар вазифаи онҳо дар ҷумла зоҳир меёбад, мо тасмим гирифтём, ки дар ин қисмат як қатор вижагиҳои хоси герундийро бо таҳлили тарзи фоил ва мафъули он баррасӣ намуда, фарқияти мавҷударо миёни ин ду шакли ғайритасрифии феъл дар фасли сеюми боби мазкур муфассал шарҳ диҳем.

Дар забони англисӣ герундий ба мисли сифати феълӣ, бо илова намудани пасванди “-ing” ба масдари бидуни ҳиссаҷаи “to” сохта мешавад:

*“Often, of an evening, when he sat at the window, his desk and papers before him, he would cease **reading** or **writing**, rest his chin on his hand, and deliver himself up to I know not what course of thought” [159, c. 535].*

Дар мисоли мазкур герундий бо калимаҳои “**reading**” ва “**writing**” дар тарзи фоил ифода ёфтааст:

Reading = read – “1) хондан, қироат кардан; 2) баланд хондан; 3) хориҷ кардан; 4) огоҳ кардан; 5) нишон додан; 6) (дар донишгоҳ) мутолиа кардан, риштаеро хондан; 7) дарк кардан, пай бурдан, фаҳмидан; 7) фаҳмонда додан; 8) ғайбгӯӣ кардан, пешгӯӣ кардан; оянданамой кардан” [141, c. 662-663] + **ing**;

Writing = write – 1) навиштан, нигоштан, таҳрир кардан; 2) тасниф кардан, сурудан, навиштан, иншо кардан [141, c. 932] + **ing**. Чӣ тавре ки дида мешавад, дар феъли “**write**” ҳангоми илова кардани пасванди “**ing**” ҳарфи “e” аз рӯйи қоида ихтисор мешавад.

Тавре ки дида мешавад, тарзи фоили герундий ба мисли сифати феълӣ сохта мешавад. Тарзи мафъули он низ бо сифати феълӣ монанд буда, танҳо аз рӯйи матн миёни онҳо тафовут муайян карда мешавад:

*“This was very pleasant; there is no happiness like that of **being loved** by your fellow-creatures, and feeling that your presence is an addition to their comfort” [159, c. 375].*

Дар чумла, герундий бо тарзи мафъул дар шакли “*being loved*” ифода ёфтааст, ки ду ҳолат онро ҳамчун герундий муайян мекунад. Аввалан ин, ки ҳамроҳ гардидани пешояндҳо ба герундий, на ба сифати феълӣ хос мебошад ва дуом, герундий хосиятҳои исмро доро буда, дар чумла ба вазифаи пуркунанда меояд.

Ҳамин тавр, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои муайян намудани муносибати амал ба субъект ва объекти амал категорияи тарз истифода мешавад. Сарфи назар аз он ки дар ҳар ду забон сифати феълӣ ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл муайян шудааст, роҳу воситаи ифодаи категорияи тарз дар ин забонҳо гуногун сурат мегирад. Ҳамчунин, хусусияти хоси категорияи тарз дар забони тоҷикӣ дар теъдоди он зоҳир меёбад.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълӣ дорои се тарз: фоил, мафъул ва миёна мебошанд. Дар қиёс ба ин сифати феълии забони англисӣ бошад, дорои ду тарзи аввал: фоил ва мафъул буда, дар он тарзи миёна мушоҳида намешавад.

3.2. Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар чумлаҳои

тоҷикӣ ва англисӣ

Дар забоншиносӣ баррасӣ намудани вазифаҳои сифати феълӣ дар таркиби чумла ва мавқеи корбурди он зимни тарҷума яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад.

Бояд тазаққур дод, ки сифати феълӣ мисли сифат шакли чамъ ба худ нагирифта, ҳамчун муайянкунанда дар ибораи изофӣ пас аз муайяншаванда мавқеъ мегирад. Дар сурати ба вазифаи муайянкунанда омадани сифати феълӣ он бандаки изофии “-и” қабул менамояд:

“Агар мо аз роҳи тайкардаи пур аз шебу фарози миллати хеш огоҳии комил медоштем ва аз хатоҳои содирнамудаи ниёгонамон сабақ мебардоштем, шояд тӯфони офатбори ҷанги граждани, ки ба сари халқи тоҷик омад, чунин ранги фоҷиавӣ намегирифт” [156, с. 5].

Дар мисоли фавқ ду сифати феълиро мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар чумла ба вазифаи муайянкунада омадаанд ва ба худ бандаки изофии “-и” қабул намудаанд:

Тайкарда – сифати феълии замони гузашта. Аз феъли “*тай кардан*” ва пасванди “-а” сохта шудааст. Дар ин ҷо аломати рохро (роҳи тайкарда) шарҳ медиҳад.

Содирнамуда – сифати феълии замони гузашта. Аз феъли таркибии “*содир намудан*” ва пасванди “-а” сохта шудааст. Он аломати хатоҳоро (хатоҳои содирнамуда) ифода мекунад.

Дар навбати дигар баъзан монанди сифатҳо пеш аз муайяншаванда омадани сифати феълӣ низ ба чашм мерасад, ки бештар дар шакли гуфтугӯй ифода мегардад:

*“Ба пул **мерафтагӣ** чизаш ҳам намонд” [148, с. 222].*

Тавре ки дар мисоли мазкур дида мешавад, сифати феълии “**мерафтагӣ**” дар чумла ба вазифаи муайянкунанда омада, он пеш аз муайяншавандаи “*чизаш*” мавқеъ гирифтааст. Сифати феълии мазкур аз феъли “*рафтан*” сохта шуда, он аз пешванди “*ме-*” ва пасванди “-гӣ” таркиб ёфтааст. Дар ин чумла сифати феълӣ аломати амалу ҳолати марбут ба исмро ифода мекунад ва хусусияти тавсифӣ дорад.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълӣ метавонанд дар чумла вазифаи хабарро низ иҷро кунанд. Дар ин ҳолат, онҳо на танҳо аломати ашё, балки амал ё ҳолати субъектро ҳамчун қисми асосии хабари номӣ ё феълӣ ифода менамоянд. Аксаран ин гуна хабарҳо бо ёрии бандакҳои хабарӣ ё феълҳои ёридиханда шакл мегиранд ва замони иҷрои амалро низ нишон медиҳанд:

*“Рағҳо **парида**, чаимҳо **дарун рафта**, биниҳо **теғ кашида**, дастҳо **қубла зада**, кафида ва хушор **шуда**, пойҳо **обила карда** ва ҷароҳат **пайдо карда** ва **либосҳо дарида...**” [30, с. 93].*

Дар чумлаи мавриди таҳлил сифати феълӣ ба вазифаи хабар омада, натиҷа ва амалу тағйиротро ифода мекунад. Чида шуда омадани сифати феълӣ фасоҳати нутқро дучанд намудааст.

Вобаста ба маъно ва вазифаҳои нахвиашон дар ҷумла сифатҳои феълӣ ба сифат хеле наздик буда метавонанд ва, ҳатто, дар таркиби ҷумла ба категорияи сифат интиқол ёфтани онҳоро мушоҳида намудан мумкин аст. Дар ҳолате ки дар онҳо аломатҳои дастурии хоси феъл, аз қабилӣ, замон, тарз, намуд ва қобилияти вобастакунии феълӣ, тадричан суҷ ё аз байн раванд, ҷунин воҳидҳо аввал хусусиятҳои сифатро касб намуда, баъдан ба исм табдил ёфта метавонанд. Дар ҷумлаи зер сифати феълӣ ба сифати асли гузашта, ҳатто шаклҳои дараҷаҳои қиёсиро қабул кардааст:

“– Чаро дар ин занбӯрхона (бозори гӯза) омада нишастӣ! Магар боми самоворхона аз ин ҷо осудатар нест?” [148, с. 305].

Сифатҳои феълӣ дар таркиби ҷумла дар шаклҳои гуногуни сохторӣ ва маъноӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Мусаллам аст, ки онҳо аломати ашъи мухталифро ифода намуда, аз лиҳози маъно доираи корбурди онҳо дар нутқ хеле фароҳ мебошанд. Сифатҳои феълӣ ба исм низ мубаддал мегарданд, ки ин ҳолат дар натиҷаи суҷ ва ё аз байн рафтани категорияҳои феъл дар таркиби онҳо ба вуҷуд меояд. Дар натиҷа, сифатҳои феълӣ хусусиятҳои асосии дастурии исмро касб намуда, доираи маъноияшон маҳдудтар мегардад. Онҳо на аломати умумӣ, балки ашъи мушаххаси дорои он аломатро ифода менамоянд. Дар раванди исмгардӣ ҷунин воҳидҳо тадричан хусусиятҳои сарфӣ ва нахвӣ исмро касб менамоянд. Сифатҳои феълие, ки ба исм табдил ёфтаанд, категорияи шумораро ифода менамоянд. Ин категория дар онҳо бо пасвандҳои шакли ҷамъсоз ифода меёбад: *кор мекардагиҳо, омада истодагиҳо, ҳуҷумоварандагон, нишастагиҳо:*

*“Дар рӯзҳои барфу борон, вақте ки ба кӯча ё ба руи мадраса бароям, даруни кафшам нур аз барфу об мешуд ва аз **кафидагиҳои** поям, гӯё ки бо корд чок карда бошанд, хун шорида мерафт” [148, с. 219].*

Дар ҷумлаи ғавқ вожаи **“кафидагиҳо”** сифати феълие мебошад, ки ба исм мубаддал гаштааст. Он дар шакли ҷамъ ифода ёфта, морфемаи шакли ҷамъсози **“ҳо”** ва банди изофии **“-и”**-ро қабул намудааст. Ин сифати феълии исмгардида **“ҷойҳои кафидаи по”**-ро (осеби по) ифода мекунад.

Ҳамчунин, ба таркиби сифатҳои феълие, ки ба исм табдил ёфтаанд, пешоянд ва пасояндҳои илова мегарданд: *аз рафта истодагон, бо равандагон:*

“Баъд аз як ҳафта ба нурсандагон “дирӯз офият ёфта ба хонаи хӯҷаини худ рафт” гуфта ҷавоб деҳ” [149, с. 22].

Дар ин мисол бо гирифтани пасванди ҷамъсози “-он”, ба вазифаи пуркунанда омадан ва қабул намудани пешоянди “ба” сифати феълии “**нурсандагон**” ба категорияи исм гузаштааст.

Дар ҷумла сифатҳои феълии исмгардида ҳамон вазифаҳои нахвиеро иҷро мекунанд, ки, маъмулан, хоси исм мебошанд ва ҷун исм ин навъи сифатҳои феълий бо калимаҳои эзоҳдиҳанда корбаст шуда метавонанд:

“Баъзе равандагон (мубтадо) бо трамвай, баъзеашон бо фойтун ва баъзеи дигарашон пиёда ба як сӯ ба сӯйи шаҳр нигоҳ карда рафтани гирифтанд” [149, с. 104-105].

Тавре ки дар мисоли мазкур дида мешавад, сифати феълии “**раванда**” бо касб намудани категорияи шумора ба исм табдил ёфтааст. Шумораи ҷамъ дар он бо пасванди “-гон” ифода ёфтааст. Он бо ҷонишини номуайянии “баъзе” дар якҷоягӣ корбаст шудааст, ки ин ҷонишин ҳамчун калимаи эзоҳдиҳандаи вожаи “**равандагон**” маҳсуб меёбад. Сифати феълии исмгардидаи “**равандагон**” дар ҷумла ба вазифаи мубтадо омадааст, ки дар забони тоҷикӣ исм бештар дар ҷумла ба вазифаи мубтадо меояд.

Сифатҳои феълии замони ҳозира ва гузаштаи шакли якум бештар ҳаҷмун исм кор фармуда мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ мавҷудияти ду навъи сифатҳои феълии исмгардидаро мушоҳида намудан мумкин аст. Навъи якум он сифатҳои феълии исмгардидае мебошанд, ки дар ҷумла бе калимаҳои эзоҳдиҳанда мавриди истифода қарор мегиранд:

“Рӯзи дигар Шоҳмирзо ба пеши духтур омада аз аҳволи балғами Одина ҷӯё шуд, духтур гуфтаҳои дирӯзаашро боз таъкид карда ва “балғамаш ҳам ба гуфтаҳои ман гувоҳӣ дод” гуфта давое навишта дод” [149, с. 113].

Дар ин ҷумла калимаи “*зуфтаҳо*” сифати феълии исмгардида мебошад, ки дар ҷумла дар ду мавқеъ истифода шудааст: “...*зуфтаҳои дирӯзаашро...*” ва “...*ба зуфтаҳои ман...*”. Сифати феълии исмгардидаи мазкур аз феъли “*зуфтан*” бо илова гардидани пасванди “-та” сохта шудааст. Сифати феълӣ бо қабул намудани бандеки изофии “-и” ва бандеки шакли ҷамъсози “ҳо” ба исм мубаддал гашта, он бар ивази мафҳумҳои “суханҳо” ё “маслиҳатҳо” истифода гардидааст. Калимаи “*зуфтаҳо*” на аломати ашё, балки худи ашё, яъне мазмуни суханро ифода мекунад.

Навъи дуум, сифатҳои феълии исмгардидае мебошанд, ки бо калимаҳои эзоҳдиҳандашон омадаанд:

“Яке аз он касоне, ки маро дастгир карда буданд, мочарои байни худашон ва ман воқеъшударо ба нишастагон ҳикоя кард” [148, с. 302].

Хусусияти хоси сифатҳои феълии исмгардидаи гурӯҳи дуум дар он зоҳир меёбад, ки ин навъи сифатҳои феълӣ аломатҳои феълии худро нигоҳ медоранд. Ин ҳолат дар навъи якуми сифатҳои феълии исмгардида ба назар намерасад.

Дар ҷумла сифатҳои феълии замони ҳозира ба вазифаи хабар омада метавонанд, ки аз мавҷудияти хусусиятҳои феълии онҳо шаҳодат медиҳад:

“Ин ангуштарин аз ханҷари дудами шумо буррандатару қотилтар аст” [153, с. 77].

Дар мисоли фавқ калимаи “*буррандатар*” сифати феълии исмгардида мебошад, ки дар таркиби хабари номӣ истифода гардидааст. Он аз асоси феъли замони ҳозираи “*бур*” ва пасванди сифатсози “-анда” сохта шудааст. Бо илова шудани пасванди “-тар” дараҷаи қиёсии сифатро ифода менамояд. Дар ҷумла сифати феълии “*буррандатар*” дар якҷоягӣ бо калимаи “*қотилтар*” ва бо ёрии бандеки хабарии “*аст*” хабари ҷумларо ташкил додаанд ва нишонаи ашё, яъне ангуштаринро муайян мекунанд.

Дар забони адабии муосири тоҷик гузариши сифати феълии замони ҳозираро ба категорияҳои сифат ва исм низ мушоҳида намудан мумкин аст. Сифатҳои феълии замони ҳозира дар он сурат ба категорияи сифат мегузаранд,

ки баъзе аз аломатҳои дастурии феълии худро (монанди замон, намуд ва қобилияти вобастакунии феълӣ) аз даст медиҳанд. Ҳангоми ба қатори сифат гузаштани ин навъи сифатҳои феълӣ, онҳо аломати доимӣ ва устувори ашро ифода менамоянд. Дар натиҷаи ин раванд, сифати феълии замони ҳозира хусусиятҳои асосии сифати аслиро касб мекунад:

*“Бӯсаи ана ҳамин лабони ҳаётбахш **давои зиндакунандаи** куштагони ишқ аст! — гӯён лабони ларзони худро ба лабони тафсони ӯ часпондам” [149, с. 375]*

Дар мисоли мазкур якҷанд сифати феълиро мушоҳида намудан мумкин аст. Сифати феълии замони ҳозираи **“зиндакунанда”** дар ин ҷумла ба категорияи сифат гузашта, ба вазифаи муайянкунанда омадааст. Сифати феълии замони ҳозираи **“ларзон”** низ дар ҷумла ба вазифаи муайянкунада омадааст.

Сифати феълии замони ҳозира дар ҷумла натавон ба вазифаи муайянкунанда, балки ба вазифаи мубтадо низ омада метавонанд:

*“Албатта, ин сарандоз рӯи онҳоро тамоман наменӯшид, дар рафти кор аз сари коргарзан ба гарданаи мефуромад, ки **диққаткунанда** рӯи он занро тамом дида метавонист” [148, с. 399].*

Дар мисоли мазкур сифати феълии **“диққаткунанда”**-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки ба худ хусусиятҳои исмро касб намудааст. Он аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз исми **“диққат”**, асоси феъли замони ҳозираи **“кун”** (аз феъли *кардан*) ва пасванди **“-анда”** таркиб ёфтааст. Сифати феълии мазкур на аломати ашро, балки шахс, яъне касеро ифода кардааст, ки диққат медиҳад ё тамошо мекунад. Дар ҷумла ин калима ба вазифаи мубтадо омадааст.

Дар сурати касб намудани хусусиятҳои сарфию наҳвии исм, сифатҳои феълии замони ҳозира дар ҷумла он вазифаҳоеро иҷро менамоянд, ки хоси исм мебошанд:

*“Яке аз **иштироккунандагони** он маҷлис Мулло Бурҳон ном кӯлобӣ буд” [148, с. 358].*

Дар чумлаи мазкур калимаи “*иштироккунандагон*” сифати феълии исмгардида буда, он аз феъли “*иштирок кардан*” ва пасвандаи “*-анда*” таркиб ёфтааст. Барои ифода намудани шумораи чамъ ба он пасванди “*-гон*” илова гардидааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки сифатҳои феълии замони ҳозира, ки ба исм табдил ёфтаанд, монанди исмҳо дар шумораи чамъ корбаст мешаванд:

“Одати ӯ ин аст, ки дар ҳамин болохона менишинад ва ояндагонро вақти даромаданашон аз дарвоза ҳатто вақти баргаиштанашон аз кӯчаи калон ба паскуча мебинад ва агар сӯҳбати оянда, ё ояндагонро барои худ гарон ва нофорам ҳис кунад, аз ин ҷо фурумада аз он даре, ки дар пешгоҳи айвони зерин ҳаст, даромада ба хонаи дигар гузашта худро бемор сохта мехобад” [148, с. 273].

Дар чумлаи фавқ калимаҳои “*оянда*” ва “*ояндагон*”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки сифатҳои феълии исмгардида мебошанд. Яке дар шумораи танҳо ва дигаре дар шумораи чамъ корбаст шудааст. Шумораи чамъ бо пасванди “*-гон*” ифода ёфтааст.

Сифатҳои феълии замони гузашта дар чумла ба вазифаи муайянкунандаҳои изофӣ омада метавонанд:

“Аммо падарам бо роҳи омадагуамон ба тарафи деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд, роҳро пеш гирифт” [148148, с. 40].

Дар ин чумла калимаи “*омадагуамон*” сифати феълии исмгардида буда, аз сифати феълии замони гузаштаи “*омада*”, ки асоси он феъли “*омадан*” мебошад, бо илова кардани пасванди исмсози “*-гӣ*” ва бандакҷонишини шахсии шахси якуми чамъ “*-амон*” сохта шудааст. Сифати феълӣ дар ин ҷо аломатҳои феълии худро гум карда, ба исм табдил ёфтааст. Он на амал, балки ном ё самти ҳаракатро ифода мекунад. Дар чумла сифати феълии мазкур ба вазифаи муайянкунанда омада, пуркунандаи “*роҳ*”-ро тавсиф менамояд.

Ба мисли сифати феълии замони ҳозира сифати феълии замони гузашта дар чумла ба вазифаи хабар низ омада метавонад. Дар сурати ба вазифаи хабар омадани сифати феълӣ намуди мутлақи амал равшан баён меёбад:

“Ман худам дар ҳамин ҷо зоида шудагӣ” [153, с.127].

Дар мисоли фавқ калимаи “*зоидашудагӣ*” сифати феълии исмгардида буда, дар ҷумла ба вазифаи хабар омадааст. Сифати феълии мазкур аз феъли “*зоида шудан*” бо илова гардидани пасванди “-гӣ” сохта шудааст. Азбаски дар ҷумлаи мазкур сифати феълӣ ба вазифаи хабари ҷумла омадааст, дар он намуди мутлақи амал махсусан возеҳ ифода ёфтааст. Гӯянда бо истифодаи ин шакл таъкид мекунад, ки пайванди *ӯ* бо ин ҷо (зодгоҳаш) қатъӣ ва доимӣ мебошад.

Сифатҳои феълии замони гузашта дар ҷумла ба вазифаи ҳол низ меоянд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар забони тоҷикӣ он сифатҳои феълии замони гузашта бештар ба вазифаи ҳол меоянд, ки бо пасванди “-а” ба охир расидаанд. Ин гурӯҳи сифатҳои феълӣ замони муайяно нишон намедиҳанд. Вазифаи асосии онҳо ифодаи ҳолате мебошад, ки ҳамчун аломати амали асосӣ баромад мекунад. Онҳо амалро мефаҳмонанд, ки пеш аз амали асосӣ иҷро шудааст:

*“Ҳоҷиумар рангу рӯи канда ва кабудии таги чашмони ӯро **дида** дилаш як тоб хӯрд” [153, с. 82].*

Дар ҷумлаи мазкур сифати феълии “*дида*”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар замони гузашта ифода ёфтааст. Он на замони муайян, балки ҳолати амалро ифода карда, пеш аз амали асосии хабар (“тоб хӯрд”) воқеъ шудааст. Сифати феълии мазкур аз асоси феъли замони гузаштаи “*дид*” ва пасванди “-а” сохта шудааст.

Такрори ин шакл чиҳати феълиҳолии онро қувват медиҳад:

“Вай зардолуро гирифта, хӯрда-хӯрда боз ба кӯча медавид” [153, с. 121].

Ҷараёни ба категорияи сифат гузаштани сифатҳои феълии замони гузашта дар забони тоҷикӣ низ ба ҷашм мерасад, ки яке аз вижагиҳои хоси рушди сохти забони адабии тоҷик буда, ин ҳолат дар натиҷаи заиф шудани чиҳати феълии онҳо ба вуқӯ меояд.

Дар сурати истифода гардидани сифати феълӣ бо калимаҳои эзоҳкунанда, дар он хусусиятҳои феълӣ коҳиш меёбад ва ё тамоман аз байн меравад ва сифати феълӣ бештар аломатҳои сифатро касб менамояд.

Мавҷудияти калимаҳои эзоҳкунанда раванди сифатшавии сифатҳои феълиро суръат мебахшад:

*“Кам механдид ва суханҳои **пухтаи** ҷиддӣ мегуфт” [148, с. 183].*

Дар ин мисол сифати феълии замони гузаштаи **“пухта”** дар таркиби ибораи **“суханҳои **пухтаи** ҷиддӣ”** корбаст гардида, ба сифати асли гузаштааст. Аз асоси феъли замони гузаштаи **“пухт”** (пухтан) ва пасванди сифатсози **“-а”** сохта шуда, бандаки изофии **“-и”** қабул кардааст ва, бо ин васила, ба калимаи **“суханҳо”** вобаста шудааст.

Сифатҳои феълии замони гузаштаи сифатгашта аломатҳои асосии сифатҳои аслиро қабул менамоянд.

Ин навъи сифатҳои феълӣ ба мисли сифатҳои асли дар дараҷаҳои қиёсӣ корбаст мешаванд:

*“Шариф дар вақте ки ин воқеаҳоро ба Одина ҳикоят мекард, дар ҳар сари сухани худ ба ҳоли $\bar{u}$ бодикқат менигарист ва $\bar{u}$ ро аз аввал ҳам **осудатар**, оромидатар ёфта ба ҳикояти худ давом мекард” [149, с. 185].*

Дар мисоли фавқ сифатҳои феълии **“осудатар”** ва **“оромидатар”** сифатҳои феълие мебошанд, ки ба категорияи сифати асли гузаштаанд.

Сифатҳои феълии ба категорияи сифатгузашта бо сифатҳои асли баробар чида шуда меоянд:

*“ $\bar{U}$ нӯшоки чиркин ва **даридани** худ ва чӯпонбачагонро нишон дода боз давом намуд” 150, с. 185].*

Дар ин мисол дида мешавад, ки сифати феълии замони гузаштаи **“даридани”** ба категорияи сифати асли гузашта, бо сифати **“чиркин”** чида шуда омадааст. Сифати феъли аз асоси замони гузаштаи **“дарид”** (даридан) ва пасванди сифатсози **“-а”** сохта шуда, аломати ашёро ифода менамояд.

Дар баъзе сифатҳои феълии замони гузаштае, ки дар шакли такрор истифода шуда, дар ҷумла ба вазифаи ҳол меоянд, аломати феълӣ тадриҷан заиф мегардад, ки дар натиҷа, онҳо ба зарф наздик мешаванд:

*“**рафта-рафта** қувваи ҷонноки Рӯзимурод ҳам кам шуд” [148, с. 43].*

Тавре ки дар мисоли мазкур дида мешавад, сифати феълии замони гузаштаи *“рафта-рафта”* дар шакли такрор истифода шуда, дар ҷумла ба вазифаи ҳол омадааст. Дар он аломатҳои феълӣ сусти гардида, сифати феълӣ ба зарф наздик шудааст.

Сифатҳои феълии замони гузашта дар ҷумла ба исми гузашта аломатҳои онро мегирад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки сифатҳои феълии замони гузаштаи исмигардида дар шумораи ҷамъ истифода мешаванд:

“Мадрасаҳоро аз гузаштагон баъзе ҳукмдорон ва боён, ки ё илмдӯст буданд ва ё шӯҳратпараст, сохта дар “роҳи Худо” вақф кардаанд” [148, с. 201].

Вазифаи наҳвӣ сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда, муайянкунанда мебошад:

*“Ман ягон усули нави шумо **намедонистагиро** кор намефармоям” [153, с. 93].*

Тавре ки дар мисоли мазкур дида мешавад, сифати феълии *“намедонистагӣ”*, ки дар замони ҳозира-оянда ифода ёфтааст, ба категорияи сифат гузашта, дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омадааст.

Дар раванди таҳқиқ корбасти сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда пеш аз муайяншаванда низ ба назар расиданд, ки ин падида бештар ба нутқи гуфтугӯӣ хос мебошад:

*“Барои ин хароҷот ҳеҷ набошад бист танга лозим буд ва ҳол он ки ӯ як танга ҳам надошт, ба пул **мерафтагӣ** чизаш ҳам намонда буд” [149, с. 84].*

Сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда ба вазифаи хабар меоянд:

*“Сангин дид, ки кори Одина бад **мешудагӣ** барин” [148, с. 82].*

Ҷамҷунин, ба мисли дигар навъҳои сифати феълӣ, баъзе сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда аломатҳои феълии худро гум карда, ба исми мегузаранд. Дар натиҷа онҳо аломатҳои исмиро мегиранд, ки ин падида бештар дар нутқи гуфтугӯӣ мушоҳида мегардад:

“Босмачиён мегирифтагиашонро гирифтанду баъд дар миёни ҳавлӣ тӯб шуда гапзанон карданд. Бадкирдорӣ ва ёзигӣ мекардагиҳоро мо ана ҳамин тавр сазо мекунем” [153, с. 95].

Тавре ки дар мисоли фавқ дида мешавад, сифати феълии замони ҳозираояндаи **“мегирифтагиашон”** ба исм гузашта, аломатҳои онро касб намудааст. Дар он бандакҷониши шахси сеюми ҷамъи **“ашон”** ва пасванди **“-ро”** илова гардидааст. Дар ин ҷумла сифати феълӣ ба мисли исм дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда омадааст, аз ин рӯ, дар он пасванди **“-ро”** илова шудааст.

Хусусияти вобастакунии феълӣ дар сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян устувор ҳифз мегардад, аз ин рӯ, онҳо дар сохтани ибораҳои сифати феълии замони ҳозираи муайян фаъолона иштирок менамоянд:

“...инчунин садои ба замин афтодани Гулбибии ба тағи дар ростистода ҳам шунида буд” [148, с. 77].

Дар ҷумлаи мазкур калимаи **“ростистода”** сифати феълии замони ҳозираи муайян (давомдор) буда, калимаҳои **“ба тағи дар”**-ро ба худ вобаста карда, иборати сифати феълии **“ба тағи дар ростистода”**-ро сохтааст. Чунин шакли иборасозӣ хоси услуби бадеӣ ва илмӣ мебошад.

Сифатҳои феълие, ки дар замони ҳозираи муайян ифода ёфтаанд, дар ҷумла ҳамчун муайянкунанда низ қорбаст мешаванд:

“хароҷотҳоро бароварда, фоидаи холисро дар байни онҳо баробар тақсим намуда, он ду судхӯри сағшудаистодаро «гургоштӣ» кунонд” [151, с. 144].

Дар ҷумлаи мазкур калимаи **“сӯхтаистодаро”** мушоҳида намудан мумкин аст, ки сифати феълии замони ҳозираи муайян маҳсуб меёбад. Он аз рӯйи сохт мураккаб буда, аз шакли сифати феълии гузаштаи **“сӯхта”**, ки аз феъли **“сӯхтан”** асос гирифтааст ва калимаи **“истода”** - шакли феъли ёридиҳанда таркиб ёфтааст. Сифати феълӣ давомнокии амалро нишон медиҳад ва дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омада, калимаи **“пахтаҳо”**-ро тавсиф менамояд. Азбаски он дар таркиби пуркунанда омадааст, пасванди **“-ро”** қабул намудааст.

Дар забони адабии муосири тоҷик сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян вазифаи муайянкунандаро низ ифода мекунанд:

“Як дастаи калони сарбозони аз қалъа баромадаистода низ намудор гардиданд” [154, с. 63].

Сифатҳои феълии замони ҳозираи муайяни шакли яқум вазифаи феълиҳои худро зоҳир намуда, ба вазифаи ҳол низ ифода мегарданд:

“...дасти дигараширо ба сари кали бараҳнааш зада гирифта ба ҷомаву дасту гардани он роҳгузар молида истода фаръёд мекард” [148, с. 349].

Категорияи замон ва намуд дар сифатҳои феълии замони ҳозираи муайяни шакли дуҷум хеле устувор мебошад. Онҳо нишонаҳои замон ва намудро пурра ҳифз мекунанд ва маҳз ҳамин устуворӣ имкон намедихад, ки ба сифати мустақил табдил ёбанд.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои феълии замони ҳозираи муайян ба сифат намегузаранд, аммо дар баъзе мавридҳо ба категорияи исм гузаштани онҳоро мушоҳида намудан мумкин аст, ки натиҷаи ин раванд, бештар дар истифода намудани морфемаҳои шумораи ҷамъсоз дар таркиби ин навъи сифатҳои феъли зоҳир меёбад. Ҳамчунин, онҳо дар ҷумла ба вазифаи пуркунанда меоянд, ки дар натиҷа онҳо бо пешоянду пасояндҳо ифода мегарданд:

“Қушбегӣ бо одати муқаррарии ҷазодихӣ номҳои он се нафарро ягон-ягон ба забон гирифта ва дар ҳақиқат соҳиби ҳамон номҳо ҳамон одамҳо буданро аз ҳозиристодагон пурсида ва тасдиқ кунонда ҳукми куширо ба дастӣ миришаб дод” [148, с. 329].

Дар мисоли ҷавқ сифати феълии **“ҳозиристодагон”** дар замони ҳозираи муайян ифода ёфта, ба категорияи исм гузаштааст. Он дар ҷумла ба вазифаи пуркунандаи бавосита омада, пеш аз он пешоянди **“аз”** истифода гардидааст. Ҳамчунин, сифати феълии мазкур дар шумораи ҷамъ корбаст шуда, ба худ морфемаи шумораи ҷамъсози **“гон”** қабул намудааст.

Сифатҳои феълии замони оянда ба вазифаи муайянкунанда меоянд:

*“чунки бо тамои шудани он чизи **хурданӣ**, ки ин аз чӯтро аз миён бардошта ба як сӯ гузоштани соҳиби дӯкон маълум мешуд, Қоришикамба ҳам зуд аз ҷо бархоста ба роҳ даромад”* [151, с. 16].

Дар ҷумлаи мазкур сифати феълии **“хурданӣ”** дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омада, он пас аз муайяншаванда мавқеъ гирифтааст. Он аз асоси феъли **“хӯрдан”** ва пасванди **“-ӣ”** таркиб ёфтааст.

Сифатҳои феълии замони оянда аксар ба вазифаи хабар меоянд:

*“Хизматгорон ӯро аз пеши Мирзо **бароварданӣ** шуданд, аммо ӯ рафтани намехост”* [151, с. 115].

Дар ҷумлаи мазкур сифати феълии **“бароварданӣ”** дар замони оянда ифода ёфта, он аз асоси феъли **“баровардан”** ва пасванди **“-нӣ”** сохта шудааст. Дар ҷумла он дар таркиби хабар истифода шудааст.

Агар дар сифати феълии замони оянда аломатҳои дастурии замон, тарз ва намуд, хусусан, қобилияти вобастакунии калимаҳо заиф гарданду ба ҷойи онҳо аломати доимии ашё ифода шавад, он гоҳ чунин шакл ба сифат наздик мегардад ва баъзан ҳатто мисли сифатҳо дар як қатор ба тарзи чида меояд:

*“Ана инҳо **хӯрдашуданӣ** ва **бамазаанд**, – гуфт ва гарданборикҳоро нишон дода, сухани худро давом кунонид”* [148, с. 35].

Дар ҷумлаи ғавқ сифати феълии **“хӯрдашуданӣ”** дар замони оянда ифода ёфта, он аз рӯйи сохт мураккаб мебошад. Сифати феълии мазкур аз феълҳои **“хӯрдан”** ва **“шудан”** ва пасванди **“-нӣ”** сохта шудааст. Он бо сифати **“бамаза”** чида шуда омадааст. Ин сифати феълӣ ба қатори сифат гузаштааст.

Сифати феълии забони тоҷикӣ ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ бо роҳҳои гуногун ифода меёбад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар бештари мавридҳо сифати феълии забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо истифода аз муодили мустақими дастурӣ интиқол меёбад:

*“Мамлақати мо бо роҳи **интихобкардаи** хеш чун ҷомеаи озод ва соҳибхитӣ пеш меравад...”* [157, с. 18]. – *“Our country is going forward through the **chosen** path...”* [160, с. 18].

Дар чумлаи тоҷикии ғавқ сифати феълии “*интихобкарда*”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар замони гузашта ифода ёфтааст. Он аз феъли “*интихоб кардан*” асос гирифтааст. Сифати феълии мазкур ба забони англисӣ тавассути вожаи “*chosen*” интиқол ёфтааст, ки сифати феълии гузашта мебошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳангоми мавҷуд будани муодили мустақими сифати феълии тоҷикӣ дар забони англисӣ мутарҷим бевосита аз он қорбасти намуда метавонад.

Дар раванди таҳқиқ ҳолатҳое ба назар расиданд, ки ҳангоми интиқоли порчае аз матн, ки дорои якҷанд сифати феълӣ мебошанд, бо роҳҳои гуногун интиқол ёфтаанд:

“Самтҳои асосии сиёсати давлати мо дар роҳи бунёди ҷомеаи демократӣ, дунявӣ ва башардӯстона, бидуни ташаккули иқтисоди нешрафта ва тавоноии миллӣ ҳамчун организми тоҷ ва худтанзимкунанда имконнопазир аст. Азбаски аксари қулли кишварҳои тараққиқкардаи олам муносибатҳои бозориро ба таври қатъӣ интихоб намуда, дар тӯли даҳсолаҳо бо ин роҳ устуворона пеш мераванд, мо ҳам аз ин дурнамои иқтисодӣ дар қанор буда наметавонем” [157, с. 16-17].

*“The main directions of our policy for building the democratic, secular and human loving society is that we can't move forward without **developed** national economy. As most of the **developed** countries of the world chose the market economy and are developing for dozens of years, our country can't stay aside”* [160, с. 15].

Тавре ки дар мисоли ғавқ дида мешавад, дар порчаи матни тоҷикӣ якҷанд сифатҳои феълии гуногун мавҷуд мебошад. Сифати феълии “*тараққиқкарда*” дар замони гузашта ифода ёфта, аз феъли “*тараққӣ кардан*” ва пасванди “-а” сохта шудааст. Дар чумла он ба вазифаи муайянкунанда омада, исми “*кишварҳо*”-ро шарҳ медиҳад. Калимаи “*нешрафта*” низ сифати феълии замони гузашта буда, аз феъли “*неш рафтан*” ва пасванди “-а” сохта шудааст. Дар чумла ин сифати феълӣ низ вазифаи муайянкунандаро иҷро карда, хусусияти исми “*иқтисод*”-ро нишон медиҳад. Дар ин порчаи матн сифати феълии замони ҳозираи “*худтанзимкунанда*”-ро низ мушоҳида намудан

мумкин аст, ки аз асоси замони ҳозираи феъли “танзим кардан” (танзимкун), пешванди “худ-” ва пасванди “-анда” сохта шудааст. Дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омада, исми “организм”-ро тавсиф менамояд. Аз тарҷумаи порчаи мазкур бармеояд, ки сифатҳои феълии замони гузаштаи “*тараққикарда*” ва “*неурафта*” ба забони англисӣ бо сифатҳои феълии замони гузаштаи “*developed*” тарҷума ёфтаанд, аммо сифати феълии замони ҳозираи “*худтанзимкунанда*” ихтисор шудааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳангоми тарҷумаи сифати феълии забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бадали дастурӣ, яъне бадали сифати феълӣ ба исм татбиқ мешавад:

“Вале дили кас ба тақдири насли оянда месӯзад ва эҳсос мекунам, ки ба ин кор танҳо бачаҳо гунаҳкор нестанд” [157, с. 10]. – “But one worries about the future of our children and I feel that it is not their blame” [160, с. 7].

Дар мисоли фавқ дида мешавад, ки сифати феълии “*оянда*”, ки тавсифкунандаи исми “*насл*” мебошад ва ба забони англисӣ тавассути исми “*future*” интиқол ёфтааст, яъне сифати феълии забони тоҷикӣ ба исми забони англисӣ иваз шудааст.

Бадали сифати феълии забони тоҷикӣ ба исми забони англисӣ дар мисоли зер низ мушоҳида мешавад:

“Пушида нест, ки дар ниҳоди ҳар кӯдак ду нерӯ ҷой дорад. Агар нерӯи бадӣю бераҳмӣ, зӯрварию ҷангҷӯӣ дар ниҳоди онҳо бар нерӯи инсондӯстӣ ва адлу инсоф ғолиб ояд, вой бар холи инсоният, ки ҳазорон сол пушт ба пушт заҳмат кашида, барои мо ва наслҳои оянда мероси бузурги маънавӣ ва тамаддуни оламшумул ба ёдгор гузоштаанд” [157, с. 11]. – “It is not secret that the child has two powers in his content. If the evil power becomes winner in the child then it will be very difficult for the humanity, which tried for centuries to keep rich cultural heritage for the generation” [160, с. 8].

Дар мисоли мазкур сифати феълии гузаштаи “*пушида*”-ро мушоҳида намудан мумкин аст, ки аз феъли “*пушидан*” ва пасванди “-а” сохта шуда, дар ибораи фразеологии “*пушида нест*” ҳамчун қисми номии хабар омадааст. Он

ҳолати маълум ва ошкор будани фикрро ифода мекунад. Он ба забони англисӣ тавассути исми “*secret*” интиқол ёфтааст. Сифати феълии замони гузаштаи “*заҳмат кашида*” аз феъли таркибии “*заҳмат кашидан*” ва пасванди “-а” сохта шуда, ба забони англисӣ бо феъли “*try*” дар замони гузашта интиқол ёфтааст. Сифати феълии “*оянда*” дар замони ҳозира-оянда ифода ёфта, аз асоси замони ҳозираи феъли “*омадан*” (ой) ва пасванди “-анда” таркиб ёфтааст. Дар ҷумла ба вазифаи муайянкунада омада, исми “*наслҳо*”-ро тавсиф мекунад. Ба забони англисӣ ибораи “*наслҳои оянда*” бо исми “*generation*” интиқол ёфтааст. Дар ин ҷо мутобиқати ибора ва калимаро мушоҳида намудан мумкин аст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳангоми тарҷумаи сифати феълии забони тоҷикӣ ба забони англисӣ усули ихтисоркунӣ зиёд татбиқ мешавад:

“Дар рӯзномаҳои марказии Россия мушоҳибаеро бо ин актёрони соҳибшӯҳрат хонда, басо ҳайрон шудам, ки онҳо нақшҳои офарида ва филмҳои таҳия намудаашонро ба фарзандон нишон намедиханд ва пешаи худро як василаи рӯзгузаронӣ мешуморанд” [157, с. 11]. – “I wondered when I have read an interview with famous actors in the Russian newspaper that they do not show their films to their children and consider their job to be one of the means of their life” [160, с. 8].

Дар ҷумлаи тоҷикии фавқ ва тарҷумаи он дида мешавад, ки ҳангоми тарҷумаи сифатҳои феълии “*офарида*” ва “*таҳия намуда*” ихтисор шудаанд. Сифати феълии “*офарида*” дар замони гузашта ифода ёфта, аз асоси замони гузаштаи феъли “*офаридан*” ва пасванди “-а” таркиб ёфтааст. Он дар ҷумла вазифаи муайянкунандаро иҷро мекунад. Сифати феълии замони гузаштаи “*таҳия намуда*” аз феъли таркибии “*таҳия намудан*” ва пасванди “-а” сохта шуда, ба он бандаки соҳибии шахси сеюми ҷамъ (-ашон) ҳамроҳ шудааст. Сифати феълии “*хонда*” бошад, бо сифати феълии замони гузаштаи “*read*” дар таркиби хабар интиқол ёфтааст.

Ҳамин тавр, сифати феълии забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо роҳу усулҳои гуногун, аз қабилӣ, қорбасти муодили мустақим, бадали дастурӣ, ихтисоркунӣ ва амсоли инҳо тарҷума мешавад.

Тавре қайд гардид, мавҷудияти сифати феълӣ дар забони англисӣ низ мушоҳида мешавад.

Дар забони англисӣ сифати феълии замони ҳозира (**Participle I**) дорои хусусиятҳои феълӣ, сифатӣ ва зарфӣ мебошад. Хусусиятҳои сифатӣ ва зарфии он дар сохтори нахвӣ (синтаксисии) ҷумла муайян гардида, мутаносибан дар вазифаҳои муайянкунанда ё ҳол зохир мешаванд:

*“A name casually **written** on a slip of paper has enabled me to find her out”* [159, с. 469].

Дар мисоли мазкур, сифати феълии замони гузаштаи “**written**” дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда омада, пас аз муайяншаванда мавқеъи гирифтааст.

Сифати феълии забони англисӣ дар ҷумла ба вазифаи ҳол низ меояд:

*“I was in my own room, and **sitting** by the window, which was open”* [159, с. 547-548].

Дар ҷумлаи мазкур сифати феълии замони ҳозираи “**sitting**” дар ҷумла ба вазифаи ҳол омадааст. Ин шакли сифати феълӣ (Participle I Simple), ки аз феъли мондаи “*to sit*” сохта шудааст, ҳолати субъекти амалро дар лаҳзаи воқеъ шудани амали асосӣ шарҳ дода, бо феъли тасрифшаванда дар алоқаи зич қарор дорад.

Сифати феълии замони ҳозира (Participle I) дар ҷумлаҳои забони англисӣ ба вазифаҳои гуногуни аъзои ҷумла омада метавонад.

Сифати феълӣ дар ҷумла аломати ашӯро муайян карда, ҳамчун муайянкунанда қорбасти мешавад:

*“a group of great girls **standing** about her spoke with serious and sullen gestures”* [159, с. 49].

Сифати феълии замони ҳозира дар ҷумла ба вазифаи ҳол меояд. Бояд таъкид кард, ки ҳамаи шаклҳои сифати феълӣ ҳамчун ҳол истифода бурда мешаванд:

“...Approaching one of the small, black doors, he put it in the lock; he

Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ муайянкунанда пас аз муайяншаванда низ омада метавонад.:

“The fiend pinning down the thief’s pack behind him, I passed over quickly: it was an object of terror” [159, c. 9].

Дар мисоли фавқ сифати феълии ғайримафъулӣ дар таркиби ибори *“pinning down the thief’s pack”* омадааст, ки дар ҷумла вазифаи муайянкунандаро иҷро намуда, аз ибори феълии *“to pin down”* таркиб ёфтааст. Дар ин мисол сифати феълӣ барои муайян кардани исми *“the fiend”* корбурд шудааст.

Сифати феълӣ ҳиссаи нутқи беназирест, ки он бо усулҳои гуногун аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума мешавад. Сифати феълӣ дар ҷумла ҳамчун феъл, сифат, зарф ва ҳатто пайвандак меояд.

Чи тавре ки қайд гардид, сифати феълии забони англисӣ бо усулҳои гуногун тарҷума мешаванд.

Мавриди зикр аст, ки дар забони англисӣ аз ҳар як феъли забони англисӣ сифати феълӣ дар замони ҳозира ва гузашта сохта мешавад.

Дар забони англисӣ феъли ҳол вучуд надорад, аз ин рӯ, сифати феълӣ дар забони англисӣ ба сифати феълӣ ва феъли ҳоли забони тоҷикӣ мувофиқ мебошад.

Дар ҷумлаи зерин дар матни асал сифати феълии *“risen”* ҳамчун муайянкунандаи ҷумла истифода шудааст, ки он аз феъли нодурусти *“rise”* бо илова намудани пасванди “-n” сохта шудааст:

“Bessie was the only person yet risen” [159, c. 59].

Ҳангоми тарҷумаи ҷумлаи мазкур ба забони тоҷикӣ тарҷумон аз усулҳои ивазнамоии аъзои ҷумла ва ихтисоркунӣ истифода намудааст. Ҳангоми тарҷумаи сифати феълии замони гузаштаи *“risen”* – *“бархоста”* ӯ усули ивазнамоии аъзои ҷумларо истифода намуда, онро ҳамчун *“бархостааст”* тарҷума намудааст, ки он дар матни забони тоҷикӣ ба вазифаи хабари ҷумла омадааст:

Алҳол танҳо Бесси бархостааст [152, с. 38].

Мавриди зикр аст, ки дар забони англисӣ сифати феълӣ ба вазифаи муайянкунанда низ меояд. Дар ҷумлаи зерин сифати феълии “*broken*” ба вазифаи муайянкунанда омада, пеш аз исми “*English*” мавқеъ гирифтааст. Сифати феълии замони гузаштаи “*broken*” аз феъли нодурусти “*to break*” сохта шудааст:

“Adele, indeed, no sooner saw Mrs. Fairfax, than she summoned her to her sofa, and there quickly filled her lap with the porcelain, the ivory, the waxen contents of her ‘boite;’ pouring out, meantime, explanations and raptures in such broken English as she was mistress of” [159, с. 198].

Ҳангоми тарҷумаи сифати феълӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумон аз усули таҳтулафзӣ истифода намуда, онро ҳамчун “*шикаста*” тарҷума намудааст:

*“Дар воқеъ, чун чашми Адел ба хонум Фэйрфакс афтид, ӯ пиразанро рӯйи роҳаткат нишонд, ҳамон лаҳза як-якбозичаҳои аз фағфур, устухони фил ва мум сохташударо, ки аз қуттичаи худ ёфта баровардааст, бар сари зонуи хонум парешонид. Ӯ пиразанро бо забони **шикастаи** англисӣ, ки дар он даврон воситаи тақаллумаиш буд, зеро борони шаҳру эзоҳ гирифт” [152, с. 127].*

Инчунин, ҳангоми тарҷумаи ҷумлаи болозикр тарҷумони забони тоҷикӣ аз усули ба ҷузъҳо тақсим намудани ҷумла истифода намуда, ҷумлаи *‘pouring out, meantime, explanations and raptures in such broken English as she was mistress of*-ро аз қисмати ҷумлаи мураккаб ҷудо намуда, ҳамчун ҷумлаи алоҳида тарҷума намудааст ва ибораи феълии *‘pouring out’*-ро барои обуранги бадеӣ ҳамчун “*зеро борони шаҳру эзоҳ гирифт*” тарҷума намудааст.

Сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ навъи махсуси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мебошад, ки хусусиятҳои ҳам феъл ва ҳам сифатро доранд. Он барои тавсифи шахс, ашё ё ҳолат истифода мешавад ва метавонад вазифаҳои гуногуни наҳвиرو иҷро кунад.

3.3. Герундий дар забони англисӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ

Дар забони англисӣ пайваста вожаҳои во мехӯранд, ки бо бандҳои “-ing” ба охир мерасанд, ки дар забони англисӣ чунин калимаҳо бештар ба қатори герундий дохил мешаванд. Дар забони тоҷикӣ герундий вучуд надорад. Феъли ing-шакл аз шакли аввали феъл, ки замони ҳозираи номуайян месозанд, ба миён меоянд.

Аз рӯйи мазмун герундий ба исми феълӣ наздик аст: *teaching* - омӯзонидан, *planning* - нақша кашидан.

Бояд таъкид дод, ки герундий ба забони тоҷикӣ бо усулҳои гуногун тарҷума шуда, одатан, ҳамчун исм ва масдари аз феъл сохташуда интиқол меёбад. Усули тарҷумаи герундий дар асоси вазифаи он дар ҷумла ва мазмун ва муҳтавои матн муқаррар карда мешавад.

Ҷадвали 6. Шаклҳои герундий дар забони англисӣ

Гурӯҳи замони	Ҷои	Мафъул
Indefinite	asking	being asked
Perfect	having asked	having been asked

Герундий дар ҷумла метавонад ба ҳайси мубтадо, пурқунанда, таркиби номи хабар истифода шавад.

Инчунин, герундий дар навбати худ ба осонӣ бо дигар калимаҳо ҳамроҳ шуда, калимаи мураккабро низ месозад, мисол:

- *a reading-room* – тоҷаро хониш (тоҷаро барои хониш);
- *working-clothes* – либоси махсус (либос барои кор);
- *housekeeping* – корҳои хона (хоҷагидорӣ).

Мавриди таъкид аст, ки дар фарқиат бо дигар шаклҳои тасрифнашандаи феъл герундий дар забони тоҷикӣ ҳамто ва монанди худро надорад.

Он ба мисли сифати феълӣ аз масдар бо ёрии бандҳои “-ing” сохта шуда, дар баробари ин ба худ ҳам аломатҳои феъл ва ҳам аломатҳои исмро муттаҳид месозад, яъне аз рӯйи мазмуни дастурӣ ба масдар монанд мебошад.

“Аз ҷониби дигар дар забони англисӣ герундий аз масдар на танҳо бо вижагиҳои калимасозии худ, балки бо хусусиятҳои хоси истифода тафовут дорад, ки ба аломати хоси ҳамчоягӣ бо дигар калимаҳо созгор буда, нисбат дода мешавад” [59, с. 58].

Илова бар ин, дар низоми феълҳои забони англисӣ герундий яке аз шаклҳои тасрифнашаванда ба шумор рафта, дорои хусусияти хос мебошад. Дар он замоне, ки масдар ва сифати феълӣ шаклҳои мебошанд, ки ба забонҳои муносири аврупоӣ хосанд ва герундӣ забони англисӣ ҳамшакли худро танҳо дар забони испанӣ дорад. Вай хусусиятҳои феъл ва исмро ифода мекунад.

Герундий бо доштани хусусиятҳои феъл ва исмӣ, аз як тараф, қобилияти қабул намудани пурқунандаи бевоситаро дорад ва аз тарафи дигар, дар ҷумла мавқеи исмро ишғол мекунад. Ин категорияи дастурӣ бо нигоҳ доштани табиати феълӣ худ, дар сохтори нахвӣ ҳамон вазифаҳоеро иҷро менамояд, ки хоси исм мебошанд.

Ҳамзамон, ин аломатҳои тазоднок имкониятҳои ҷумлаҳои содаро васеъ менамоянд. Маъмулан, герундий усули кӯтоҳқардашудаи ифодаи муносибат ба ҳисоб рафта, дар дигар забонҳо бо ҷумлаи пайрав интиқол меёбад.

Дар умум, герундий аз дигар шаклҳои тасрифнашавандаи феъл бо он фарқ дорад, ки дар забони тоҷикӣ шакли мисли он вучуд надорад ва, бинобар ин, дар забони тоҷикӣ бо ёрии ифодаҳои дорои сифати феълӣ ва феълӣ ҳол тарҷума карда мешавад.

Герундий дар забони тоҷикӣ муодили ягона ва мустақим надорад, бинобар ин, он вобаста ба вазифааш дар ҷумла бо чанд роҳ тарҷума мешавад.

Герундий дар забони тоҷикӣ, одатан, бо исм ифода меёбад:

“Feeling without judgment is a washy draught indeed; but judgment untempered by feeling is too bitter and husky a morsel for human deglutition” [159, с. 286]. – *“Ҳиссиёт бе ақл хӯроки на он қадар бомазза аст, вале ақле, ки аз тарафи ҳиссиёт муллоим карда шудааст, хӯроки талх ва хушк мебошад ва барои истифодаи инсонӣ имконнопазир аст”* [152, с. 232].

Дар чумлаи фавқ дида мешавад, ки герундӣи “*feeling*” аз асоси “*feel*” таркиб ёфта, дар чумла ба вазифаи мубтадо омадааст. Ин герундӣ ба забони тоҷикӣ бо исми маънии “*ҳиссиёт*” интиқол ёфтааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар забони тоҷикӣ герундӣ бо шакли тасрифшавандаи феъл низ ифода меёбад:

*“I would never think of **running** a hundred miles to see an old lady who will, perhaps, be dead before you reach her” [159, с. 270]. – “Ба гӯшаи хотири ман намеояд, ки ба хотири дидани ягон кампир, ки шояд то расидани шумо ба он дунё меравад, сад милро **таӣ кунед**” [152, с. 220].*

Дар мисоли мазкур дида мешавад, ки герундӣ, ки шакли тасрифнашавандаи феъл маҳсуб ёфта, ба шахсу шумора тасриф намешавад, дар забони тоҷикӣ бо шакли тасрифшавандаи феъл ифода ёфтааст. Дар чумлаи англисӣ герундӣи “*running*” пас аз хабари чумла мавқеъ гирифта, ба вазифаи пуркунанда омадааст. Дар забони тоҷикӣ он бо феъли “*таӣ кардан*” интиқол ёфта, дорои шахсу шумора ва সিға мебошад. Чунин таҳвилоти наҳвӣ ба он вобаста аст, ки дар забони тоҷикӣ герундӣи ҳамчун шакли мустақили дастурӣ вучуд надорад ва маънои он бештар тавассути масдар, феълҳои тасрифшаванда ё чумлаҳои тобеъ интиқол дода мешавад. Дар мисоли мазкур тарҷумон сохтори чумлаи аслиро тағйир дода, онро ба чумлаи мураккаби тобеъ табдил додааст.

Дар раванди таҳлил ҳолатҳои ихтисор шудани герундӣи англисӣ ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ низ мушоҳида гардиданд:

*“And now he unknit his black brows; looked down, smiling at me, and stroked my hair, as if well pleased at **seeing** a danger averted [159, с. 318]. – Чинҳои пешониаш ҳамвор шуданд. Ба ман хандакунон нигариста, мӯйҳои маро навозиш мекард, гӯйё аз кадом як хатар халос шуда бошад, қаноатманд буд [152, с. 258].*

Дар ин мисол ҳолати ихтисор гардидани герундӣи англисиро ҳангоми тарҷума ба забони тоҷикӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар чумлаи англисӣ

герундийи “*seeing*” аз асоси “*see*” таркиб ёфтааст ва дар ҷумла он вазифаи пуркунандаро иҷро менамояд.

Дар раванди тарҷума ихтисор намудани герундий бо мақсади фишурдани матн ва худдорӣ намудан аз такрор корбасти мешавад:

...Yet six months after he wrote to me, without, however, mentioning Mr. Rochester's name or mentioning to my marriage [159, c. 551]. – Аммо нимсол ӯ ба ҳар ҳол ба ман нома навишт: дуруст аст, ки ҷаноби Рочестер ва шавҳардориш маро ёдовар нашуда буд [152, с. 407].

Дар ин мисол дида мешавад, ики дар забони англисӣ ду герундий – “*mentioning*” ва “*mentioning*” дарҷ гардидааст, ки ба забони тоҷикӣ онҳо тавассути феъли “*ёдовар нашудан*” интиқол ёфтаанд, ки аз татбиқи умумисозӣ дар раванди тарҷума шаҳодат медиҳад.

Хулоса, зимни таҳлили мавод муайян гардид, ки герундий дар забони англисӣ шакли тасрифнашавандаи феъл буда, дар забони тоҷикӣ ҳамтои худро надорад, аз ин рӯ, он дар забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун ифода меёбад.

3.4. Хусусиятҳои семантикию дастурии феъли ҳол дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи он дар забони англисӣ

Чи тавре ки маълум аст, дар забони адабии ҳозираи тоҷик феъли ҳол амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки он ҳамчун нишонаи феъли асосӣ шакл мегирад. Феъли ҳол ҳолати иловагии ба феъли асосӣ пайрав бударо низ ифода карда, он бар эзоҳи феълҳои ҳам тасрифшаванда ва ҳам тасрифнашаванда корбурд мешавад:

“Аммо падарам бо як хез аз ду бозуям нигоҳ дошт ва ман бошам, пояк зада гирякунон ва фарёдзанон «меравам-меравам» гӯён нола мекардам” [148, с. 19].

Инчунин, феъли ҳол мисли зарфҳо дар мансубии калимаҳо тағйир наёфта, он дорои вижагиҳои феъл ва зарф мебошад. Ин аст, ки онро зарфи феълӣ ҳам мегӯянд. Дар ин рост, дар забони тоҷикӣ феъли ҳол танҳо як шакли махсус дорад, ки онро **феъли ҳоли замони ҳозира** меноманд.

Чи тавре ки дар боло қайд гардид, забоншиносони тоҷик хусусияти дугонаи шаклҳои якуми сифатҳои феълии замони гузашта ва замони ҳозираи муайянро ба назар гирифта, онҳоро сифатҳои феълӣ-феъли ҳол номидаанд. Дар ҳақиқат, ин шаклҳо ҳамчун ҳол фаровон кор фармуда мешаванд ва ба хусусиятҳои феъли ҳолии худро дар ҳамин вазифа ҳам зоҳир мекунанд, лекин ин шаклҳоро ҳеч гоҳ аз сифатҳои феълӣ кандан мумкин нест, зеро онҳо аслан ва таърихан сифати феълӣ буданд.

Агар сифатҳои феълӣ-феъли ҳоли замони гузашта амали пеш аз хабарӣ чумла иҷрошударо ҳамчун аломати он ифода кунанд, сифати феълӣ-феъли ҳоли замони ҳозираи муайян монанди шакли асосии феъли ҳол бо амали хабарӣ чумла ҳамзамон аст.

Феъли ҳоли замони ҳозира бо суффикси -он чунин сохта мешавад:

а) аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ: гапзанон (гап задан), завқкунон (завқ кардан), такроркунон (такрор кардан), шақарросзанон (шақаррос задан);

б) аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии феълӣ: гузаштаравон (гузашта рафтан), баромадаравон (баромада рафтан). Истеъмоли ин шакл хеле маҳдуд аст ва дар асарҳои ҳама нависандагон тоҷик вонамехӯрад.

Дар таркиби феълҳои ҳоли замони ҳозира махсусан феълҳои ёридиҳандаи “кардан”, “рафтан” ва “задан” серистеъмол мебошанд:

“Вақте ки Ибоду Гуландом роҳравон ва гапзанон шуданд, бозии онҳо келину домодбозӣ буд” [149, с. 162].

Феълҳои ҳоли замони ҳозира гузаранда (ғичиррос-занон, такроркунон, кашолакунон, навиштаравон, тозакунон, тасдиқкунон, пӯшидаравон, таъкидкунон, бўсакунон) ва монда (баромадаравон, гузаштаравон, завқкунон, нолакунон, табассумкунон, ҳучумкунон, гапзанон, тохтаравон, тақлидкунон, таъзимкунон, мурочиаткунон, хайрухушкунон, тақякунон) мешаванд.

Ин хусусияти феъли ҳол бевосита ба категорияи тарзи феъл вобастагӣ дорад.

Феъли ҳоли замони ҳозира тарзи фоил дорад. Феъли ҳоли тарзи фоил амали гузарандаест, ки бевосита ба объект равона мешавад. Объекти бевосита бо пасоянди -ро ва бе он меояд:

*“надарам Соиби Исфаҳониро бисёр дӯст медошт шеърҳои ӯро, чунон ки бачагон наботро макида **мазакунон** мехӯрда бошанд, лаззат гирифта мехоид ва аз рӯи эҳтиром ӯро «Бобо Соиб» мегуфт”* [148, с. 110].

Феъли ҳоли замони ҳозира маънои мустақили замони надорад. Вай ҳамчун шакли намуди давомнок амалу ҳолати ба феъли асосӣ дар як замон воқеъгардидаро иҷро мекунад. Дар иртибот ба ин, агар хабари ҷумла дар замонҳои гузашта, ҳозира ва оянда омада бошад, пас феъли ҳоли замони ҳозира бо он ҳамеша ҳамзамон мегардад:

*“Бачагони кӯча **шодикунон ва чапакзанон** «об омаду об омад — аз рӯи китоб омад» гӯён фарёд мекашиданд ва лаб-лаби ҷӯ боло-поин медавиданд”* [148, с. 87].

Феъли ҳол хусусияти вобастагии феълӣ дорад ва он калимаҳои дигарро ҳамчун феъл вобаста намуда, ибораҳои феъли ҳол месозад.

Хусусан феъли ҳоли гузаранда объекти бевоситаро вобаста намуда, яке аз аломатҳои барҷастаи феълро зоҳир менамояд:

*“Фурӯшанда машқубро **нафринкунон** бо дастӣ росташ аз домани харидор маҳкам медошт”* [148, с. 318].

Феъли ҳол дар ҷумла, одатан, ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд ва аз ҷиҳати вазифаи наҳвиаш ба зарф наздик мешавад:

*“Аммо ӯ ин тавр накард ва **хандакунон** айнакашро аз чашмаи бардошта ва вайро пок карда истода ба акаам гуфт”* [148, с. 23].

Ибораҳои феълиҳолӣ, махсусан феъли ҳоли таркибии феъли ҳоли замонро ҳам ифода карда метавонанд:

*“Пагоҳирузӣ буд, ӯ аз пеши дари Наимшоҳ **гузаштаравон** таронаеро тараннум кард”* [153, с. 73].

Феъли ҳоли замони ҳозира ҷиҳатҳои феълии худро хуб нигоҳ дошта, бо вучуди он вай дар ҷумла аломатҳои тарз, намуд, замон, инчунин, вобастакунии

феълии худро суст намояд, ба зарф наздик мешавад ва дар як гурӯҳ бо зарфҳо хамчун ҳол якҷоя воқеъ гашта, аъзои чидаро ифода мекунад:

“Ман мурғро ба хона гирифта овардам, пеш-пеш ман Хайбар бозикунон ва шодикунон медавид” [148, с. 62].

Дар забони тоҷикӣ мисли *рӯйканону мӯйканон* калимаҳое низ ифода мешаванд, ки онҳо гурӯҳи махсуси феъли ҳолро ташкил медиҳанд:

“Ота-а-а-! - рӯйканону мӯйканон дод мезад Гулизор” [153, с. 111].

Дар забони тоҷикӣ феъли ҳол барои ифода намудани амали иловагӣ корбаст мешавад, ки ба амали асосии чумла, яъне хабар вобаста буда, дар ҷӣ гуна ҳолат, бо кадом тарз ё дар кадом шароит анҷом додани онро мефаҳмонад. Азбаски дар забони англисӣ феъли ҳол мавҷуд нест, он аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ бо роҳҳои гуногун интиқол меёбад:

“Қоришшамба пиёлро ба даст гирифта аз ҷиҳати гармии чой пуф-пуфкунон кам-кам нӯшида даҳони худро қадре аз нон ҳолӣ кард” [151, с. 15].

“Qori Ishkamba held the hot cup of tea and blew on it several times before sipping it in small quantities, allowing him to clear times mouth a bit” [158, с. 43].

Дар чумлаи тоҷикӣ дида мешавад, ки феъли ҳоли *“пуф-пуфкунон”* аз асоси замони ҳозираи феъли *“пуф кардан”* бо илова гардидани пасванди *“-он”* сохта шудааст. Он тарзи нӯшида шудани чойи гармро нишон медиҳад. Феъли ҳоли мазкур ба забони англисӣ тавассути феъли *“blow”* дар замони гузашта *“blew”* ифода ёфтааст. Мутарҷим бо мақсади нишон додани замони иҷроиши ин амал, яъне аввал чойро пуф карда, сипас нӯшидан, аз пайвандаки тобеъкунандаи замони *“before”* корбаст намудааст.

Интиқол ёфтани феъли ҳоли забони тоҷикӣ ба забони англисӣ тавассути феъл дар мисоли зер низ мушоҳида мешавад:

“Аттор табассумкунон сарнӯши як тоси мисинро, ки дар пешаш истода буд, кушода, аз даруни вай бо белчаи оҳанин чормағз барин гулқанд канда гирифта ба тарафи Қорӣ дароз кард” [151, с. 20-21]. – “The perfumer smiled and opened a copper pan in front of him. With a small ron shovel, he scooped out a nut-sized portion of gulqand and handed it to Oori Ishkamba” [158, с. 48].

Дар ин мисол феъли ҳоли “*табассумкунон*”, ки аз феъли “*табассум кардан*” ва пасванди “-он” таркиб ёфтааст, ба забони англисӣ бо феъли “*smile*” дар замони гузашта интиқол ёфтааст. Феъли англисии “*smile*” ба қатори феълҳои дуруст дохил мешавад, аз ин рӯ, дар замони гузашта ба он пасванди “*d*” илова гардидааст. Бо мақсади нишон додани давомдории табассумкунӣ дар рафти амалҳои баъдӣ мутарчим пайвандаки пайваस्तкунандаи “*and*”-ро илова намудааст.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар раванди тарҷума феъли ҳол ба забони англисӣ тавассути ҳоли тарзи амал интиқол меёбад:

“–*Чаро – тааҷҷубкунон пурсид Қоришшамба*” [151, с. 17]. – “*Why? with surprise asked Qori Ishkamba*” [158, с. 46].

Дар ҷумлаи фавқ феъли ҳоли “*тааҷҷубкунон*” барои нишон додани тарзи пурсиши савол қорбаст шудааст, аз ин рӯ, ба забони англисӣ тавассути ҳоли тарзи амал тарҷума шудааст. Ҳоли тарзи амали “*with surprise*” аз пешоянди “*with*” ва исми “*surprise*” таркиб ёфтааст.

Интиқол ёфтани феъли ҳолро бо истифода аз ҳоли тарзи амал дар забони англисӣ дар мисоли зер низ мушоҳида намудан мумкин аст:

“*Раҳими Қанд зери лаб гур-гуркунон “искит, мурданӣ!..” гӯён ӯро дашном меод*” [151, с. 31]. – “*Rahimi Qand under his lips and with a guttural sound by saying “disgusting, sickly” insulted him*” [158, с. 59].

Дар ҷумлаҳои боло дида мешавад, ки дар мисоли тоҷикӣ феъли ҳоли “*гур-гуркунон*” бо роҳи такрори асос ва илова шудани пасванди “-кунон” сохта шудааст. Ин шакл маънои давомнокии амали иловагӣ ва тарзи иҷрои амали асосиро ифода мекунад. Феъли ҳоли мазкур ба забони англисӣ бо истифода аз ҳоли тарзи амали “*with a guttural sound*” тарҷума шудааст. Сафри назар аз он, ки дар низоми луғавии забони англисӣ феълҳои ифодакунандаи феъли “*гур-гур кардан*” ба мисли “*grumble*” – “*тила кардан, гур-гур кардан, шикоят кардан, норозигӣ кардан*” [140, с. 381] ва “*mutter*” – “*гур-гур кардан, зери лаб гуфтан*” [140, с. 539] мавҷуд мебошанд, мутарчим онҳоро мавриди истифода қарор надодааст.

Дар раванди таҳқиқ ихтисор гардидани феъли ҳол ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ ба назар расид:

“Лампа саввум буда монанди нӯкчаи сари мазор милт-милткунон сӯхта атрофро нимравшан мекард” [151, с. 51]. – “The lamp was the only light source and dimly lit up the surroundings, similar to the tip of a tombstone” [158, с. 79].

Дар мисоли мазкур дида мешавад, ки феъли ҳоли **“милт-милткунон”** ихтисор гардидааст. Дар ҷумлаи англисӣ ҳоли тарзи амали **“dimly”** ва хабари **“lit up”** асосан **“нимравшан кардан”**-ро ифода менамоянд. Дар ин ҷумла **“милт-милткунон сӯхта”**-ро ҳамчун **“flickering”** ва **“burning faintly”** тарҷума намудан мумкин аст.

Дар раванди таҳқиқ ҳолатҳое низ ба назар расиданд, ки феъли ҳоли забони тоҷикӣ дар забони англисӣ бо истифода аз сифати феълии замони ҳозираи феъл ифода меёбад, ки дар ҷумла он ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд:

“Дар пеши лошаи асп се-чор сағ ҳам буд. Сағҳо ба якдигар гур-гуркунон гӯшт меканданд ва мехӯрданд” [151, с. 67]. – “Several dogs were also present near the horse's body, growling and fighting over the meat” [158, с. 95].

Дар мисоли мазкур дида мешавад, ки феъли ҳоли **“гур-гуркунон”** ба забони англисӣ ба воситаи сифати феълии замони ҳозираи **“growling”** интиқол ёфтааст. Он дар ҷумлаи англисӣ ба вазифаи ҳоли тарзи амал омада, амали сагонро тавсиф менамояд.

Ҳамин тавр, дар зербоби мазкур вижагиҳои семантикию дастурии феъли ҳол дар забони тоҷикӣ дар асоси мавод ва сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ шуда, муайян карда шуд, ки феъли ҳол аз нигоҳи семантикию дастурӣ дар забони тоҷикӣ ба таври васеъ қорбурд шуда, ҷойгоҳи махсусро дар забон ишғол менамояд. Дар забони англисӣ феъли ҳол мавҷуд нест ва роҳу усулҳои интиқоли он аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ гуногун мебошад.

Ҳамин тавр, вобаста ба мавзӯҳои сифати феълии забони тоҷикӣ, вазифаҳои сифати феълӣ ва мавқеи он дар забонҳои муқоисашаванда, сифати феълии забони англисӣ, вазифаи сифати феълӣ дар забони англисӣ, истифодаи феъли ҳол дар забони тоҷикӣ, феъли ҳол ва мавқеи масдар ҳангоми истифодаи

он дар забони англисӣ (сифати феълии замони ҳозира), масдар дар вазифаи синтаксисии аъзои ҷумла, ибораҳои масдари дар забони англисӣ, иборай «for + исм + масдар», иборай объективии предикативии масдарӣ ва иборай субъективии предикативии масдар мисолҳо аз осори бадеӣ ва китоби Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён” мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Аз ҷиҳати синтаксисӣ шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мавқеи синтаксисиашонро, ки хоси ҳиссаҳои муайяни ғайрифеълии нутқ мебошанд, нигоҳ дошта ба феъл майл мекунад.

Аз ин ҷост, ки шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ба категорияҳои феълӣ иртибот дошта, таърихан онҳо аз номҳо оғоз меёбад.

Инчунин, масдар аз номҳои тасрифшавандаи забони англисии давраи қадим, ки асоси феълӣ доштанд, герундий - аз исми феълии сохта, сифати феълӣ аз сифат таркиб ёфтааст. Дар ҷараёни рушди забон онҳо ба низоми феъл ҷалб гардиданд ва категорияҳои феълро ташкил мекунад.

Вобаста ба таҳқиқи гузаронидашуда оид ба хусусиятҳои синтаксисии масдар дар вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумла, мо муайян кардем, ки масдар метавонад дар вазифаи мубтадо, хабарӣ таркибӣ, муайянкунанда ва ҳол истифода шавад.

Бояд қайд кард, ки хусусияти сифатҳои грамматикӣ ҳар як шакли категориявии масдар имконияти истифодаи масдарро дар ҷумла маҳдуд мекунад.

Дар диссертатсияи мазкур ибораҳои асосии масдарӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд: «иборай *for* + исм [ё ҷонишин] + масдар», «иборай масдари объективии предикативӣ ва «иборай масдари субъективии предикативӣ».

Инчунин, дар хулоса қайд кардан мумкин аст, ки масдар як қатор хусусиятҳои хосро, ҳам сохторӣ-семантикӣ ва ҳам муносибатҳои синтаксисро дорост ва дар ин ҷода баъзе масъалаҳо таҳқиқу омӯзиши минбаъдаро талаб

мекунад, аз ҷумла, ин ба омӯзиши дақиқи истифодаи он дар таркиби ибораҳо марбут мебошад.

Сифати феълӣ дар ҳарду забони муқоисашаванда ба назар расида, дар баробари умимиятҳо, миёни онҳо хусусиятҳои хос низ мушоҳида мегардад.

Мавҷудияти ду навъи сифати феълӣ хоси забони тоҷикӣ буда, дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ, маъмулан, дар асоси категорияи замон тасниф карда мешаванд.

Ба сифати феълии забони тоҷикӣ мавҷудияти категорияи ҳудуд хос аст, ки ин категория дар сифатҳои феълии забони англисӣ дида намешавад.

Сифатҳои феълии яқум ва дуюм дар забони англисӣ махсусиятҳои хоси корбурд доранд, ки ҳангоми тарҷума ва ё таълими онҳо бояд таваҷҷуҳи хоса ба ин падида равона карда шавад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сифати феълӣ дорои категорияи тартб мебошад, ки дар забони тоҷикӣ сеъзогӣ ва дар забони тоҷикӣ дуъзогӣ хос мебошад.

Ҳамин тавр, дар зербоби мазкур вижагиҳои семантикию грамматикӣ феъли ҳол дар забони тоҷикӣ дар асоси мавод ва сарчашмаҳои таҳқиқ баррасӣ шуда, муайян карда шуд, ки феъли ҳол аз нигоҳи семантикию грамматикӣ дар забони тоҷикӣ ба таври васеъ корбурд шуда, ҷойгоҳи махсусро дар забон ташкил мекунад.

ХУЛОСА

Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл воҳидҳои луғавию дастурие мебошанд, ки дар баробари маъноӣ амалу ҳолат боз аломатҳои исму сифатро доро мебошанд.

Шаклҳои тасрифнашавандаи феълро дар забоншиносии англис, инчунин, шаклҳои ғайрипредикативии феъл ё ғайрихабарии феъл низ меноманд, зеро онҳо дар ҷумла вазифаи нахвӣи хабарӣ содаро иҷро карда наметавонанд. Танҳо дар ҳолати қабул кардани пасвандҳои шахсу шумора шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба таркиби хабар дохил шуда метавонанд. Дар сурати дохил шудан ба таркиби хабар онҳо аз қатори шаклҳои тасрифнашавандаи феъл баромада, ба қатори шаклҳои тасрифшавандаи феъл шомил мешаванд.

Тавре ки аз ин гуфтаҳо бармеояд, шаклҳои тасрифнашавандаи феъл табиати мураккаб дошта, дар ҳар як забон вижагиҳои хоси худро доро мебошанд, ки барои забонмӯзон монеа ва мушкилотро ба вуҷуд меоранд. Омӯзиши муқоисавӣи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба муайян кардани вижагиҳои умумӣ ва хоси ин шаклҳо муосидат намуда, мушкилоти мавҷударо дар омӯзиш ва таълими онҳо бартараф менамояд.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ дар роҳу воситаҳои ифодаёбӣ ва ташаккули шаклҳои тасрифнашавандаи феъл хусусиятҳои умумӣ ва хос мушоҳида мешаванд.

Дар забони англисӣ дар таснифоти шаклҳои ғайритафсирии феъл фикру ақидаи забоншиносон гуногун мебошад. Бархе аз онҳо се намуд: герундий, сифати феълӣ, масдар ва баъзеи дигар чор намуди онҳоро: герундий, сифати феълӣ яқум, масдар ва сифати феълӣ дуҷум ҷудо намудаанд [7-М].

Шакли тасрифнашавандаи феъл дар забони тоҷикӣ бо ёрии масдар, сифати феълӣ ва феълӣ ҳол ифода карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиши мавод, мақсаду вазифаҳои гузошташуда ва таҳлили мисолҳо чунин муайян карда шуд:

1. Дар забонҳои мавриди назар масдар дорои хусусиятҳои феъл ва исм мебошад, ки дар забони тоҷикӣ миқдори онҳо назар ба забони англисӣ бештар мебошад [2-М];

2. Дар забони англисӣ масдар шакли луғавии феъл маҳсуб ёфта, нишондиҳандаи он ҳиссаҷаи “to” ба ҳисоб меравад. Ҳангоми ифодаи калимаҳо дар фарҳангҳои забони англисӣ шакли масдари феъл нишон дода шуда, дар онҳо ҳиссаҷаи “to” оварда намешавад [2-М];

3. Дар забони тоҷикӣ масдар аз асоси замони гузаштаи феъл ба воситаи илова кардани морфемаи “-ан” сохта шуда, дар баъзе мавридҳо ин морфема ихтисор мешавад;

4. Дар забони тоҷикӣ мавҷудияти навъи хоси мухтассар ба назар мерасад, ки дар он морфемаи “-ан” ихтисор карда шуда, ҳамчун масдари мухтасар ё ноқис маъмул аст. Ин навъи масдар, асосан, баъди шакли тасрифии феъли “ҳостан” мавриди истифода қарор мегирад [6-М];

5. Дар забони англисӣ ҳолатҳои ихтисор шудани ҳиссаҷаи “to” инҳо мебошанд: дар таркиби шаклҳои аналитикии феъл, баъди баъзе феълҳои модалӣ, дар саволҳои ифодакунандаи тааҷҷуб, дар таркиби қолабҳои наҳвӣ пуркунандаи мураккаб ва амсоли инҳо [2-М];

6. Дар забонҳои муқоисашаванда масдар дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, пуркунанда ва ҷузъи номии хабари таркибӣ меояд [1-М];

7. Дар забони тоҷикӣ масдар дорои шакли ҷамъ мебошад, ки ин хосият ба масдари забони англисӣ хос нест;

8. Масдар дар забони тоҷикӣ бандаки изофии “-и”, бандакҳои ифодакунандаи шахсу шумора ва пасоянди “-ро” қабул мекунад ва, ҳамчунин, он бо пешояндҳо истифода мегардад, ки ин ҳолатҳо дар забони англисӣ ба назар намерасанд;

9. Дар забонҳои муқоисашаванда мавҷудияти категорияи тарз дар масдар ба назар мерасад, ки он фарогири ду шакли категориявист: тарзи фоил ва тарзи мафъул;

10. Дар забони англисӣ масдар дорои категорияи тартиб мебошад, ки дар натиҷаи муқобил гузоштани шакли мафъулӣ ва ғайримафъулии он амалӣ мегардад;

11. Сифати феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дида мешавад [7-М];

12. Дар забони англисӣ ду шакли сифати феълӣ: Participle 1 ва Participle 2 вучуд дорад;

13. Дар забони тоҷикӣ шумораи бештари навъҳои сифати феълӣ, аз ҷумла, сифатҳои феълии замони гузашта, ҳозира, ҳозира-оянда, ҳозираи муайян, оянда муқаррар шудааст;

14. Дар забони тоҷикӣ феъли ҳол ҳамчун шакли тасрифнашавандаи феъл муайян шудааст, ки он дар забони англисӣ дида намешавад. Бо вучуди ин, роҳу воситаи интиқоли онҳо вучуд дорад [5-М];

15. Дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ дорои категорияи замон, намуд ва тарз мебошад;

16. Сифати феълӣ дар забонҳои мавриди назар ба вазифаи муайянкунанда қорбаст мешавад [7-М];

17. Дар забони англисӣ байни сифати феълӣ ва герундий фарқияти қалон ба ҷашм мерасад;

18. Сифати феълӣ хусусиятҳои сифат ва герундий вижагиҳои исмро бештар доро мебошанд, аз ин рӯ, сифати феълӣ ҳамчун муайянкунанда бо муайяншаванда дар алоқаи ҳамроҳӣ қарор мегирад ва герундий бошад, дар вазифаи муайянкунанда бо исм тавассути пешояндҳо алоқаманд мешавад [7-М];

19. Герундий метавонад бо ҷонишинҳои соҳибӣ ҳамроҳ қорбаст шавад, ки ин ҳолат дар сифати феълӣ тамоман ба назар намерасад. Ҳамчунин, дар ифодаи соҳибият герундий бо исм тавассути “-s” алоқаманд қарда мешавад;

20. Сифати феълии 2 дар ҷумла ба вазифаи хабар омада метавонад. Ҳамчунин, ин шакли тасрифнашавандаи феъл дорои маънои мафъул мебошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Зимни омӯзиши шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ) тавсияҳои зерин ҷиҳати истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот пешниҳод мегарданд:

1. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонад, зимни тадриси машғулиятҳои назариявӣ ва амалии забоншиносӣ, хусусан, забоншиносии муқоисавӣ, грамматикаи назариявии забони англисӣ, грамматикаи амалии забони англисӣ, типологияи муқоисавӣ, грамматикаи назариявӣ ва амалии забони тоҷикӣ, инчунин, зимни таҳқиқи шаклҳои тасрифнашаванда ва тасрифнашавандаи феъл мавриди амал қарор гирад;

2. Ҳангоми дучор омадан бо мушкилоти ҷудо кардан ва муайян кардани вижагиҳои хоси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мутахассисони соҳа метавонанд натиҷаҳои таҳқиқотро ҳамчун раҳнамо барои бартараф намудани ин гуна мушкилот истифода намоянд;

3. Маводди диссертатсиरो метавон дар таҳияи маводди илмӣ ва илмӣ-методӣ, фарҳангномаҳои соҳавӣ ва баррасии масъалаҳои мухталифи шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода намуд;

4. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонанд зимни омода намудани мутахассисони забоншинос, омӯзгорони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва, ҳамчунин, дар фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии муҳаққиқони соҳаи забоншиносӣ, хусусан, забоншиносии муқоисавӣ метавонанд ҳамчун тавсияҳои мушаххаси амалӣ истифода шаванд;

5. Таҳқиқоти шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асарҳои илмӣ ва бадеӣ) маълум намуд, ки ҷанбаҳои алоҳидаи забоншиносӣ, махсусан, забоншиносии муқоисавӣ то ба имрӯз омӯхта нашудаанд, аз ин рӯ, онҳо пажӯҳиши амиқ ба ҳаматарафаро тақозо менамоянд;

6. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур нишон доданд, ки новобаста аз мавҷудияти пажӯҳишҳои анҷомёфта марбут ба феъл ва шаклҳои тасрифнашаванда ва

тасрифнашавандаи он дар муайян кардани шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ва чудо кардани он аз ҳамдигар забонмӯзон душворӣ мекашанд ва чунин пажӯҳишҳо барои ошкор сохтани вижагиҳои хоси шаклҳои тасрифнашавандаи феъл мусоидат менамоянд;

7. Маводди мазкур метавонанд зимни муайян намудани мушкилоти тарҷумаи шаклҳои тасрифнашаванда ва тасрифнашавандаи феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавонанд мавриди корбурди қарор гиранд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

А). Адабиёти илмӣ

1. Абдурахмонов, У. Неличные глагольные формы в современном таджикском литературном языке (в сопоставлении с персидским языком): диссер. канд. филол. наук. / У. Абдурахмонов. – Душанбе, 1983. – 161 с.
2. Адмони, В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики [Текст] / В.Г. Адмони. – Л.: Наука, 1988. – 239 с.
3. Адмони, В.Г. Основы теории грамматики [Текст] / В.Г. Адмони. – М. Л.: «Наука», 1964. – 105 с.
4. Алиев, Б.Т. Глагольная лексика в «Гаршасбнаме» Асади Туси [Текст]: автореф. канд. филол. наук. / Б.Т. Алиев. – Душанбе, 1999. – 24 с.
5. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика [Текст] / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 154с
6. Арнольд, И.В. Основы научных исследований [Текст] / И.В. Арнольд. – М., 1993. – 160 с.
7. Арнольд, И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования (на материале имени существительного) [Текст] / И.В. Арнольд. – Л., 1966. – 240 с.
8. Артунова, Н.Д. О понятии системы словообразования [Текст] / Н.Д. Артунова // Науч. докл. высшей шк. филол. науки, 1960. – 180 с.
9. Архипов, А.Ф. Самоучитель перевода с английского языка на русский [Текст] / А.Ф. Архипов. – М.: “Высш.шк.”, 1991. – 109 с.
10. Атаева, Ҳ.Ғ. Ба исм гузаштани сифати феълӣ дар забони тоҷикӣ ва муодилҳои англисии он [Матн] / Ҳ.Ғ. Атаева, Н.Т. Алимухамедова // “Ахбори ДДҲБСТ”. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – Хучанд, №4 (77), 2018. – С. 112-121.
11. Барисов, М.А. К вопросу о рождениях грамматических категорий в разных языковых культурах [Текст] / М.А.Барисов // Вестник МГУ Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – 280 с.

12. Бархударов, Л.С. Язык и перевод [Текст] / Л.С. Бархурдаров. – М.: «Высшая школа», 1975. – 350 с.
13. Бархурдаров, Л.С. Грамматика английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров, Д.А. Штейлинг. – М.: “Русский язык”, 1960. – 425 с.
14. Бархурдаров, Л.С. Грамматика английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров, Д.А. Штейлинг. – М.: “Русский язык”, 1973. – 325 с.
15. Бархурдаров, Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархурдаров. – М.: “Высшая школа”, 1975. – 156 с.
16. Беляева, М.А. Грамматика английского языка [Текст] / М.А. Беляева. – М., 1973. – 260 с.
17. Берман, И.М. Краткая практическая грамматика английского языка [Текст] / И.М. Берман. – М., 1965. – 160 с.
18. Блох, М.Я. Теоретическая грамматика английского языка [Текст] / М.Я. Блох. – 3-е изд., испр. – М.: “Высш. Школа”, 2000. – 380 с.
19. Блох, М.Я. Теоретическая грамматика английского языка [Текст]. – М.: Высш. школа, 1983. – 383 с.
20. Блох, М.Я. Теоретические основы грамматики [Текст] / М.Я Блох. – Москва, 2002. – 353 с.
21. Бондарко, А.Ф. Функциональная грамматика [Текст] / А.Ф. Бондарко. – Л., 1984. – 210 с.
22. Будгов, Р.А. Введение в науку о языке [Текст] / Р.А. Будгов. 2-е перер. и доп. изд. – М., 2001. – 130 с.
23. Васильев, Л.М. Принципы семантической индентификации глагольной лексики. Семантические классы русских глаголов [Текст] / Л.М. Васильев. – Свердловск, 1982. – 190 с.
24. Васильев, Л.М. Семантика русского глаголы речи, звучения и повидения: учеб [Текст] / Л.М. Васильев. – Уфа: “Башк. ун-т”, 1981. – 236 с.
25. Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосачитания [Текст] / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М., 1954. – 108 с.

26. Виноградов, В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии [Текст] / В.В.Виноградов // Вопросы теории истории языка. – М., 1952. – 286 с.
27. Воронцова, Г.Н. Очерки по грамматике английского языка [Текст] / Г.Н. Воронцова. – М., 1960. – 250 с.
28. Гак В.Г. К вопросу о семантической типологии словосочитаний [Текст] / В.Г. Гак // Науч.тр. ин-та им. М.Тореза. – М., 1979. – 178 с.
29. Гогошидзе, В.Д. Взаимодействие семантики и грамматики в системе английского глагола [Текст] / В.Д. Гогошидзе. – Душанбе: Дониш, 1985. – 153с.
30. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. [Матн] – Душанбе: Дониш, 1985. – 358с.
31. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1956. – 372с.
32. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Фонетика ва морфология [Матн] / Л.Бузургзода, Б.Ниёзмуҳаммадов. – Салинобод, 1956. – 289 с.
33. Гулназарова, Ж.Б. Семантика глагола в таджикском литературном языке (на материале художественного наследия Абдурахмона Джами) [Текст]: автореф. дисс. докт. фил. наук. / Ж.Б. Гулназарова. – Душанбе, 2020. – 48 с.
34. Давлатова, М. Глагольная лексика и глагольное словообразование в «Зайнал-Ахбар» Гардези [Текст]: автореф. канд. филол. наук. / М. Давлатова. – Душанбе, 1969. – 24 с.
35. Деловой английский язык: учебное пособие [Текст] / Сост. Е.В. Пинская. – К.: Общество “Знание”, 1998. – 210 с.
36. Джаматов, С. Простые глаголы в таджикском и английском языках [Текст] / [С. Джаматов // Актуальные проблемы филологии. Выпуск VI. – Душанбе, 2013. – С. 138-143.

37. Джаматов, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков [Текст]: диссер. док. филол. наук. / С. Джаматов. – Душанбе, 2016. – 407 с.
38. Джамшедов, П. Семантика видов в русском, таджикском и английском языках [Текст] / П. Джамшедов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 176 с.
39. Джамшедов, П. Сопоставительный анализ английских глагольных форм разряда Continuous и таджикского, муайян [Текст] / П. Джамшедов. – Душанбе: “Маориф”, 1973. – 177 с.
40. Джамшедов, П. Грамматикаи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ-англисӣ [Матн] / П. Джамшедов. – Душанбе, 1998. – 123 с.
41. Джамшедов, П. Проблемы глагольной типологии. Время и вид [Текст] / П. Джамшедов. – Душанбе, 1984. – 155 с.
42. Жигадло, В.Н. Современный английский язык [Текст] / В.Н. Жигадло, И.П. Иванова, Л.Л. Иофик. – М., 1956. – 360 с.
43. Жирков, Л.И. Грамматика лезгинского языка / Л.И. Жирков – Махачкала, 1941. – 198 с.
44. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии: Қисми. 1: Лексикология, фонетика ва морфология / Дар зери таҳрири проф. Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Душанбе: Маориф, 1973. – 450с.
45. Забони адабии ҳозираи тоҷик: китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии: Қисми. 2: Синтаксис / Дар зери таҳрири проф. Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 230с.
46. Зражевская, Т.А. История английского языка на русский [Текст] / Т.А., Зражевская, Т.М. Беляева. – М.: Изд-во «Международные отношения», 1972. – 178 с.
47. Ибрагимова, Р.А. Причастие в современных таджикском и английском языках) [Текст]: диссер. канд. филол. наук. / Р.А. Ибрагимова. – Душанбе, 2010. – 180 с.

48. Иванова, И.П. История английского языка [Текст] / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Изд-во «Лань», 2001. – 291 с.
49. Иванова, И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка [Текст] / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М., 1981. – 290 с.
50. Иванова, К.А. Пути к типам развития лексических значений многозначных глаголов в английском языке [Текст] / К.А. Иванова. – Л., 1957. – 30 с.
51. Ильиш, Б.А. Современный английский язык [Текст] / Б.А. Ильиш. – Л., 1980. – 258 с.
52. Иофик, Л.Л. Хрестоматия по теоретической грамматике английского языка [Текст] / Л.Л. Иофик, Л.П. Чахоян, А.Г. Поспелова. – Л., 1981. – 190 с.
53. Касеми, М. Глагольная лексика в понятном раннем периоде новоперсидского (таджикского) языка [Текст]: автореф. канд. филол. наук. / М. Касеми. – Душанбе, 2000. – 26 с.
54. Касимов, О. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси [Текст] / О.Касимов. – Душанбе, 2006. – 186 с.
55. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка [Текст] / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер. – М.: «Высшая школа», 2008. – 384 с.
56. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка [Текст] / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: «Юнвес Лист», 2000. – 367 с.
57. Кверк, Р. Грамматика современного английского языка для университетов [Текст] / Р.Кверк, С.Гринбаум, Д. Лич, Я. Свартвик. – М., 1982. – 289 с.
58. Клобуков, Е.В. Рецензия: Межкатегориальные связи в грамматике / Под ред. А.В. Бондарко, М.Д. Воейковой, Н.А. Козинцевой. – СПб., Изд-во «Дмитрий Буланин», 1996. 231с. //ВЯ, 1997. – № 6. – С. 121-129.
59. Корнеева, Е.А. Грамматика английского языка в теории и практике [Текст] / Е.А. Корнеева. – СПб., 2000. – 448 с.
60. Крылова, И.П. Английская грамматика для всех [Текст] / И.П. Крылова. – М., 1989. – 290 с.
61. Кулматова, Г.Т. Временные формы глаголов изъявительного наклонения в таджикском языке и способы их выражения в английском языке (на основе

- перевода произведений С.Айни) [Текст]: диссер. канд. филол. наук / Г.Т. Кулматова. – Душанбе, 2022. – 197 с.
62. Қосимӣ, М. Фарҳанги масодирӣ забонҳо ва ғӯишҳои Эронии Тоҷикистон. Ҷ.1. Масодирӣ забони тоҷикӣ ва ғӯишҳои он [Матн] / М.Қосимӣ, А.Мирбобоев. – Душанбе: «Пайванд», 1997. – 280 с.
63. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе: “ДТМ”, 2009. – 290 с.
64. Лайонз, Дж. Введение в теоретическую лингвистику [Текст] / Д. Лайонз. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
65. Левицкий, Ю.А. От высказывания к предложению. От предложения к высказыванию [Текст] / Ю.А. Левицкий. – Пермь: Пермский университет, 1995. -196 с.
66. Лич, Д. Коммуникативная грамматика английского языка [Текст] / Д. Лич, Я. Свартвик. – М., 1983. – 304 с.
67. Люстрова, З.Н. Беседы о русском слове [Текст] / З.Н. Люстрова, Л.И. Скворцов, В.Я. Дерягин. – М.: «Знание», 1978. – 189 с.
68. Малявин, Д.В. Работа с газетой на английском языке [Текст] / Д.В. Малявин, В.Н. Аникина, М.С. Латушкина. – М.: «Просвещение», 1981. – 190 с.
69. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.
70. Мамадназаров, А. Таджикский конъюнктив в сопоставительно-типологическом освещении [Матн] / А.Мамадназаров. – Душанбе. 2015. – 184 с.
71. Маҳмудов, Г.Ш. Синтаксис современного персидского литературного языка [Текст] / Г.Ш.Маҳмудов. – Боку, 1982. – 100 с.
72. Маҳмудова, Н.А. Префиксальная глаголы в персидском языке [Текст] / Н.А.Маҳмудова // Краткое сообщение Института народов Азии. –М.,1963. – С.72-91

73. Маркова, Л.С. Краткий грамматический справочник [Текст] / Л.С. Маркова. – М., 1972. – 183 с.
74. Маслов, Ю.С. Введение в языкознание [Текст] / Ю.С. Маслов. – М., 1979. – 270 с.
75. Матробиов, С. Забони тоҷикӣ [Матн] / С. Матробиов, М. Усмонова, Р. Ғуломалиева. – Душанбе, 2013. – 305 с.
76. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод, 1956. – 267 с.
77. Мешков, О.Д. Семантические аспекты словосложения английского языка [Текст] / О.Д. Мешков. – М.: Наука, 1986. – 290 с.
78. Миколайчик, В.И. Глагольное время глаголы идеальной деятельности в современном дари [Текст] / В.И.Миколайчик // Лексикология и грамматика восточных языков. – М., 1975. – С.177-187.
79. Миньяр-Белоручев, Р.К. Общая теория перевода и устный перевод [Текст] / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: «Воениздат», 1980. – 371 с.
80. Мирзоев, А. Ибораҳои исмии бо пешоянди «бо» дар осори С.Айнӣ (маҷмӯаи илмӣ) [Матн] / А. Мирзоев, Ҳ. Солиев. – Душанбе, 1980. – 130 с.
81. Мошеев, И. Сопоставительная типология русского и таджикского языков [Текст] / И. Мошеев. – Душанбе, 1991. – 230 с.
82. Никитин, В.М. Вопросы грамматики и лексики современного русского языка [Текст] / В.М. Никитин // Ученые записки. Том 25. – Рязань, 1959. – 420 с.
83. Никитин, В.М. обстоятельство как грамматическая категория в современном русском языке и его место в системе второстепенных членов предложения: автореф. доктор. филол. наук. [Текст] / В.М. Никитин. – Л., 1961. – 33 с.
84. Нисорӣ, Х.Ҳ. Чаҳор гулзор [Матн] / Х.Ҳ. Нисорӣ. – Душанбе, 1998. – 116 с.
85. Новицкая, Т.М. Практическая грамматика английского языка [Текст] / Т.М. Новицкая, Я.Н. Кучин. – М., 1971. – 260 с.

86. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик. Синтаксис воситаи таълим [Матн] / М. Норматов. – Душанбе, 2011. – 324 с.
87. Норматов, М. Омӯзиши ҷумлаи содаи яктаркиба [Текст] / М. Норматов, Ш. Рашидов. – Душанбе, 1988. – 194 с.
88. Пейсиков, Л.С. К истории словообразования отыменные глаголов в персидском языке [Текст] / Л.С. Пейсиков // Иранское языкознание. – М., 1976. – С.190-198
89. Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / Л.С.Пейсиков. – М., 1975. – 203 с.
90. Плахотная, Ю.И. Theoretical grammar of the English language. Теоретическая грамматика английского языка: учебное пособие / Ю.И. Плахотная. – Санкт-Петербург : РГГМУ, 2021. – 102 с.
91. Плоткин, В.Л. Строй английского языка [Текст] / В.Л. Плоткин. – М., 1989. – 160 с.
92. Пособие по морфологии английского языка: учебное пособие для институтов и факультетов иностр. яз. – М., 1974. – 186 с.
93. Раҳмонов, Б.Н. Лексико-грамматические особенности глагола в «Таъри Бухоро» Наршахи [Текст]: автореф. док. филол. наук. / Б.Н.Раҳмонов. – Душанбе, 2019. – 50 с.
94. Расторгуева, В.С. Система таджикского глагола. [Текст] / В.С. Расторгуева, А.А. Керимова. – М.: «Наука», 1964. – 291 с.
95. Расулова, Г.Н. Семантико-грамматическая характеристика глагола в таджикском и английском языках: дисс. канд. фил. наук. [Текст] / Г.Н. Расулова. – Душанбе, 2016. – 181 с.
96. Резник, Р.В. Практическая грамматика английского языка [Текст] / Р.В. Резник. – М., 1996. – 276 с.
97. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводическая практика [Текст] / Я.И. Рецкер. – М., 1974. – 109 с.
98. Розенфельд, А.З. Глагол [Текст] / А.З. Розенфельд. – Сталинабад, 1954. – 79 с.

99. Рубинчик, Ю.А. Грамматика современного персидского языка [Текст] / Ю.А Рубинчик. – М: «Наука», 1986. – 206 с.
100. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш.Рустамов. – Д.: «Проспект», 1977. – С. 34.
101. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1986. – 371 с.
102. Рустамов, Ш. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. II [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе, соли 1982. – 360 с.
103. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 70 с.
104. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1988. – 344 с.
105. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: “Маориф”, 1972. – 205 с.
106. Саиди, Б.Ф. Глагольная лексика в “Таърихи Бейхеки” [Текст]: автореф. канд. филол. наук. / Б.Ф Саиди. – Душанбе, 2009. – 22 с.
107. Самадиддинов, Қ.Н. Функционально-семантические типы инфинитивных предложений русского языка и способы их передачи в английском и таджикском языках [Текст] / Қ.Н. Самадиддинов. – Душанбе, 2013. – 22 с.
108. Самадова, М.А. Подчинительная связь в русском и таджикском языках [Текст] / М.А. Самадова. – Душанбе: “Дониш”, 1989. – 171 с.
109. Сиёев, Б. Очеркҳо доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик [Матн] / Б. Сиёев. – Душанбе, 1968. – 294 с.
110. Сино, А. Осори мунтахаб. Ҷилди I (иборат аз 10 ҷилд) [Матн] / А. Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 477 с.
111. Сияев, Б. Глагольные особенности таджикского-персидского литературного языка IX-X вв. (на материале «Таърих-и Табари Балъами») [Текст] / Б.Сияев. – Душанбе, 1964. – 28 с.
112. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – М., 1959. – 440 с.

113. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий. – Москва, 1957. – 256 с.
114. Соколов, С.Н. Историческое развитие каузитива в западноиранских языках [Текст]: автореф. канд. филол. наук. / С.Н.Соколов. – Л.,1958. – 30 с.
115. Тошов, А.Ю. Сравнительно-сопоставительный анализ страдательного залога в таджикском, английском и русском языках [Текст]: диссер. канд. филол. наук. / А.Ю. Тошов. – Душанбе, 2013. – 164 с.
116. Усмонов, К. Грамматикаи назарии забони англисӣ [Матн] / К. Усмонов. – Худжанд: “Нури маърифат”, 2010. – 236 с.
117. Усмонов, К. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / К. Усмонов. – Худжанд: Нури маърифат, 2017. – 373 с.
118. Усмонов, К.У. Грамматикаи назарии забони англисӣ [Текст] / К.У. Усмонов. – Хучанд: “Нури маърифат”, 2006. – 131 с.
119. Усмонов, Р.А. Глагольная лексика в “Маснавии маънави” Джалолиддина Руми [Текст]: автореф. канд. филол. наук. / Р.А. Усмонов. – Душанбе, 2003. – 25 с.
120. Хамроалиев, Н.Х. Глагольный вид в современном английском и таджикском языках [Текст]: автореф. диссер. канд. филол. наук. / Н.Х. Хамроалиев. – Душанбе, 1972. – 22 с.;
121. Храковский, В.С. Взаимодействие грамматических категорий глагола (Опыт анализа) / В.С. Храковский // ВЯ, 1990. – № 5. – С. 16-18.
122. Ҳасанов, А. Таъри забони тоҷикӣ [Матн] / А.Ҳасанов. – Душанбе: Деваштич, 2005. – С. 24.
123. Ҳусейнов, Х. Забон ва услубӣ. «Одина»-и устод Айни [Матн] / Х. Ҳусейнов. – Душанбе, 1973. – 255 с.
124. Ҳусейнов, Х. Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Х. Ҳусейнов. – Сталинобод, 1960. – 121 с.

125. Ҳочиев, С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX [Матн] / С. Ҳочиев. – Душанбе, 1987. – 165 с.
126. Чамшедов, П. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Парвона Чамшедов. – Душанбе: “Ирфон”, 1980. – 189 с.
127. Шарова, Б.Н. К вопросу об использовании глагольного префикса в классическом персидском (таджикском) языке [Текст] / Б.Н.Шарова // Индийская и иранская филология. Вопросы грамматики. – М: “Восточная литература”, 1976. – С. 275-278
128. Шодиев, Р. Феъл дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ (маъно ва сохтор) [Матн] / Р.Шодиев. – Душанбе, 2012. – 149 с.
129. Эшонхонов, А. Хабарӣ номӣ ва тарзи ифодаёбии онҳо [Матн] / А.Эшонхонов. – Душанбе, 1969. – 83 с.
130. Якобсон, Р. Язык и бессознательное. Значение лингвистических универсалий для языкознания / Р. Якобсон // Язык и бессознательное. – М.: Гнозис, 1996. – С. 184-198.
131. Ярцева, В.Н. О взаимоотношении грамматических категорий // Проблемы языкознания / В.Н. Ярцева // Доклады и сообщения советских ученых на X Международном конгрессе лингвистов. — М.: Наука, 1967. – С. 202–206.
132. Curme, G. A Grammar of English Language. / G. Curme. – N.Y., 1932. – 109 p.
133. Jespersen, O. A Modern English Grammar. Part V. / O. Jespersen. – Copenhagen, 1940. – 280 p.
134. Khaimovich, B.S. Course in English Grammar / B.S. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. – M., 1967. – 174 p.
135. Raymond, M. English Grammar in Use / M. Raymond. – Cambridge (second edition). – 253 p.
136. Sweet, H.A. New English Grammar and Historical / H.A. Sweet. – Oxford, 1998. – 109 p.

137. Sweet, U. A New English Grammar, Logical and Historical. Part I. / U. Sweet. – Oxford – 256 p.

Б). Фарҳанг ва луғатномаҳо:

138. Джамshedов, П. Tajik-English Dictionary [Текст] / П. Джамshedов. – Душанбе, 2008. – 947с.
139. Джамshedов, П. English - Tajik Dictionary [Текст] / П. Джамshedов. – Душанбе, 2005. – 1120 с.
140. Мамадназаров, А. Student's English - Tajik Dictionary [Текст] / А.Мамадназаров. – Душанбе, 2001. – 763 с.
141. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ тоҷикӣ [Матн] / А.Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 1015 с.

В). Сомонаҳои интернетӣ

142. Таджикский словарь | Tajik dictionary – Луғати тоҷикӣ [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://durud.tj>
143. Эмомалӣ, Раҳмон. Мулоқот бо зиёиён. 19.03.2008 [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj>
144. Эмомалӣ, Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 28.12.2024. [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://prezident.tj/event/missives/4922>
145. Эмомалӣ, Раҳмон. Суханронӣ дар «Шоми дӯстӣ» ба муносибати сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон. 09. 03.2018 [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj>
146. Энциклопедияи тоҷикӣ [манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://kitobam.com>

Г). Сарчашмаи мисолҳо

147. Айнӣ, С. Ғулумон / С. Айнӣ[Матн]. – Душанбе: “Ирфон”, 1977. – 374 с.
148. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. / С. Айнӣ [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭМТ, 2009. – 680 с.
149. Айнӣ, С. Одина / С. Айнӣ [Матн]. – Душанбе, 2014. – 192 с.

150. Айнӣ, С. Дохунда / С. Айнӣ [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
151. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С. Айнӣ [Матн]. – Душанбе: ТҶБ «Истикбол», 2011. – 156 с.
152. Бронте, Ш. Цен Эйр: Роман/ Ш. Бронте [Матн]. – Душанбе: ТҶБ Истикбол, 2010. - 412 с.
153. Улуғзода, С. Восеъ [Матн] / С. Улуғзода. – Душанбе, 1979. – 367 с.
154. Улуғзода, С. Субҳи чавонии мо [Матн] / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 360 с.
155. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе, 2013. – 709 с.
156. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. Иборат аз чаҳор китоб. – Душанбе: “Ирфон”, 2009. – 704 с.
157. Эмомалӣ, Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби дуюм) [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128 с.
158. Ayni, S. The Death of the Usurer. The Executioners of Bukhara. Translated from the Tajik Persian with an Introduction and Notes by Abdusalom Mahmadvazarov. – Dushanbe, 2024. – 296 p.
159. Bronte, Ch. Jane Ayre/ Ch. Bronte. – L., 1999. – 496 p.
160. Emomali, Rahmon. The Tajiks in the Mirror of History: From the Aryans to the Samanids / Emomali Rahmon. – London, 2001. – 272 p.
161. Voynich, E.L. The Gadfly / E.L. Voynich, 1900. – 368 p.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А). Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Ибодова, С.М. Мафҳум ва мавқеи масдар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология. – Кӯлоб, 2022. – №3 (28). – С. 36-44.

[2-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва хусусиятҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2023. – №6. – С. 65-71.

[3-М]. Холиқзода, М.З., Ибодова С.М. Масдар ҳамчун шакли ибтидоии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.З. Холиқзода, С.М. Ибодова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогикӣ ва таърих. – Душанбе, 2024. – №1 (53). – С. 45-53.

Б). Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаҳои дигар:

[4-М]. Ибодова, С.М. Назарияи шаклҳои ғайришахсии феъл (масдар) дар забони англисӣ / С.М. Ибодова // Маводди конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022 бахшида ба эълонгардидани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ” (солҳои 2020-2040). – Кӯлоб, 2022. – Ҷ.2. – С. 100-102.

[5-М]. Ибодова, С.М. Масдар ва мавқеи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводди конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи “Байналмилалии забони модарӣ” ва амалигардони “Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (ДДОТ ба номи С. Айнӣ). – Душанбе, 2023. – С. 51-54

[6-М]. Ибодова, С.М. Баррасии вазифаҳои сифати феълӣ дар ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Масъалаҳои мубрами тарҷуманосӣ: назария ва методҳои таҳқиқӣ “Тарҷуманопазирӣ”. – Душанбе, 2024. – С. 619-626.

[7-М]. Ибодова, С.М. Вазифаҳои асосии синтаксисии масдар дар истифодаи ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / С.М. Ибодова // Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҳайати профессорону омӯзгорон, аспирантону докторантон ва магистрантони Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, “Масъалаҳои мубрами филологияи англис”. – Душанбе, 2024. – С. 62-65.